

socialno delo

Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani

letnik **46** — februar-april **2007** — št. **1-2**

Izdajatelj

Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani
Vse pravice pridržane

Urednik

Bogdan Lešnik

Uredniški odbor

Srečo Dragoš, Mojca Urek, Darja Zaviršek

Uredniški svet

Vika Bevc, Gabi Čačinovič Vogrinčič,
Bojan Dekleva, Vito Flaker,
Andreja Kavar Vidmar, Zinka Kolarič,
Anica Kos, Blaž Mesec, Mara Ovsenik,
Jože Ramovš, Pavla Rapoša Tajnšek,
Tanja Renner, Bernard Stritih,
Marta Vodeb Bonač, Marjan Vončina

Naslov

Topniška 31, 1000 Ljubljana,
tel. (01) 2809260
faks (01) 2809270
socialno.delo@fsd.uni-lj.si
www.fsd.uni-lj.si

Finančna podpora

Ministrstvo RS za visoko šolstvo,
znanost in tehnologijo

Tisk

BOEX DTP, Ljubljana, naklada 500 izvodov.

Naročnina (cena letnika)

pravne osebe 63,39 EUR,
fizične osebe 36,22 EUR

Oblikovanje naslovnice

Jaka Modic

Časopis Socialno delo objavlja znanstvene in strokovne članke, eseje, poročila o delu, poročila o znanstvenih, strokovnih in študijskih srečanjih, knjižne recenzije in druge prispevke, relevantne za teorijo in prakso socialnega dela. Izhaja v šestih številkah na leto. V objavo predloženi prispevki so (dvojno slepo) recenzirani. Navodila, kako mora biti prispevek pripravljen, so objavljena na zadnjih straneh časopisa.

Povzetki člankov so vključeni v **podatkovne baze** International Bibliography of the Social Sciences, Linguistics & Language Behavior Abstracts, Mental Health Abstracts, Social Planning/Policy & Development Abstracts, Sociological Abstracts in Studies on Women Abstracts.

Avtorske pravice za prispevke, sprejete v objavo, pripadajo časopisu Socialno delo. Ponatis je dovoljen samo s soglasjem uredništva in popolno navedbo vira. Uredništvo si pridržuje pravico preurediti ali spremeniti dele v objavo sprejetega besedila, če tako zahtevajo jasnost, preglednost, natančnost ali pravopis, ne da bi o tem prej obvestilo avtorja ali avtorico.

Knjige za **knjižne recenzije** pošljete na naslov: Dr. Mojca Urek, Fakulteta za socialno delo, Topniška 31, 1000 Ljubljana, s pripisom: Za recenzijo v Socialnem delu.

Oglaš: za informacije pokličite ali pišite na uredništvo. Oglas, ki naj bi bil objavljen v naslednji številki, mora biti v uredništvu vsaj mesec dni pred napovedanim izidom številke.

Naročnica, naročnik na Socialno delo postanete, če napišete pismo na naslov FSD, računovodstvo, Topniška 31, 1000 Ljubljana, ali elektronsko pošto na naslov [marjana.kovac@fsd.uni-lj.si]. Na enak način sporočite zamenjavo naslova in druge spremembe. Študentje imajo popust, zato priložite dokazilo.

Mojca Pajnik

MEDIJSKE PODOBE O BEGUNCIH

V besedilu se bomo ukvarjali z analizo medijskih besedil na temo beguncev in begunstva, objavljenih v slovenskih tiskanih medijih v obdobju 2003–2005. Teme se bomo lotili z analizo novinarskih besedil, pri čemer se bomo metodološko oprli na tradicijo kritične diskurzivne analize (Fairclough 1992, 1997, Dijk 1991). Kar nekaj je objavljenih študij, ki se ukvarjajo z analizo medijskega poročanja o prebežnikih v Sloveniji po letu 2000 (Jalušič 2001, Kuhar 2001, Čebon 2002, Drolc 2003, Erjavec 2003, Mihelj 2004), manj pa je prispevkov, ki so vzeli pod drobnogled medijsko obravnavo tem, povezanih specifično z begunci in begunstvom.

Tema je povečini vezana na položaj posameznikov in posameznic, ki so v Slovenijo prišli v letih 1992–1993, v času izbruha vojne v Bosni in Hercegovini. To je bilo tudi obdobje najbolj intenzivnega poročanja medijev v 90-ih letih. Iz analize retorike begunske politike v Sloveniji (Dopona Horvat, Vershueren, Žagar 2001) izhaja, da je poročanje doseglo vrhunec v obdobju od aprila, po prvem napadu na Sarajevo, do junija 1992. Analiza je pokazala na razvidne procese ideološke legitimizacije diskriminatornih diskurzov. Begunce so opredeljevali kot problem, kot grožnjo javnemu redu; hkrati so jih kategorizirali kot skupino ljudi, ki je »komajda vredna pozornosti slovenskega naroda« (O. 2003). Med drugim je analiza pokazala, da je pomembno vlogo v legitimizaciji diskriminatornega diskurza in politik imelo sklicevanje na potrebo po ščitenju demokratičnosti slovenske države pred begunci.

Danes se v povezavi s proučevano temo odpirajo nekatera nova vprašanja, nimamo pa analiz, ki bi vzele pod drobnogled različne manifestacije teh vprašanj. S tem besedilom želimo vsaj delno zapolniti to vrzel in osvetliti nekaj dimenzij teme, kot se pojavlja v medijskih diskurzih v sodobnosti.

Sredi 90-ih let, ko so ljudje bežali pred vojno, so o njih razpravljali pretežno kot o problemu, s katerim se mora Slovenija soočiti tako, da zaščiti »javni red« in obvaruje svoje meje. Po več kot desetletju se vprašanja spreminjajo, ohranjajo pa se, kot bomo pokazali v nadaljevanju, nekateri legitimizacijski toni, ki begunce tako ali drugače inkriminirajo. V analizi so se nekatere iz prejšnjih raziskav poznane diskriminatorne prakse potrdile, ker pa so se pojavljale na ravni posamičnih besedil, takih strategij ne moremo posplošiti kot značilnosti medijskega poročanja o beguncih v analiziranem obdobju. Analiza je pokazala, da o beguncih še vedno poročajo kot o številčno visoki grožnji; hkrati se državniška drža še uporablja kot legitimizacijski okvir za nekatere diskriminatorne diskurzivne obrate. Na drugi strani pa smo zaznali nekatere premike v poročanju – pojavljanje zgodb, v katerih govorijo begunci (čeprav je število takih besedil skoraj zanemarljivo), poročanje o težavah, s katerimi se soočajo begunci pri iskanju zaposlitve, stanovanja, itn.

Besedila smo analizirali s kritično diskurzivno analizo, z metodo, ki ni »nepolitična« v pomenu, da bi se distancirala od realnosti predmeta obravnave. Narobe, gre za metodo s političnim potencialom, ki ima namen vplivati na spremembo diskriminatornih diskurzov in politik. Metoda je oblika intervencije v družbeno prakso in družbena razmerja in jo uvrščamo med metode političnega aktivizma, ki se kritično usmerjajo k obravnavi rasizmov, ksenofobije, seksizmov ipd. Kritična diskurzivna analiza je interpretativna metoda, ki daje poudarek kontekstualnemu, interpretativnemu in analitičnemu branju besedil. Pozornost posveča razkrivanju nekaterih implicitnih vidikov konstrukcij pomena in upošteva družbeno realnost oz. širših okoliščin, ki okvirjajo pojavljanje in razumevanje določene družbeno-politične

teme. Ta pristop smo uporabili znotraj širše kritične, protirasistične in protidiskriminatorne perspektive (prim. Dijk 1991), hkrati pa smo upoštevali nekatere zakonitosti, ki veljajo za analizo besedil v družboslovnem raziskovanju (gl. Splichal 1990).

PRIKAZ GRADIVA

Novinarska besedila smo zbrali za obdobje od 1. januarja 2003 do 30. junija 2005 s pomočjo baze podatkov IOM (*International Organization for Migration*). Kot enoto vzorca smo v analizo vključili novinarska besedila različnih žanrov, od informativnih, poročevalskih in pogovornih do interpretativnih besedil – vesti, poročila, intervjuje, reportaže, komentarje. Izbira besedil je bila opravljena na podlagi ključne besede »begunci«. Besedila iz vzorca so bila objavljena v Delu, Dnevniku, Dolenjskem listu, Družini, Financah, Mladini, Primorskih novicah, Primorskem dnevniku, Slovenskih novicah, Svobodni misli in Večeru (tabeli 1 in 2).

Tabela 1: Delež objav glede na vir objave

Vir	Frekvenca
Delo	23
Dnevnik	31
Dolenjski list	3
Družina	2
Finance	1
Mladina	3
Primorske novice	5
Primorski dnevnik	6
Slovenske novice	1
Svobodna misel	3
Večer	25
Skupaj	103

Tabela 2: Delež objav glede na leto objave

Leto objave	Frekvenca
2003	39
2004	38
2005 (do 30. 6.)	26
Skupaj	103

V obdobju analize v slovenskih tiskanih medijih, vključenih v vzorec, so bila objavljena 103

novinarska besedila. Leta 2003 in 2004 je število objav podobno, v prvem letu znaša 39, v drugem 38 objavljenih prispevkov. Največ prispevkov se je pojavilo v dnevnem tisku; največ (31) v časopisu Dnevnik, sledita Večer (25) in Delo (23 objavljenih prispevkov). V teh dnevniških časopisih je bilo skupaj objavljenih 79 novinarskih besedil, kar je velika večina, in sicer skoraj 77 % vseh objav (tabela 3).

Tabela 3: Delež objav v treh dnevniških časopisih

Časopis	Odstotek
Delo	22,3
Dnevnik	30,1
Večer	24,3
Skupaj	76,7

Podrobnejši vpogled v objave v treh dnevniških po letih pokaže, da je bilo leta 2003 v Delu objavljenih sedem prispevkov, v Dnevniku (največ) šestnajst in v Večeru štirje. Leta 2004 je bilo največ prispevkov o beguncih (12) objavljenih v Večeru, sledita Dnevnik (10) in Delo (9). Leta 2005 (do 30. junija) je bilo največ prispevkov objavljenih v Večeru (9), sledi Delo (7) in Dnevnik (5).

Novinarska besedila smo klasificirali glede na žanr objave (tabele 4–6).

Največji delež objav imajo novinarska poročila. Leta 2003 jih je bilo med 39 prispevki skupaj 20 ali 51,3 %, leta 2004 jih je bilo 22 od skupaj 38 ali 57,9 %. Med 26 prispevki, objavljenimi v prvi polovici leta 2005, pa je bilo od skupaj 26 besedil kar 18 poročil oziroma 69,2 % vseh objav. Podatki kažejo, da se odstotek objavljenih poročil glede na druge novinarske žanre iz leta v leto veča. Poglejmo še deleže izbranih žanrov za vsa tri analizirana obdobja (tabela 7).

Tabela pokaže, da je velika večina novinarskih besedil o beguncih (82,6 %) poročevalskih in informativno-vestičarskih žanrov. Ostali žanri (intervju, komentar, reportaža) so skupaj zastopani s samo 17,4 % objav. Interpretativno-komentatorska besedila so v manjšini, saj je bilo med 103 objavljenimi članki zgolj 9 komentarjev ali 8,7 % vseh besedil, še manj je reportaž, 7 ali 6,8 %, ki so se pokazale kot edina zvrst novinarskih besedil, v katerih so dobili besedo begunci. Iz tabel je tudi razvidno, da sta bila v celotnem obdobju analize objavljena samo dva intervjuja.

Tabela 4: Delež objav glede na žanr za leto 2003 (N = 39)

Žanr	Fotovest	Intervju	Komentar	Poročilo	Razš. vest	Reportaža	Vest
Frekvenca	1	2	6	20	1	0	9

Tabela 5: Delež objav glede na žanr za leto 2004 (N = 38)

Žanr	Fotovest	Intervju	Komentar	Poročilo	Razš. vest	Reportaža	Vest
Frekvenca	1	0	2	22	4	4	5

Tabela 6: Delež objav glede na žanr za leto 2005 (do 30. 6.) (N = 26)

Žanr	Fotovest	Intervju	Komentar	Poročilo	Razš. vest	Reportaža	Vest
Frekvenca	1	0	1	18	2	3	1

Tabela 7: Delež objav glede na izbrane žanre (N = 103)

Žanr	Frekvenca	Odstotek
Poročilo	60	58,3
Fotovest + razš. vest + vest	25	24,3
Skupaj	85	82,6

ANALIZA VSEBINE

Že na samem začetku analize je treba poudariti, da je mogoče protirasistično perspektivo, ki okvirja širši kontekst novinarskega pisanja, prepoznati tudi v novinarskih besedilih, ki smo jih vključili v analizo. Glede na dosedanje analize retorike begunske politike (Doupona Horvat, Žagar, Verschueren 2001) bi lahko potegnili sklep o obratu v pisanju v smeri večjega protidiskriminatornega novinarskega angažmaja. Vendar bomo pokazali, da bi bil tak sklep, ki se ponuja na prvi pogled, preuranjen.

Članki, ki smo jih vzeli pod drobnogled, na prvi pogled ne reproducirajo že znanega diskriminatornega repertoarja, ki begunce problematizira in vztraja pri argumentaciji o potrebni zaščiti »nas« od »njih«. Analiza namreč kaže, vsaj v določeni meri, na bolj »vsebinski« pristop k temi. Ta je razpoznavno bolj pogost od poskusov reprodukcije ksenofobnih legitimizacijskih strategij, ki so se v analizah poročanja medijev o prebežnikih, Romih, »novih« manjšinah (Jalušič 2001, Kuhar 2001, Erjavec, Bašić Hrvatini, Kelbl 2000, Komac 2005: 390–393) pokazale kot prevladujoča usmeritev v novinarskih žanrih.

Če analize diskurza o beguncih iz 90-ih let kažejo na izrazito pomanjkanje resne vsebinske obravnave teme in ostajajo pri strategijah širjenja stereotipov o beguncih, potem se članki, ki smo jih analizirali, posvečajo tudi »alternativnim« obravnavam. Problemizirajo težave pri urejanju statusa begunca, težave pri zaposlovanju, iskanju

stanovanja ipd. Novinarji se ukvarjajo z vsebinami, o katerih se v 90-ih letih skoraj ni govorilo. Premik je mogoče vsaj deloma pojasniti z določnimi spremembami politik na področju urejanja statusa begunca. Analiza namreč pokaže, da so novinarska besedila izrazito osredotočena na poročanje o tistih vsebinah, ki so predmet urejanja parlamentarnih in vladnih procedur. Poročanja so tudi izrazito dogodkovna, vezana na primer na spremembo zakona, na sklic novinarske konference idr. Prisoten pa je manko kontinuiranega in vsebinsko bolj raznolikoga poročanja o temi.

Premik v pisanju je mogoče bolj kontekstualizirano pojasniti ne zgolj z dogodkovno odvisnostjo pojavljanja novinarskih prispevkov, ampak tudi s širšim, kritičnim premislekom premika. Diskriminatorne diskurzivne prakse o beguncih v 90-ih letih je mogoče primerjati s podobnimi praksami v medijskem poročanju o drugih marginaliziranih skupinah, še zlasti o prebežnikih, zlasti v letih 2000–2002 (Jalušič 2001, Kuhar 2001, Mihelj 2004). Take prakse se niso pokazale za značilnost v medijskem repertoarju besedil o teh temah samo v Sloveniji, ampak tudi v drugih evropskih državah. Poročilo EUMC (*European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia*) (2002) pokaže podobne diskriminatorne diskurzivne prakse v poročanju o migrantih v tiskanih medijih v EU. Te analize pokažejo izrazito polarizacijo t. i. »tujcev«, ki se v medijskem in drugih popularnih, parlamentarnih in vladnih diskurzih tudi izmenično in ne glede na specifičnost situacije posameznika pojavljajo kot »begunci«, »ilegalci«, »azilanti«, pa tudi, kakor je pokazala naša analiza, kot »nesrečniki« (Hočevvar 2004 d, Soban 2004)¹, »azila željni tujci« (Mašanović 2003 b) ipd.

¹ Citati iz novinarskih besedil so označeni z zaporedno številko v analizo vključenega besedila, informacijo o množičnem mediju in letnico objave.

Analiza novinarskih besedil, ki smo jih vzeli pod drobnogled za to besedilo, pa je pokazala še dodatno polarizacijo. Tokrat ne tisto, ki ustreza znanemu razumevanju v rasizmu »nas« od »njih«. Pokazala je namreč na delitev in ločevanje med »njimi«. Če so se begunci in »prosilci za azil« v medijskem diskurzu v 90-ih letih pojavljali zlasti kot »problem«, ki ga je treba zaradi zaščite slovenske države na poti v evro-atlantske integracije čim prej odpraviti, potem so v času naše analize (2003–2005) begunci dobili »prijaznejše« obraze, na primer v naslovih člankov »Vsaka številka je človeško bitje« (Zur 2005), »Milijoni pogumnih ljudi« (Hočevnar 2005 c) ali »Le stežka do dela in stanovanj« (Hočevnar 2004d). Niso (več) nadloga, ki jo je treba odpraviti, ampak postanejo podobni »nam«.

Strategije navideznega obrata, po katerem so »begunci« predstavljeni v lepši luči, pa skrivajo več pasti. Predvsem jih je mogoče uporabiti kot argument za zanikanje in nepriznavanje resnosti ksenofobičnih reakcij v družbi. Taki premiki imajo za posledico razumevanje znotraj kategorije »oni«, s katero se »begunci« ločijo od denimo prebežnikov, »ilegalcev« idr. Te strategije učinkujejo kot dvojno stigmatiziranje »drugih-drugih« (prebežnikov, »ilegalcev«, »nedokumentiranih migrantov« ipd.), pri čemer so begunci samo navidezno izvzeti iz kategorije »drugi«.

Kljub nekaterim empatičnim zgodbam, ki smo jih zabeležili v času analize in v katerih so novinarji dali besedo beguncem, se pokaže, da zgodbe učinkujejo tudi kot podpora vsebinam, ki integracijske procese še vedno razumejo kot procese »njihovega« prilagajanja »nam«. Iz nekaterih naslovov člankov je tako razvidna odsotnost premisleka o integracijskih politikah – ki je sicer pogost v nekaterih novejših političnih teorijah, teorijah migracij in multikulturalizma (Parekh 2000, Benhabib 2004) – kot o multidisciplinarnih pristopih, ki so dvosmerni in ne prelagajo odgovornosti v celoti samo na begunce. Odsotnost take refleksije je razvidna iz naslova »Treba se bo postaviti na lastne noge« (Bezjak 2003). Naslov članka, ki je bolj refleksiven in priznava tudi širšo odgovornost, smo našli v Dnevniku: »Migrante in begunce je treba čim prej vključiti v družbo« (Lorenčič 2004). Prvi naslov prinaša distanciranje od obravnavane teme in prelaganje odgovornosti, drugi prepozna integracijo kot (vsaj) dvosmerni proces. Sicer pa s kritiko ne zmanjšujemo nekaterih morebitnih pozitivnih učinkov omenjenega premika v novinarskem pisanju, ampak poskuša-

mo zaobjeti večplastnost v obravnavi, ki zahteva širši in kontekstualno senzibilni premislek.

Preden se bomo v nadaljevanju podrobneje posvetili analizi, pogledjmo nekaj primerov poročanja, ki ohranjajo stereotipne predstave o beguncih. Analiza je namreč pokazala, da se v člankih še pojavljajo različne fantazije o beguncih, na primer, da število beguncev vrtoglavo narašča, kar da posledično ogroža Slovenijo. Tak pristop ponazarjajo navedbe kot »velika reka beguncev ne presahne« ali »pritisk beguncev ne popušča« (F. 2003) oziroma naslova člankov »Pred novim valom beguncev?« (D. 2003) in »Poplava ilegalcev« (Pilhar 2003) ali nepojasnjena eksklamativna navedba »Mnogi poznavalci pa so prepričani, da se je ilegalna migracija v Evropo povečala!« (F. 2003).

Zanimivo pa je, da so članki s tendenciozno vsebino v manjšini, kar je mogoče pojasniti tudi z izbiro vzorca. Izbira besedil je bila opravljena na podlagi ključne besede »begunci«. Analiza je pokazala, da se v nekaterih besedilih pojem »begunec« izmenično uporablja s pojmi »ilegalci« (Kosi 2003, Pilhar 2003, A. 2003 a, Mašanović 2003 b), »ilegalni prebežniki« (F. 2003), »ilegalni priseljenci« (Plešnar 2003), »azila željni tujci« (Mašanović 2003 b) ipd. Posledično se v besedilih nekatere vsebine, ki se specifično nanašajo na postopke za pridobitev azila in pravice, ki izhajajo iz statusa begunca, izmenjujejo z vsebinami, kot so prečkanje meje, poti in načini zapuščanja držav ipd. Za potrebe tega besedila smo izbirali člankov omejili na pojavljanje besede begunci. Ker se ta pojem sočasno pojavlja tudi v drugih kontekstih begunstva oz. prebežništva in migracij nasprotno, bi veljalo v prihodnje razširiti izbiro besedil na pojavljanje nekaterih drugih ključnih besed. To bi nam omogočilo ne zgolj analizo poročanja medijev o beguncih, ampak tudi ugotavljanje diskurzivnih in kontekstualnih povezav begunstva z drugimi diskurzivnimi praksami, ki tematizirajo različne vidike »tujega« in »tujosti«. V tem primeru bi bilo smiselno preveriti domnevo, da se o beguncih znotraj širših kontekstov prebežništva oz. tujosti poroča bolj diskriminatorno in stereotipno.

BRAMBOVSTVO DRŽAVE

Iz nabora stereotipnih elementov v analiziranih besedilih smo lahko opazili strategije opravičevanja odnosa države in večinskega

prebivalstva do begunstva, kar lahko učinkuje kot minimalizacija stereotipiziranja oz. prelaganje odgovornosti, denimo:

Pri nas je za begunce razmeroma dobro poskrbljeno in tudi ljudje so jim večinoma naklonjeni. Kolikor pride do neljubih reakcij v kraju, kjer so begunci nastanjeni, je to zaradi samovoljnih potez oblasti in premajhne obveščenosti. (Ocvirk 2003)

To besedilo z naslovom »*Naši begunci in izseljenci*« (poudarek dodan), objavljeno v kontekstu svetovnega dneva beguncev, begunce postavlja ob bok slovenskim izseljencem, kar tudi lahko učinkuje kot strategija pogojevanja:

Zato velja pokazati tako solidarnost z begunci, ko potrka na naša vrata, kakor gostoljubnost do izseljenih rojakov, ko nas obiščejo ali se vračajo za stalno.

V približno desetih odstotkih analiziranih besedil se je tema pojavila v državnih okvirih, kjer se je razprava osredotočila na legitimiziranje državnih politik, na dokazovanje velikodušnosti slovenske države ali na razloge, zaradi katerih naj bi, kot pravi naslov članka, »Slovenija postala obljubljena dežela« (Ogorevc 2004). Besedilo z naslovom »*Begunci v Sloveniji*« (L. 2003) se začne takole:

Slovenija je za priseljence privlačna, saj se uvršča med 29 najrazvitejših držav sveta. Blaginja je razmeroma visoka, pritegne tudi lepa urejenost dežele, pa dostopnost javnih služb.

V članku »*Begunci pred našimi vrati*« (poudarek dodan) (Uran 2003) je povzeta perspektiva ločevanja beguncev, ki da so v breme slovenski državi:

Kako bo ta zunanji pritisk vplival na ohranjanje naše istovetnosti, jezika, kulture in drugih vrednot, ki so nas stoletja ohranjale?

O beguncih razpravljajo tudi znotraj paradigme o ekonomski učinkovitosti, ki ima širše, na državo vezane implikacije. Begunci se tako pojavljajo v vprašanju »vir delovne sile ali zgolj nadloga [za Slovenijo]?« (K. 2004). Predstavljeni so v pozitivni luči v besedilih (ali delih besedil), ki problematizirajo upadanje števila delovno

sposobnih prebivalcev (Slovencev), zaradi česar morajo *slovenski* delodajalci zaposlovati *tujce* (Pilhar 2003, Kužet 2005), ali v kontekstu problematiziranja upadanja rodnosti:

Zaradi majhne rodnosti bo Slovenija morala »*uvažati*« *svežo delovno silo*, da bo lahko ohranjala raven zdravstvenega, socialnega in pokojninskega varstva. (Uran 2003.)

Slovenska država se legitimizira kot »humana do beguncev«; Slovenija je država, ki »ne vodi restriktivne politike do beguncev« (Krebelj 2003). Državniški kontekst oziroma pozicija brambovstva slovenske države je poudarjena tudi v besedilih, ki umeščajo slovensko azilno politiko v kontekst EU. V članku, ki obravnava bruseljsko »*snovanje reforme azilske politike*« z naslovom »*Bo Slovenija tamponska cona?*« (Mašanović 2003 a), je poudarjena pozicija branjenja Slovenije kot države, v kateri bi lahko zgradili zbirni center za begunce. Odsotnost širše refleksije in zavzemanje pozicije branjenja države je razvidno tudi v članku o azilni politiki »*Predpražnik za migracije?*«, v katerem minister pravi, da »naša država ne more postati predpražnik v evropski migracijski problematiki in da ne bomo vodili azilnih postopkov za vse države (Hočevnar 2003 c).

METAFORA BEGUNSKEGA VALA

Analiza besedil pokaže visoko stopnjo osredotočenosti na statistične podatke o beguncih. Iz tabele 8 je razvidno, da med analiziranimi besedili v letu 2003 in v prvi polovici leta 2005 kar v 31 odstotkih (odstotek za leto 2004 je nekoliko nižji – 21) besedil prevladuje navajanje statističnih podatkov. Pri tem smo upoštevali besedila, katerih vsebina je osredotočena (zgolj) na navajanje podatkov. Analiza je pokazala, da je med ostalimi besedili, v katerih je statističnih podatkov najmanj četrtina celotnega besedila, v povprečju v analiziranem obdobju še dodatnih 15 odstotkov besedil.

Tabela 8: Delež objav, ki so osredotočene na navajanje statističnih podatkov, glede na leto objave

Leto objave	Frekvenca	Odstotek
2003	12	31
2004	8	21
2005 (do 30. 6.)	8	31

Lastnost teh besedil je, da podatki niso kontekstualizirani, ampak so navedeni brez dodatnih pojasnitev. Navajanje števil, ki ni pospremljeno z interpretacijo, poimenujemo strategija predstavljanja begunstva kot »problema« za »večinsko« prebivalstvo. V naslovih smo lahko brali: »Vsako leto več prosilcev za azil« (STA 2004 *a*), »Število prosilcev za azil lani v Sloveniji višje za 57 odstotkov« (A. 2004 *a*) ali v podnaslovih: »V letošnjem letu se je število prosilcev za azil spet povečalo« (U. 2003 *b*), »Število beguncev, ki prosijo za zatočišče, v razvitem svetu že tri leta zapored pada, v novih članicah EU pa se je povečalo« (V. 2005), tudi »Statistika grozi« (Drole 2004).

Metafora begunskega vala (D. 2003), »begunskega toka« (Caharijas 2003), »begunske reke« ali sintagma »migranti preplavljajo« (F. 2003) in nekontekstualizirano navajanje statističnih podatkov, ki dokazujejo porast števila beguncev, uteleša enega najočitnejših vidikov pri konstruiranju begunske problematike. Novinarji in politiki prikazujejo »podobo resničnega tveganja, da slovenska država doživi kolaps«. Številke sugerirajo potrebo po izvajanju ozemelskega nadzora, prikazane so kot »neodvisno dejstvo« in ustvarjajo okoliščine, v katerih zaradi domnevne »nevarnosti od zunaj« pride do močnega procesa identifikacije novinarjev z nacijo in nacionalnim interesom (Doupona Horvat, Žagar, Vershueren 2001: 20, prim. Zavratnik Zimic 2003). Novinarka denimo ugotavlja:

Že kaj kmalu se utegne zgoditi, da bo država v oskrbo nenadoma dobila bistveno več prosilcev za azil, kot jih ima zdaj. (Hočevnar 2004 *d*.)

Na vprašanje, kaj bi povečanje števila vloženih prošenj za pridobitev azila pomenilo za Slovenijo, pa navaja:

Slovenski azilni sistem je komaj zmožen upravljati s trenutnim obsegom dela, sleherni povečanje pa bi ga resno ogrozilo.

V primerjavi z analizo retorike begunske politike v letih 1992–1993, ko so besedila navajala zgolj porast števila beguncev, je analiza besedil iz obdobja 2003–2005 pokazala tudi na protislovja pri navajanju statističnih podatkov. V kratkem obdobju so se namreč pojavljale nasprotni ocene; v avgustu 2003 smo lahko brali, da se »število prosilcev za azil letos spet povečuje« (U. 2003 *b*), junija istega leta, da je »prosilcev za azil manj« (L.

2003), podobno oktobra, da se »množica prosilcev za azil v Sloveniji krepko osipa« (Mašanović 2003 *b*). Podobno so mediji junija 2005 navajali, da je število prosilcev za azil v Sloveniji in članicah EU naraslo (C. 2005, STA 2005 *b*), hkrati pa so v istem mesecu poročali, da je število prošenj za azil v članicah EU za petino manjše kot v letu 2004 (Hočevnar 2005 *c*). Nekonsistentnost je mogoče pojasniti s tem, da se novinarji pri navajanju podatkov opirajo na različne vire informacij. Dvournost pa bi bilo mogoče zmanjšati z bolj kontekstualiziranim navajanjem podatkov, zlasti s preusmerjanjem pozornosti od števil k vsebinskim razpravam.

PREMIK K NEDISKRIMINATORNIM DISKURZOM

Omenili smo že, da je analiza pokazala dogodkovno odvisnost medijskega poročanja o beguncih. Indikatorja dogodkovne odvisnosti sta specifični časovni okvir in politična aktualnost določene dimenzije teme. Večje ali manjše zgoščanje besedil v specifičnem časovnem intervalu, tj., junija ob svetovnem dnevu beguncev (20. junija) (gl. tabelo 9), se je potrdilo kot značilnost medijskega poročanja za vsa analizirana obdobja (2003–2005). Analiza je potrdila tudi domnevo o odvisnosti števila objavljenih medijskih prispevkov od aktualizacije teme, od posamičnih aktualnih družbenopolitičnih vprašanj, povezanih s temo, na primer gradnjo azilnega doma, zakonom o začasnem zatočišču ipd.

Tabela 9: Delež objav v juniju glede na leto objave

Leto	Frekvenca	Odstotek
2003 (19.–21. 6.)	11	28
2004 (21.–24. 6.)	6	16
2005 (20.–30. 6.)	14	54

Med 39 novinarskimi prispevki na temo beguncev jih je bilo v letu 2003 enajst (28 odstotkov) objavljenih v mesecu juniju, in sicer dan pred dnevom beguncev, na dan begunca in dan po njem (v obdobju 19.–21. junija). Najnižji delež prispevkov, objavljenih v juniju, opazimo v letu 2004, medtem ko je bila leta 2005 več kot polovica od skupaj 26 novinarskih prispevkov objavljenih v tem mesecu (v desetdnevni intervalu od 20. do 30. junija). V tem primeru je odstotek višji tudi zato, ker je v analizo člankov za leto

2005 vključeno le prvo polletje (do 30. junija). Mogoče je predvideti, da se bo delež ob koncu leta nekoliko znižal, da pa bo glede na trende ostal višji od tretjine vseh prispevkov.

Sicer so se medijska besedila v analiziranem obdobju osredotočila na različne poudarke iz aktualnih družbenopolitičnih sprememb na področju begunstva in azila. V letih 2003 in 2004 so mediji poročali o vprašanjih, povezanih s sklepom o prenehanju začasnega zatočišča za begunce iz BiH; leta 2003 je bilo objavljenih trinajst besedil na to temo² (tretjina od 39), in sicer sedem poročil, pet vesti in en komentar, leta 2004 pa manj, pet besedil (od 38).

Besedila so večinoma povzemala zakonske uredbe, povezane z možnostmi za vložitev prošnje za pridobitev dovoljenja za stalno bivanje, z odseljevanjem beguncev, ki jim je potekel začasni status, in z zapiranjem begunskih centrov. V tem kontekstu so se pojavili taki naslovi člankov: »Začasnega zatočišča za Bošnjake ni več« (U. 2003 c), »Začasno zatočišče za ljudi iz BiH ni več potrebno« (A. 2003 b) ali »Beguncev iz Bosne ni več« (Cigler 2003).

Pokazalo se je še, da novinarji vključijo več informacij in jih ob predstavitvi upoštevajo različne dimenzije teme in širši kontekst nasploh, ko poročajo o vsebinah, predstavljenih na dogodkih (novinarske konference, okrogle mize), ki jih organizirajo nevladne organizacije ali raziskovalni inštituti. Od sedmih poročil so bila taka štiri (Petrovič 2003, Ule 2003, Mlinarič 2003, Hočevar 2003 b). V teh poročilih novinarji niso zgolj navajali statističnih podatkov in zakonskih uredb, kar sicer prevladuje, temveč so poročali o širših dimenzijah teme. V članku »Začasna rešitev« (Petrovič 2003)³ ne najdemo samo informacije o prenehanju statusa začasnega zatočišča, temveč tudi širšo razpravo, denimo, problematizacijo položaja ljudi, ki so povsem brez statusa, in problematizacijo nejasnih kriterijev za tiste »ranljive« skupine ljudi, ki bodo lahko tudi po uredbi bivali v centrih. V poročilih s takih dogodkov (Ule 2003,

A. 2003 c)⁴ so bile objavljene tudi informacije o pasteh asimilacijskih politik, o čemer so prvič govorili predstavniki črnogorskega, makedonskega in bošnjaškega društva. Ti akterji so se kot vir novinarskih informacij pojavili samo v dveh poročilih.

Poročanje o tej dimenziji je bilo v letu 2003 usmerjeno zlasti v informiranje o prenehanju statusa začasnega zatočišča. Leta 2004, ko je bilo objavljenih 9 besedil, tj., 24 odstotkov od vseh (38), med njimi pet poročil, tri razširjene vesti in ena reportaža, so se pojavljale zlasti informacije o zapuščanju begunskih centrov po Sloveniji oziroma o tem, kdo bo še ostal v njih, in o vračanju beguncev. Zgovorni so naslovi: »Begunci zapuščajo Ilirsko Bistrico« (K. 2004), »Ostala je samo še posebno ranljiva skupina« (V. 2004), »Stari in bolni bodo ostali v domovih« (Hočevar 2004 e) in »Begunci se vračajo v federacijo BiH« (STA 2004 d).

Leta 2003 med članki (39) nismo našli takega, v katerem bi govoril kateri od beguncev. Leta 2004 so bili taki članki štirje – reportaža o iranskem beguncu Mansurju Pholadyju, ki je odprl restavracijo v Ljubljani (Drole 2004), reportaža o bosanskih begunkah Andiji Kržić, Stani Zelić in Refiki Mujagić (Hočevar 2004 e), reportaža o azilnih politikah, v katero je bila vključena zgodba tričlanske družine s Kosova (Ogorevc 2004) in reportaža o arhitektu Senadu Vražaliću, nekdanjem beguncu (Volk 2004). V prvi polovici leta 2005 sta bili objavljeni dve taki reportaži – z obiska azilnega doma na Viču (Čakarić 2005) in nastanitvenega centra v Šmihelu (Vidmar 2005). Povod zanju je bil svetovni dan begunca, saj je bilo eno besedilo objavljeno na dan begunca, drugo pa deset dni za tem. Članki, ki obravnavajo begunce z obrazi, z imeni in priimki, torej drugače od pogostega naštevanja statističnih podatkov in problematiziranja njihovega obstoja, prinašajo pomemben premik v pisanju, odstotek takih besedil pa je še vedno zanemarljiv.

Specifični dogodkovni kontekst je razviden v besedilih, v katerih novinarji poročajo o azilnem domu na Viču v Ljubljani. Leta 2003 so gradnjo novega azilnega doma napovedovala štiri besedila (U. 2003 a, U. 2003 b, H. 2003, A. 2003 e) (dve krajši poročili, vest in fotovest), ki so vključevala zgolj osnovne informacije o gradnji – velikost

² Mednje smo šteli tudi besedila, objavljena v času svetovnega dneva beguncev, in sicer zgolj tista iz tega nabora, ki so vsebovala informacije, povezane s prenehanjem statusa začasnega zatočišča.

³ Novinarska konferenca nevladnih organizacij (*Amnesty International*, Projekt *Pregnanci* s KUD-a, Mirovni inštitut, Pravnoinformacijski center nevladnih organizacij, Slovenska filantropija in Fundacija Gea 2000.

⁴ Okrogla miza »Dan begunca: integracija beguncev in ekonomskih migrantov«, ki jo je organiziral Inštitut za narodnostna vprašanja.

predvidenega objekta in njegove kapacitete, višino potrebnih finančnih sredstev za izgradnjo, časovni potek gradnje itn. V treh primerih so novinarji dodali skope informacije o številu ljudi, ki so vložili prošnjo za pridobitev azila, oziroma informacijo o domnevnem naraščanju števila prosilcev, v enem primeru pa smo zasledili nekritično povzeto navedbo, da bo z odprtjem doma Slovenija »tudi na področju azilne problematike dosegla evropske standarde in izpolnila mednarodne obveznosti« (A. 2003 e).

Sicer pa dogodek ni sprožil razprave, ki bi kontekstualizirala gradnjo, kot tudi to ni bila priložnost za odpiranje novih dimenzij, povezanih s temo.

Azilni dom so odprli naslednje leto in o tem je bilo objavljenih pet novinarskih prispevkov (od 38), med njimi dve daljši poročili in tri krajša (STA 2004 c, Ule 2004, Z. 2004). Informacije so bile podobne tistim v prispevkih iz leta 2003 (zmogljivosti in vrednost objekta ipd.). Nova (in edina) kontekstualizacija je bila predstavitev novosti kot velikodušno potezo Slovenije, ki je omogočila prosilcem za azil dostojno bivanje in je pretrgala zagatni položaj od leta 2000, ko so bili prebežniki zaprti v stavbi na Celovski cesti v Ljubljani. V vseh besedilih se je kot edini vir informacij pojavil minister za notranje zadeve Rado Bohinc, v dveh prispevkih skupaj z vodjo sektorja za azil Martinom Jančarjem.

Poročili s kritično vsebino sta bili objavljeni ob dnevu beguncev leta 2005 po posvetu o azilni in begunski problematiki v Sloveniji, ko so novinarji povzeli varuha človekovih pravic in predstavnico *Amnesty International*, ki sta opozorila na nedostojne prostore v novem azilnem domu in na nezakonitost izjave, ki jo morajo prosilci za azil podpisati ob prihodu v dom, ker obtožuje posameznike, da zlorablajo postopke, še preden se to dejansko zgodi.

SKLEP

V primerjavi z analizo retorike begunske politike v Sloveniji za obdobje 1992–1993, ki je pokazala različne diskriminatorne diskurzivne prakse v obravnavi teme, je analiza novinarskih besedil, objavljenih v slovenskih tiskanih medijih v novejšem obdobju (2003–2005), ugotovila obnavljanje nekaterih diskurzivnih repertoarjev, hkrati pa je pokazala tudi nekatere diskurzivne

premike v poročanju. Med diskurzivnimi praksami, podobnimi tistim, ki jih je pokazala analiza legitimizacijskih strategij o beguncih v devetdesetih, sta izraziteje reprezentirani pozicija branjenja slovenske države (pred begunci) in reprezentiranje beguncev kot »problema« z nekontekstualiziranim navajanjem statističnih podatkov (o beguncih). Diskriminatorne prvine diskurza, ki jih je pokazala analiza, so podobne repertoarju poročanja ne zgolj o beguncih v začetku 90-ih let v Sloveniji, ampak diskurzivnim prvinam pri poročanju o marginaliziranih skupinah nasploh.

Med izsledki analize velja poudariti, da so novinarska besedila (v nasprotju z dosedanjimi analizami) pokazala na premike k mestoma vsebinsko bolj raznolikim in tudi nediskriminatornim praksam v poročanju. Premik od poročanja o beguncih zgolj kot o problemu k poročanju, ki se vsebinsko loteva vprašanj, povezanih s položajem ranljivih skupin beguncev po prenehanju statusa o začasnem zatočišču in z zapleti pri pridobivanju zaposlitev in pri urejanju bivanja in stanovanja. Analiza je pokazala tudi, da so nekateri mediji dali priložnost beguncem, da govorijo. Posamezniki in posameznice so se tako prvič pojavili z imeni in priimki, z obrazi, kar je pomemben premik od golega nizanja števil in kolektivnega reprezentiranja beguncev kot posebne skupine ljudi. Hkrati pa na podlagi rezultatov ne moremo govoriti o kakšnem večjem obratu v medijskem poročanju, saj besedila, ki personalizirajo begunce in kritično ocenijo položaj, v katerem so se znašli, še vedno ostajajo v manjšini. Dodatna zagata je možnost, da so lahko domnevni nediskriminatorni obrati uporabljeni tudi kot legitimizacijske strategije dejansko diskriminatornih diskurzov in ravnanja. Poročanje o težavah, ki jih imajo begunci pri zaposlovanju, je lahko tako pospremljeno z idejo o prelaganju odgovornosti zgolj na begunce, češ da se bodo morali čim prej prilagoditi dominantnim mehanizmom, vzorcem ravnanja in vrednotam.

Analiza je pokazala, da je bilo poročanje izrazito vezano na posamične dogodke, med katerimi še posebej izstopa svetovni dan beguncev 20. junija. V časovnem intervalu samo treh dni je bila leta 2003 objavljena skoraj tretjina vseh prispevkov v tem letu. Besedila so se koncentrirala še okrog nekaterih drugih dogodkov – prekinitev statusa začasnega zatočišča, ki je odprlo vprašanja možnosti za pridobitev stalnega bivanja za nekatere begunce, možnosti za vračanje beguncev ali gradnja in odprtje azilnega doma na Viču v Ljubljani.

Podatki so pokazali, da o temi največ pišejo trije dnevni časopisi – Delo, Dnevnik in Večer. V njih je bilo objavljenih skoraj 77 odstotkov vseh besedil. Med novinarskimi prispevki prevladujejo objave poročevalskega in vestičarskega žanra. Med vsemi 103 objavami je bilo prispevkov teh žanrov, tj., poročil in različnih oblik vesti, skoraj 83 odstotkov. Interpretativno-komentatorski žanri so bilo slabo zastopani, saj je bilo zgolj dobrih osem odstotkov komentarjev, še manj, slabih sedem odstotkov pa je bilo reportaž. Ti podatki skupaj s tezo o dogodkovni odvisnosti pojavljanja teme pokažejo, da je poročanje naključno, da ni specifične uredniške politike za to področje. Tezo o visoki stopnji dogodkovne odvisnosti potrjuje tudi veliko število prispevkov z novinarskih konferenc, manjka pa alternativnih virov informacij. V primeru gradnje in odprtja azilnega doma so se tako kot vir informacij za novinarje pojavljali samo državni predstavniki, mnenja nevladnih organizacij ali manjšinskih društev pa so navedena zgolj v primeru, če so sama organizirala novinarsko konferenco ali okroglo mizo.

Na podlagi rezultatov analize lahko sklenemo, da je treba za bolj celosten in odgovoren pristop k temi zagotoviti večjo stopnjo kontinuiranosti v poročanju oziroma manjšo stopnjo odvisnosti obravnavanja te teme od posamičnih dogodkov. Poleg bolj rednega in odgovornega spremljanja teme bi bilo treba zagotoviti večjo raznolikost novinarskih žanrov oziroma večjo uravnoteženost poročevalsko-vestičarskih objav z interpretativnimi, komentatorskimi žanri, ki bi bili rezultat globalnega novinarskega raziskovalnega angažmaja.

VIRI

- Benhabib, S. (2004), *The Rights of Others: Aliens, Residents and Citizens*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dijk, T. Van (1991), *Racism and the Press*. London: Routledge.
- Doupona Horvat, M., Vershueren, J., Žagar, I. Ž. (2001), *Retorika begunske politike v Sloveniji*. Ljubljana: Mirovni inštitut (ponatis).
- Drolc, A. (2003), Imigranti med evropsko migracijsko politiko in posebnostmi prostora. V Pajnik, M., Zavratnik-Zimic, S. (ur.), *Migracije – globalizacija – Evropska unija*. Ljubljana: Mirovni inštitut (147-167).
- Erjavec, K. (2003), Media Construction of Identity through Moral Panics: Discourses of Immigration in Slovenia. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29, 1: 83-101.
- Erjavec, K., Bašić Hrvatinić, S., Kelbl, B. (2000), *Mi o Romih: Diskriminatorni diskurz v medijih v Sloveniji*. Ljubljana: Open Society Institute.
- EUMC (European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia) (2002), *Racism and Cultural Diversity in the Mass Media*. Dunaj: European Research Centre on Migration and Ethnic Relations.
- Fairclough, N. (1992), *Discourse and social Change*. London: Polity Press.
- Jalušič, V. (2001), Ksenofobija ali samozaščita? O vzpostavljanju nove slovenske državljske identitete. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti*, 1: 12-43.
- Komac, M. (2005), Mediji in »nove« narodne skupnosti. V: Komac, M., Medvešek, M. (ur.), *Percepcije slovenske integracijske politike: Zaključno poročilo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja (389-399).
- Kuhar, R. (2001), Zagrabiti in izgnati: Vzorec ksenofobičnega diskurza v Slovenskih novicah. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti*, 1: 12-43.
- Lipovec Čebren, U. (ur.) (2002), *V zoni prebežništva: Antropološke raziskave o prebežnikih v Sloveniji*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Mihelj, S. (2004), *The Role of Mass Media in the (Re)construction of Nations*. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis (doktorska disertacija).
- Parekh, B. (2000), *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and political Theory*. Houndmills: Palgrave.
- Splichal, S. (1990), *Analiza besedil: Statistična obravnava jezikovnih podatkov v družboslovnih raziskavah*. Ljubljana: Raziskovalni inštitut, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Zavratnik-Zimic, S. (2003), Žongliranje z »vojno«. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti*, 2: 129-143.

ANALIZIRANA MEDIJSKA BESEDILA

- A., B. (2003 a), Ilegalec kradel. *Slovenske novice*, 6. februar.
- (2003 b), Začasno zatočišče za ljudi iz BiH ni več potrebno. *Dnevnik*, 3. junij.
- (2003 c), V Gorici mogoče sedež komisije za odobritev azilov. *Primorski dnevnik*, 20. junij.
- (2003 č), Po svetu deset milijonov beguncev. *Dnevnik*, 21. junij.
- (2003 d), Povabilo beguncem k vrnitvi. *Dnevnik*, 3. julij.
- (2003 e), Gradijo azilni dom. *Primorske novice*, 5. december.
- (2004 a), Število prosilcev za azil lani v Sloveniji višje za 57 odstotkov. *Primorski dnevnik*, 25. februar.
- (2004 b), Prišel sem, da bi dal ... *Dnevnik*, 3. april.
- (2004 c), Hrvaška storila premalo za begunce. *Dnevnik*, 15. maj.
- (2004 č), Beguncem trajne rešitve. *Primorske novice*, 22. junij.
- (2004 d), Ministrica Cerarjeva s pravilnikom udarila po beguncih. *Finance*, 1. oktober.
- (2004 e), Evropski protibegunski projekt brez podpore. *Dnevnik*, 5. oktober.
- (2005), Končno doma. *Mladina*, 27. junij.
- Bezjak, B. (2003), Treba se bo postaviti na lastne noge. *Večer*, 4. februar.
- (2004), Mariborska občina nenaklonjena beguncem? *Večer*, 27. januar.
- Budal, M. (2005 a), Tam ni nikogar, ki bi ga tujci motili. *Večer*, 26. april.
- (2005b), Nedostojni prostori za čakajoče na azil. *Večer*, 21. junij.
- C., O. (2005), Pravice prosilcev. *Primorske novice*, 21. junij.
- Caharijas, D. (2003), Dvakrat stigmatizirani. *Dnevnik*, 29. april.
- Cigler, T. (2003), Beguncev iz Bosne ni več. *Dolenjski list*, 19. junij.
- (2005), Praznovanje v čast poguma. *Dolenjski list*, 30. junij.
- Čakarić, M. (2005), Odtehta, ko se otrok vpiše v šolo. *Delo*, 20. junij.
- D., P. (2003), Pred novim valom beguncev? *Primorski dnevnik*, 7. marec.
- Drole, P. (2004), Nevladne organizacije za pomoč beguncem letos praznih rok. *Dnevnik*, 2. november.
- E., D. (2004), Vroči begunski kostanj na mizi EU. *Dnevnik*, 1. oktober.
- F., L. (2003), Velika reka beguncev ne presahne. *Dnevnik*, 19. julij.
- Grah, M. (2005), Za Avstrijce je moteča neprilagodljivost. *Delo*, 17. januar.
- H., B. (2003), Nov azilni dom na Viču že raste. *Delo*, 4. december.
- Hočevnar, B. (2003 a), Zaradi neobveščenosti strah in negotovost. *Delo*, 20. junij.
- (2003 b), Integracija ali asimilacija? *Delo*, 21. junij.
- (2003 c), Predpražnik za migracije? *Delo*, 24. junij.
- (2004 č), »Postopki so birokratizirani in ne najbolj učinkoviti«. *Delo*, 23. marec.
- (2004 d), Le težka do dela in stanovanja. *Delo*, 21. junij.
- (2004 e), Stari in bolni bodo ostali v domovih. *Delo*, 21. junij.
- (2004 f), V novi zgradbi že 85 stanovalcev. *Delo*, 28. september.
- (2004 g), Z lokalom bi se rad postavil na noge. *Delo*, 3. november.
- (2005 a), Pri nas nasprotni trend. *Delo*, 3. marec.
- (2005 b), Enakopravni le na papirju. *Delo*, 21. junij.
- (2005 c), Milijoni pogumnih ljudi. *Delo*, 20. junij.
- J., P. (2003), Prireditev za begunce. *Dnevnik*, 6. februar.
- Jakšić, L. (2005), Migracije in integracije narodnih manjšin. *Dnevnik*, 23. maj.
- Jež, L. (2003), Kam bi radi šli? *Svobodna misel*, 14. november.
- K., Č. (2004), Čez mejo pomagala 18 ilegalnim prebežnikom. *Večer*, 28. junij.
- K., J. (2004), Begunci zapuščajo Ilirsko Bistrico. *Primorske novice*, 27. avgust.
- Kastelic, B. (2005), Vse trši begunski vijak. *Dnevnik*, 15. februar.
- Keš, A. (2005), Posebni akcijski programi za haaške begunce. *Večer*, 28. april.
- Kjuder, K. (2004), Pozabljeni begunci. *Primorski dnevnik*, 25. januar.
- Kosi, L. (2003), Beg v boljše življenje. *Svobodna misel*, 14. november.
- Krebelj, N. (2003), Humani do beguncev. *Primorske novice*, 21. januar.
- Kužet, Z. (2005), Vse manj delovno sposobnih. *Večer*, 19. februar.
- L., B. (2003), Begunci v Sloveniji. *Družina*, 22. junij.
- Lorenčič, M. (2004), Migrante in begunce je treba čim prej vključiti v družbo. *Dnevnik*, 1. april.
- Mašanović, B. (2003 a), Bo Slovenija tamponska cona? *Delo*, 6. junij.
- (2003 b), Zasačijo manj ilegalcev. *Delo*, 28. oktober.
- Mlinarič, U. (2003), Nujna integracija v družbo. *Večer*, 20. junij.
- O., L. (2003), Nekdanji izgnanci in begunci se bodo srečali v Mostecu. *Dnevnik*, 5. junij.
- Ocvirk, D. K. (2003), Naši begunci in izseljenci. *Dnevnik*, 27. junij.
- Ogorevc, M. (2004), Slovenija postala obljubljena dežela. *Dnevnik*, 11. marec.
- Ozmec, S. (2005), Schengenska obrambna meja. *Mladina*, 18. april.

- Petrovčič, P. (2003), Začasna rešitev. *Mladina*, 23. junij.
- Pilhar, T. (2003), Poplava ilegalcev. *Dnevnik*, 2. april.
- Pirjevec, J. (2004), Begunstvo: osebno in strokovno. *Primorski dnevnik*, 24. junij.
- Plešnar, J. (2003), Ostro proti ilegalnim priseljencem. *Večer*, 28. januar.
- Pogljajen, J. (2005), Kako skrbeti za begunce. *Delo*, 26. maj.
- Sattler, D. (2003), Zagovorništvo za begunce in azilante. *Dnevnik*, 13. januar.
- Soban, B. (2004), Nadležna »postranska škoda«. *Delo*, 21. junij.
- STA (2003 a), Več tujcev s stalnim prebivališčem. *Dnevnik*, 21. julij.
- (2003 b), Trije državljani BiH z začasnim zatočiščem. *Delo*, 1. avgust.
- (2004 a), Vsako leto več prosilcev za azil. *Večer*, 27. februar.
- (2004 b), V dvanajstih letih zatočišče 70.000 beguncem. *Večer*, 31. marec.
- (2004 c), Nov azilni dom do konca poletja. *Večer*, 20. april.
- (2004 č), Azilante Evropa vsiljuje Maroku. *Večer*, 30. julij.
- (2004 d), Begunci se vračajo v federacijo BiH. *Večer*, 30. september.
- (2004 f), Protiustavni osnutek zakona o azilu. *Večer*, 16. oktober.
- (2004 e), Hrvaška delegacija v azilnem domu v Ljubljani. *Večer*, 6. november.
- (2004 g), Vlada o pomoči beguncem. *Dnevnik*, 21. november.
- (2005 a), Ob dnevu migrantov in beguncev. *Večer*, 17. januar.
- (2005 b), Stroga pravila vse pogostejše diskriminirajo begunce. *Dnevnik*, 21. junij.
- (2005 c), Hanžek: Izjava, ki jo podpisujejo prosilci za azil, je nezakonita. *Dnevnik*, 21. junij.
- (2005 č), EU spoštuje pogum beguncev. *Večer*, 21. junij.
- Širca, S. (2003), V centru za tujce ni več gneče. *Dnevnik*, 17. februar.
- Šori, I. (2005), Prebežnik iz Afrike v mladinski nogometni ekipi. *Večer*, 11. februar.
- U., M. (2003 a), Za nov azilni dom utrjujejo teren. *Dnevnik*, 6. junij.
- (2003 b), Nov azilni dom bodo gradili jeseni. *Dnevnik*, 5. avgust.
- (2003 c), Začasnega zatočišča za Bošnjake ni več. *Dnevnik*, 11. avgust.
- (2004), Boljše razmere za prosilce. *Dnevnik*, 31. julij.
- (2005 a), Do osebne izkaznice kjerkoli. *Večer*, 15. junij.
- (2005 b), Prva računalniška učilnica za begunce. *Dnevnik*, 4. maj.
- Ule, M. (2003), Za politike niso zanimivi, zato o njih molčijo. *Dnevnik*, 21. junij.
- (2004), Novi azilni dom na Viču odprl vrata. *Dnevnik*, 28. september.
- Uran, A. (2003), Begunci tudi pred našimi vrati. *Družina*, 7. december.
- V., S. (2005), Visoki komisar ZN Lubbers odstopil. *Delo*, 22. februar.
- V., T. (2003), V Sloveniji je ostalo dva tisoč beguncev. *Večer*, 15. november.
- (2004), Ostala je samo še posebno ranljiva skupina. *Večer*, 24. junij.
- Velkavrh, D. (2004), Drugi obrok izgnancem leta 2005. *Dnevnik*, 26. marec.
- Vidmar, I. (2005), Vsak je s sabo prinesel svojo zgodbo. *Dolenjski list*, 30. junij.
- Volk, L. (2004), Nič ne gre gladko, a se kdaj (tudi) dobro izteče. *Delo*, 23. marec.
- Vučina, A. (2004), Razprava o priseljivanju in o schengenski meji. *Primorski dnevnik*, 23. januar.
- Z., B. (2004), V Ljubljani odprli novi azilni dom. *Večer*, 28. september.
- Zku (2004), V treh mesecih kar 23.000 iskalcev dela. *Večer*, 10. avgust.
- Zur (2005), Vsaka številka je človeško bitje. *Večer*, 22. junij.
- Žitko, S. (2004), Migracije imajo vselej več obrazov. *Delo*, 30. avgust.
- Žokalj Jesih, B. (2003), Nihče ni brezhiben, a nihče se tudi ne sme imeti za boga. *Svobodna misel* (13. junij).

Zdenka Šadl

ČUSTVENO DOŽIVLJANJE STAROSTNIKOV

OD TRADICIONALNIH POGLEDOV K SODOBNIM

MED OTOPELIMI IN NEGATIVNIMI ČUSTVI

Prehod v starost in slovo od srednjih let sta (bila) z vidika čustvovanja pogosto obravnavana kot proces izgube in neizogibnega propadanja, kot prehod v obdobje otopelih čustev ali prevlade negativnih občutij in globalnega nezadovoljstva z življenjem. Ta mračen scenarij emocionalnega življenja starostnikov – ki ga lahko vsaj delno razumemo kot proizvod maskuline averzije do fizičnega staranja – predpostavlja, da so emocije s staranjem, podobno kot telo, podvržene značilni in določni transformaciji. Po Banhamu (1951: 177) postanejo starostniki togi v emocionalnem izražanju, intenzivnost njihovega subjektivnega (emocionalnega) doživljanja se zmanjša. Po Jungu povezuje med čustvi starih ljudi in zunanjimi dogodki vse bolj slabi, primarni dejavniki vzbujanja čustev postanejo notranji viri: »zelo stara oseba [...] se znova potopi v nezavedno in [...] se postopoma izgublja v njem« (1933: 131 v Carstensen, Turk-Charles 1994: 259). Čeprav je negativna podoba emocionalnega staranja značilna za zgodnje teorije čustev, najdemo podobna označevanja tudi pri sodobnejših teoretikih. Precej razširjen je stereotip o slabljenju emocionalnega doživljanja oz. predstava, da ljudje postajajo z leti manj emocionalni in bolj hladno racionalni (Bromley 1990; Cumming, Henry 1961 v Gross in drugi 1997: 590).

Tradicionalni modeli staranja, ki se pogosto izražajo tudi v popularnih stereotipih, torej predpostavljajo zmanjševanje funkcionalnosti emocionalnega sistema; proces staranja ne obsega le človekovih telesnih in kognitivnih sposobnosti, ampak tudi njegove čustvene sposobnosti in čustveno motivirano delovanje. Ko govorimo o čustvih, mislimo na doživljanje pozitivne ali negativne, globoke ali površinske, aktivne ali pasivne,

neposredne ali posredne vpletenosti v kaj (situacijo, drugo osebo, idejo ali v neko drugo čustvo), prek katere subjekt vzpostavi stik s svetom. Čustva subjektu zagotavljajo – prek svoje posebne doživljajske kvalitete, občutenja – informacije o tem, kaj se dogaja v notranjosti subjekta in zunaj njega, v njegovem oz. njenem okolju. Drugače povedano, »čustvene« informacije vključujejo oceno pomembnosti in pomena (notranjega ali zunanjega) dražljaja ter motivirajo posameznika k delovanju, posameznikovo javno izražanje čustev in emocionalno-ekspresivno vedenje pa motivira k delovanju druge udeleženke družbene interakcije. Če torej upoštevamo, da imajo čustva pomembno vlogo v človeškem (samo)razumevanju in interakciji, lahko sklepamo, da ima upad čustvenih funkcij – predpostavka tradicionalnih modelov – pomembne negativne duševne in socialne implikacije. Ker so čustva vitalne evalvacijske funkcije in pomembno motivacijsko silo delovanja, njihova oslabitev ali pojevanje pomeni, da so starostniki bistveno prikrajšani za optimalno zavest in razumevanje samih sebe, drugih in sveta (zmanjšane kognitivne sposobnosti) ter za možnosti kompetentne udeležbe v družbeni interakciji (zmanjšani socialni stiki).

V okviru mračnega scenarija o emocionalnem življenju starostnikov se je po drugi strani – v znanstveni literaturi in prek njene popularizacije tudi v popularnih imaginarijih – izoblikovala »razvojna shema«, ki starostnike stereotipno povezuje s specifičnimi negativnimi emocijami. Starost človeka emocionalno spremeni, vendar ne v smeri upadanja afektivnosti, temveč v smislu večje negativne emocionalne odzivnosti. V tem modelu starostniki postanejo ujetniki negativnih, neprijetnih emocionalnih stanj in razpoloženj. Tipični primeri naraščanja negativne afektivnosti v starosti naj bi bili pesimizem, gerontofobija oz.

strah pred staranjem, zadrega, ki jo stari ljudje občutijo pred drugimi zaradi svojega golega (propadajočega) telesa, in nostalgija. Starostniki tudi pogosto veljajo za ljudi, ki so bolj emocionalno povezani s preteklostjo kot mlajši odrasli, zato naj bi pogosteje izražali žalost in jezo ter govorili o preteklosti (Hepworth 1997). Prav tako pogoste so stereotipne predstave, da so svojske značilnosti življenja starostnikov zmedenost, zagrenjenost, črnogledost, pesimizem, osamljenost, občutek nebogljenosti in nemoči in podobna neprijetna emocionalna stanja in razpoloženja.

O starih ljudeh je prek takih stereotipov pogosto ustvarjeno splošno prepričanje, da starostniki zaradi starosti izgubijo sposobnost (intenzivnega) čustvovanja, otopelost naj bi bila tako pravzaprav glavno »čustvo« starih; v najboljšem primeru naj bi stari ljudje ne zmogli izraziti tega, kar občutijo, ali pa je njihovo čustvovanje naraščajoče omejeno na negativne izkušnje, kot so pesimizem, strah, zadrega, depresija in žalost, ki jih niso sposobni nadzorovati. Njihovo življenje naj bi bil neprijetno in nezadovoljujoče (poleg upadanja fizičnih in kognitivnih moči utrpijo tudi pomembne emocionalne izgube) in malo vredno, za ljudi okoli sebe in za družbo pa s svojimi težavami predstavljajo (psihološko) breme.

Emocionalno dobro počutje (*emotional well-being*), ki združuje odsotnost negativnih emocionalnih stanj, prisotnost pozitivnih emocij in globalno zadovoljstvo z življenjem (Diener in drugi 1999), naj bi se pri starostnikih – po obeh tradicionalnih modelih staranja – neizogibno in nezadržno krhalo do končne degradacije emocionalnega sistema. Predpostavka, da se z biološkim staranjem »starajo« oziroma »negativizirajo« tudi človekova čustva, je bila soglasna in tako razširjena, da so bila empirična raziskovanja razvojnih trendov na področju čustvovanja v obdobjih, ki sledijo poznemu otroštvu, skoraj povsem odsotna. V osemdesetih letih prejšnjega stoletja pa so študije psihiatričnih motenj odkrile nižje stopnje depresije in tesnobe pri starejših ljudeh v primerjavi z mlajšimi odraslimi osebami (Carstensten, Fung, Charles 2003: 104). Raziskovalci čustev so v tem času pričeli odkrivati koristnost analize čustev po starostnih obdobjih.

Ali se čustva s starostjo spreminjajo in če se, kako, v katerih dimenzijah in zakaj, so vprašanja, ki se jih lotevajo empirične študije in teorije šele v zadnjih nekaj letih. Rezultati pokažejo, da je poenostavljen pogled na odnos med procesom

staranja in čustvi problematičen. Nekatere študije odkrivajo določene zmanjšane sposobnosti na področju čustvovanja: starejši ljudje kažejo manjšo fiziološko odzivnost pri čustvovanju v primerjavi z mlajšimi odraslimi udeleženci laboratorijske študije (Levenson in drugi 1991; prim. tudi Levenson, Carstensen, Gottman 1994).¹ Stari ljudje poročajo o zmanjšanem emocionalnem vznemirjenju oz. vznurjenju; starejši udeleženci so manj kot mlajši potrdili trditev, kot je: »Ko sem čustveno razburjen, mi srce bije hitro in močno« (Lawton in drugi 1992: 175). Starejši ljudje so tudi slabši pri razbiranju emocionalnih izrazov pri drugih osebah in drugi težje dekodirajo emocionalne izraze starejših ljudi (Malatesta in drugi 1987). Vendar so študije pokazale, da se razlika v čustvovanju glede na starost (upadanje intenzivnosti in frekventnosti subjektivnih izkušenj in upadanje emocionalno-ekspresivnega vedenja, o katerih so poročali starejši) nanaša bolj na negativna kot pa na pozitivna čustva (Gross in drugi 1997).

Večina raziskav kaže pozitivno sliko emocionalnega življenja v starosti; starost prej kot povečano tveganje predstavlja varovalo zoper doživljanje negativnih čustev, pozitivno čustvovanje narašča ali vsaj ohranja razmeroma stabilno raven, emocionalna kontrola in regulacija pa se v starosti celo izboljšata. Področje čustvenega funkcioniranja starostnikov je tako v veliki meri prosto procesov propadanja, povezanih s staranjem. V tej povezavi lahko govorimo o »paradoksu staranja«; medtem ko s staranjem upadajo kognitivne in fizične sposobnosti, se na področju čustvovanja v starosti ohranja ali celo izboljšuje (emocionalno) dobro počutje.

NOVEJŠA SPOZNANJA O ČUSTVIH V DOBI STAREJŠE ODRASLOSTI

V obdobju staranja nastopijo specifične življenjske okoliščine, ki potencialno povečajo verjetnost negativnega emocionalnega doživljanja in motenj v vedenju starostnikov. Izguba družbenega statusa in dohodka po upokojitvi vzbudi pri mnogih razočaranje in jezo. Slabše zmožnosti za

¹ Moč fiziološkega vznurjenja se v starosti zmanjša, vendar ni jasno, ali je to zmanjšanje emocionalno specifično ali povzročeno s celotnim s starostjo povezanim propadanjem avtonomnega živčnega sistema.

samostojno skrb zase, smrt partnerja ali prijateljev, zdravstvene težave, povečana odvisnost od drugih so okoliščine, ki lahko zmanjšajo samozavest in povečajo možnost doživljanja globoke žalosti, groze, strahu, depresije, osamljenosti, občutkov ponižanosti in nemoči in drugih negativnih emocij. Negativne emocionalne odzive (šibko zaupanje vase in samospoštovanje in otopenost kot preživetveni mehanizem) potencialno spodbuja zlasti bivanje v ustanovah (domovi za ostarele, bolnišnica, rehabilitacijski centri ipd.), v katerih so starostniki podvrženi zakonitostim domskega/bolnišničnega (emocionalnega) reda in različnim ritualom razosebljanja, infantilizacije in ponižanja. Tudi diskriminacija in stigmatiziranost starostnikov v družbi nasploh lahko ustvarita negativno čustvovanje, zlasti šibko samospoštovanje in samovrednotenje starih ljudi. Poleg družbenih razlogov obstajajo še s starostjo povezane biološke spremembe (na primer spremembe v centralnem živčnem sistemu), ki domnevno zmanjšujejo sposobnost nadzorovanja negativnih emocij.

Kljub temu raziskave kažejo, da se čustvovanje starih ljudi ne razlikuje bistveno od čustvovanja mlajših odraslih ljudi. Emocionalno doživljanje, njegove osnovne sestavine in vidiki, kot so subjektivno občutenje, spontanost obraznega izražanja, psihofiziološka odzivnost in subjektivna intenziteta emocionalnega doživljanja, ohranijo svojo vitalnost in integriteto globoko v starost (Carstensen, Charles 1998: 147).² Starostne razlike v nekaterih vidikih emocionalnega doživljanja smo že omenili, toda rezultati raziskav pokažejo povečano emocionalno dobro počutje v celoti (tj., manj negativnih čustev in stabilna pozitivna čustva ali celo njihovo povečevanje) pri starih v primerjavi z mlajšimi odraslimi osebami. V nadaljevanju navajamo nekaj konkretnih rezultatov

² Nižje ravni pozitivne afektivnosti oz. poslabšanje emocionalnega dobrega počutja je mogoče opaziti le pri najstarejših starostnikih v času neposredno pred smrtjo, ko kognitivne in fizične nesposobnosti – ki pogosto neposredno predhodijo smrti v zelo globoki starosti – zasenčijo prej vitalna področja funkcioniranja (Baltes 1998 po Carstensen, Turk Charles 1998: 144). Raziskava Isaacowitza in Smitha (1999 po Scott Ehrlich, Isaacowitz 2002), ki je vključevala udeležence, stare med 70 in 100 let, je pokazala zniževanje pozitivne in negativne afektivnosti med najstarejšo populacijo starostnikov. Ta upad raziskovalci povezujejo z zdravstvenimi problemi in boleznimi, ki one-mogočajo opravljanje običajnih nalog in dejavnosti.

iz laboratorijskih študij in raziskav, ki merijo subjektivne emocionalne izkušnje odraslih oseb v vsakdanjem življenju.

Mroczeck in Kolarz (1998, po Carstensen, Turk, Charles 1998) sta na reprezentativnem vzorcu Američanov, starih med 25 in 74 let, ugotovila višje ravni pozitivne in nižje ravni negativne afektivnosti pri starostnikih v primerjavi z mlajšimi odraslimi. Raziskava avtoric Charles, Reynolds in Gatz (2001), ki je v obdobju 23 let proučevala frekventnost in intenziteto pozitivnih in negativnih čustev štirih generacij Američanov, je pokazala relativno stabilnost pozitivnih emocij in upadanje negativnih emocij, kot so osamljenost, depresija, jeza in občutki dolgočasje. Upadanje je največje do 65. leta, potem pa napreduje počasneje do 80. leta starosti. Intenzivnost pozitivnih in negativnih čustev se glede na starost odraslih ne spreminja, frekventnost negativnih čustev pa je manjša med starejšimi v primerjavi z mlajšimi odraslimi (Carstensen, Pasupathy, Mayr 1998 po Carstensen, Turk Charles 1998: 147). Stari ljudje poročajo o manj negativnem doživljanju, zlasti o zmanjševanju jeze (Schieman 1999, po Carstensen, Fung, Charles 2003: 104). Razlika v starosti se kaže tudi v depresivnih simptomih in stopnji depresije – eni od najekstremnejših oblik negativnega afekta in tesnobe –, ki je nižja med starejšimi odraslimi v primerjavi z mlajšimi odraslimi. Najvišjo stopnjo depresije so odkrili med dvema najmlajšima starostnima skupinama (18–24 let in 25–44 let), najnižjo pa v najstarejši skupini (65 let in starejši) (Regier in drugi 1988).

Še bolj optimistično sliko kažejo raziskave o pozitivnih čustvih. V primerjavi z mlajšimi odraslimi starejši odrasli poročajo o povečevanju pozitivnih afektov ali vsaj o nespremenjeni ravni pozitivnih emocij; to dokazujejo longitudinalne študije, ki so vključevale več kohort (Charles, Reynolds, Gatz 2001). Nekatere študije odkrivajo zmerno naraščanje pozitivnih emocij v obdobju med mlajšo in starejšo odraslostjo (Mroczeck, Kolarz 1998 po Carstensen, Charles 1998: 147). Analiza čustev med 353 posamezniki, starimi od 72 do 99 let, je pokazala večjo prisotnost kompleksnih občutkov sreče, zadovoljstva in hvaležnosti kakor razočaranja, žalosti in jeze tudi med revnimi in nižje izobraženimi starostniki oz. starostniki slabšega zdravja (Chipperfield, Perry, Weiner 2003). Zadovoljstvo z življenjem je pri starejših in mlajših odraslih podobno, kar kažejo nacionalne in mednarodne študije dobrega

počutja in zadovoljstva z življenjem (Carstensen, Fung, Charles 2003: 104). Študije, ki odkrivajo upadanje pozitivnih čustev, pa v natančnejši analizi pokažejo, da je razlog v zmanjšani ravni vznemirjenja (na primer, iskanje vznemirjenja se v starih letih razmeroma zmanjša). Druga pozitivna čustva, kot sta sreča in veselje, ostanejo nespremenjena (Lawton in drugi 1992, 1993).

Ljudje s starostjo izboljšajo sposobnosti za kontrolo in regulacijo oz. urejanje svojih čustev, zlasti negativnih. Empirični podatki pokažejo, da starejši odrasli v primerjavi z mlajšimi poročajo o večji kontroli nad čustvi, bolj stabilnem razpoloženju, manjši psihofiziološki vznemirjenosti in o večjem zaupanju v lastne sposobnosti nadzorovanja notranjih in zunanjih izrazov emocij (Carstensen, Charles 1998: 148). Kljub neizogibnim izgubam, ki jih doživljajo, starostniki v raziskavah poročajo o večjem zadovoljstvu z življenjem in manjši osamljenosti kot ljudje v srednjih letih (Carstensen, Fung, Charles 2003: 114). Z izjemo dementnih imajo starostniki, kot pokažejo različne študije, tudi manj duševnih problemov (*op. cit.*: 104). Starejši odrasli hitreje predelajo svoja negativna stanja v pozitivno afektivnost (Carstensen in drugi 2000). Večja učinkovitost pri urejanju lastnih emocij in emocij partnerja je razvidna tudi v intimnih odnosih med poročenimi zakonskimi partnerji – starejši kažejo manj negativne afektivnosti, izražajo manj jeze, gnusa, bojevitosti in so manj jokavi v pogovorih o emocionalno obremenjujočih konfliktnih kot mlajši zakonci (Carstensen, Charles 1998: 148).

Emocionalne razlike in razlike v kontroli negativnih čustev niso kulturno specifične, tj., omejene na bele Američane srednjega razreda, ki so (bili) nadreprezentirani udeleženci raziskav na tem področju. Raziskava J. J. Grossa in sodelavcev (1997) je izključila možnost, da spremembe nastopijo zaradi skupnih kulturnih predpostavk o čustvih in staranju, ki jih udeleženci upoštevajo pri opisovanju svojega doživljanja. Razlike so značilne za različne etnične, religijske in regionalne skupine (Gross in drugi 1997).³ Analogni ugotovitvam na podlagi samoporočanja iz omenjene raziskave so vedenjski dokazi s starostjo povezanih razlik v negativnem (ne pa tudi

pozitivnem) emocionalno-ekspresivnem vedenju starejših udeležencev v primerjavi z udeleženci srednjih let (Carstensen in drugi 1995). Številne študije kažejo tudi starostne razlike v zadovoljstvu z življenjem kot kognitivno-sodbenem aspektu subjektivnega dobrega počutja. Pregled študij (Diener in drugi 1999) pokaže, da se zadovoljstvo z življenjem ne spreminja oz. da se s starostjo celo povečuje, domnevno zaradi izboljšanih prilagoditvenih sposobnosti.

Starostne razlike v čustvovanju so torej pozitivne. Zniževanje negativnih čustev in povečevanje pozitivnih ali vsaj njihovo ohranjanje in izboljšane sposobnosti regulacije in kontrole pokažejo, da se celostno emocionalno doživljanje s starostjo izboljšuje,⁴ medtem ko kognitivne in fizične funkcije upadajo. Ta paradoks poskuša pojasniti teorija socioemocionalne selektivnosti; čeprav fizične in družbene spremembe, povezane s staranjem, izvajajo negativen vpliv, starostniki niso pasivne »žrtve«, temveč so akterji, ki oblikujejo svoje socialno okolje in življenje skladno z zanje pomembnimi cilji.

TEORIJA SOCIOEMOCIONALNE SELEKTIVNOSTI

Ta teorija (Carstensen, Isaacowitz, Charles 1999, Carstensen 1992) izhaja iz temeljne predpostavke, da je zavest o času, vključno z življenjsko dobo, temeljna človeška značilnost in da ima ključno vlogo v procesih motivacije. V tej zvezi proučuje motivacijske posledice stalno spreminjajočega se časovnega horizonta človeškega razvoja. Ker je starost močno povezana s časovno perspektivo, teorija predpostavlja, da imajo emocionalni cilji in cilji, povezani s pridobivanjem znanja, jasne razvojne tendence. S staranjem narašča motivacija za doseganje emocionalno smiselnih oz. emocionalno obarvanih ciljev, upada pa motivacija za vstop v funkcionalne, a emocionalno nepomembne družbene stike. Starejši odrasli glede na zaznani čas, ki ga še imajo v življenju, bolj

³ Številne novejšje študije tudi dokazujejo, da boljša kontrola čustev pri starih ljudeh ni zgolj »odsev« njihovih prepričanj in samoevalvacij, temveč da izraža starostne razlike v dejavni kontroli (Carstensen, Charles 1998: 148).

⁴ Večina emocionalnih težav v starejšem obdobju življenja je pravzaprav povezana z nerešenimi konflikti iz precej zgodnejšega življenjskega obdobja. Številne emocije torej niso značilne za starost kot tako (za sedanjost), ampak izvirajo iz zgodnejših izkušenj, ki so pogosto globoko potisnjena kot integralna lastnost najglobljega emocionalnega občutja sebe.

kot instrumentalno zasledovanje ciljev vrednotijo subjektivno emocionalno zadovoljstvo.⁵ Socialne izbire postajajo odvisne od emocionalnih nagrad, ki izhajajo iz družbenih interakcij in se nanašajo na dobro počutje in občutke povezanosti in bližine z drugimi. V tem razvojnem trendu upadajo odnosi z bolj perifernimi člani omrežja, medosebni stiki se zožijo na izbrano število intimnih vezi, zlasti na bližje prijatelje in družino. Starejši ljudje z izbiro interpersonalnih situacij regulirajo svoja čustva, tj., s povečano selektivnostjo glede socialnih omrežij vplivajo na to, katera čustva doživljajo, kdaj in kako jih doživljajo ter kako jih izražajo. Večja kontrola čustev jim tako omogoči selektivno stopnjevanje pozitivnih in selektivno zniževanje negativnih čustev, kot so žalost, jeza in strah. Izogibanje negativnim čustvom je rezultat izboljšane emocionalne regulacije. Spremembe na področju čustev so torej rezultat vse bolj učinkovite kontrole čustev, ne pa prvenstveno sprememb v okolju (odhod z delovnega mesta, spremembe v interakcijah z odraslimi otroki)⁶ ali fizioloških sprememb, ki bi neposredno zmanjševale intenzivnost negativnih in pozitivnih čustev.⁷

V perspektivi teorije socioemocionalne selekcije lahko emocionalno dobro počutje starostnikov razumemo kot rezultat emocionalne opore v ožjih socialnih okoljih. Delo, ki vzpostavlja odnose solidarnosti, ponuja moralno podporo in s tem ustvarja dobro počutje pri prejemnikih opore, opravljajo zlasti ženske (partnerke, torej ostarele ženske, kot tudi hčerke, sestre in druge sorodnice). Emocionalna skrb kot produciranje

pozitivnih emocionalnih rezultatov v duševnosti drugega pa je zahtevno, obremenjujoče delo, ki lahko povzroči negativne emocionalne posledice pri skrbnici, od občutljivosti, razdražljivosti, žalosti, občutkov nemoči do čustvene izgorelosti, želje po smrti osebe, ki potrebuje podporo, in sočasnega občutka krivde. Psihološko breme skrbi, ki ga potrjuje tudi raziskava, izvedena na področju EU (Jani-Le Bris 1993), torej ni spolno nevtravno in kaže, da je emocionalno zadovoljstvo moških starostnikov v veliki meri produkt emocionalnega dela žensk.

SPECIFIČNA EMOCIONALIZACIJA STARIH KOT PRODUKCIJA DRUGIH

Stereotipi o emocionalnem življenju starostnikov – upadanje pozitivnih čustev, naraščanje negativnih – vodijo v družbeno nesprejemljivost ohranjanja določenih (občutenih) čustev v starejšem obdobju življenja. Stari ljudje pogosto niso svobodni v izražanju svojih čustev, emocionalne izbire zanje so kulturno določene in narejene že vnaprej. Od ostarele osebe se ne pričakuje na primer doživljanja in izražanja strastnih čustev ljubezni ali pa čustev, vezanih na spolnost. Ker pa se staranje telesa posledično ne izraža v izginjanju ali slabljenju (intenzitete, ekspresivnosti itn.) subjektivnih čustev, ustvarja družbena kontrola čustev in njihovega izražanja napetost med družbeno predpisanimi emocijami staranja (javnimi podobami) in zasebnimi subjektivnimi občutki. Subjektivne emocionalne izkušnje odstopajo od družbeno pričakovanih, to pa ustvarja – če hoče starostnik doseči javno spoštovanje – potrebo po emocionalnem delu, s katerim aktivira in vzdržuje kulturne podobe »spodobnih« starostnih čustev. Igranje primerne javne vloge ne zahteva nujno opustitve neskladnih zasebnih čustev (površinsko igranje vloge), če pa zahteva zavestno distanciranje od njih, opravi starostnik emocionalno delo raztelesenja (globoko izvajanje vloge). Kumulativni učinek te rutinske vsakdanje izkušnje na osebni ravni je torej skrivanje, maskiranje emocionalnih občutij in osebnih potreb oz. njihovo aktivno predelovanje. Druga izbira je javno izražanje alternativnih emocij, pri kateri pa starostnik tvega oznako čustvene odklonskosti.

Predpostavka o distinktivnih emocijah oz. emocionalnih težavah, vezanih na starost, je problematična, saj čustva nastopajo kot znamenje

⁵ Obstajajo razlike med starejšo in mlajšo populacijo, na primer, razmeroma kratko obdobje življenja, ki je še pred starostniki, vendar so lahko tudi mlajši usmerjeni v kratkoročni »emocionalni hedonizem«.

⁶ Na primer, z modelom, ki upošteva spremembe v okolju, je težko pojasniti, kako da so s starostjo povezane spremembe v čustvovanju močno izražene tudi na vzorcu ameriških nun. Pri nunah ne moremo govoriti o nenadnem odhodu z delovnega mesta in posledičnem upadanju težav niti o spremembah v interakcijah z odraslimi otroki, pa vendar so navzoče bistvene spremembe v negativni afektivnosti. Raziskovalci so odkrili upadanje negativnih čustev – žalosti, strahu in jeze – in krepitev občutkov sreče (Gross in drugi 1997).

⁷ Omenili smo že dokaze, ki kažejo na nekoliko zmanjšano fiziološko moč emocij v starih letih, vendar te spremembe ne pojasnijo selektivnega upadanja negativnih emocionalnih izkustev in zviševanja emocionalne kontrole.

temeljne razlike, kot osnova vzpostavljanja starostnikov kot Drugih. Meje med različnimi starostnimi kategorijami in fazami življenja so družbeno konstruirane ter ustvarjajo in ohranjajo delitev med družbenimi skupinami. Specifična emocionalizacija starostnikov, tj., pripisovanje svojiskih, jasno določenih čustev glede na starost oz. življenjsko fazo, je oblika ohranjanja meja med družbenimi skupinami. Izvir prepričanj o emocionalni drugačnosti ni v kakšni generični lastnosti oz. posebnosti starosti kot take, temveč v zgodovinsko določenem strukturiranju življenjskega poteka kot serije starostnih stopenj. Model urejenega zaporedja stopenj,⁸ ki je družbeno strukturirano v urejeno zaporedje psihološke rasti in razvoja, je v zadnjih letih predmet številnih kritik. Postmoderni teoretiki govorijo o deinstitucionalizaciji in dediferenciaciji življenjske dobe, ki zmanjšujeta pomen vlog glede na starost in njihovih prehodov. Postmoderne spremembe brišejo jasno določene stopnje, izkušnje in značilno vedenje, ki so (bili) povezani s temi stopnjami. Kronološka starost ni (več) ustrezen indikator neizogibnih norm in življenjskih stilov glede na starost, zlasti če upoštevamo pojavljajoče se režime nadzorovanja biološke starosti – zdrava prehrana, vitamini, diete, telesne vadbe ipd. (Featherstone, Hepworth 1991, Hepworth 1997). Mlajši postajajo v sodobnih zahodnih družbah vse bolj podobni starejšim, starejši pa mlajšim – v načinih samoprezentacije, gestah in držah, modi in prostočasnih aktivnostih – in opazno je gibanje k neformalnemu »uni-age« stilu.

SKLEP

Soočanje in spopadanje s starostjo je potencialno travmatska emocionalna izkušnja. Kljub številnim družbenim/sociološkim in biološkim/fizičnim dejavnikom negativnega čustvovanja pa staranje ni neizogiben proces propadanja vitalnih čustvenih funkcij. Pokazali smo, da sama kategorizacijaemocij glede na starost pove več o kolektivnem imaginariju staranja kot pa o kompleksni subjektivni izkušnji staranja. Staranje je

⁸ Gre za družbeno konstruirane stopnje, ki vključujejo otroštvo, srednja leta in starost oz. za obsežno institucionalizacijo življenjske dobe, ki jo je spodbudila industrializacija in modernizacija – predpisovanje pravil glede otroštva in razvoja, šolanja, karier, zakonske zveze in upokojitve.

kompleksen proces kritičnega soočanja s preteklostjo, sedanjostjo in prihodnostjo, ki neločljivo vključuje pozitivne funkcije boja in dosežka. Pregled raziskav in študij je pokazal, da je emocionalno življenje starostnikov – kljub različni dinamiki posameznih sestavin emocionalnega procesa – prijetnejše in bolj vodljivo v primerjavi z emocionalno ekonomijo mlajših odraslih oseb. Pri doseganju dobrega emocionalnega počutja pa je starostnikom v veliko pomoč tudi zaznana emocionalna opora najbližjih v družini, prijateljev in sostanovalcev v domovih za ostarele.

Raziskave emocij v starih letih odkrivajo verodostojen in koheziven profil emocionalnega doživljanja starostnikov. Treba pa je upoštevati, da so tovrstne raziskave opravljene v zadnjih desetih, petnajstih letih in da so nekatera vprašanja še vedno nepojasnjena. Ni na primer jasno, kakšne so implikacije zmanjšane fiziološkega vzbujenja starostnikov pri manj negativnih emocionalnih odzivih. Naprej, ali lahko manjšo stopnjo depresivnosti pri najstarejši populaciji v primerjavi z mlajšimi odraslimi pojasnimo kot posledico bodisi stigmatiziranosti te psihične motnje in posledično odpora do te motnje ali pa težav, povezanih s spominom (starejši ljudje v intervjuju pozabijo poročati o simptomih). Poleg tega je treba upoštevati, da so s starostjo povezane spremembe bolj raziskane na področju subjektivnega doživljanja in emocionalno-ekspresivnega vedenja, medtem ko so študije emocionalne kontrole maloštevilne, kar omejuje verodostojnost ugotovitev na tem področju. Prav tako ostaja odprto vprašanje spola. Emocionalni profil starega človeka nastopa kot univerzalen model za oba spola. Predpostavljamo, da se čustveno doživljanje starejših pri moških in ženskah bistveno ne razlikuje, oziroma, da se razlike med spoloma v mlajši odrasli dobi na področju izražanja čustev in pogovora o čustvih⁹ z leti bistveno ne spremenijo. Izkušnje skupin

⁹ Kot kažejo številne raziskave, se spolne razlike glede čustvovanja kažejo zlasti v izražanju čustev in razkrivanju čustev v pogovoru, ne pa v samem doživljanju čustev (na primer, jezo občutita oba spola, bolj pomemben kot spol je družbeni status, ki mu moški in ženske pripadajo; pri spolih se razlikujejo razlogi za pojav jeze, prav tako obstaja razlika v obliki izražanja jeze). Odrasle ženske izražajo nekatera čustvena stanja veliko pogosteje kot moški (npr. jok), bolj izrazito (npr. strah) in čustvene teme (zlasti negativna čustva, kot so strah, zaskrbljenost, depresija) so pri njih bolj pogost predmet pogovora kot pri moških.

za samopomoč moškim starostnikom pogosto pokažejo, da moški v srečevanjih ohranijo svoja čustva »zase« in da se izogibajo temam, ki vključujejo čustvena vprašanja. Povezava družbenega spola in starosti na področju čustvene izkušnje, izražanja in kontrole je premalo raziskana in bi zahtevala več pozornosti v prihodnjih analizah čustev v različnih obdobjih življenja.

VIRI

- Banham, K. M. (1951), Senescence and the Emotions: A genetic Study. *Journal of genetic Psychology*, 78: 175–183.
- Carstensen, L. L. (1992), Social and emotional Patterns in Adulthood: Support for socioemotional Selectivity Theory. *Psychology and Aging*, 7: 331–338.
- Carstensen, L. L., Turk-Charles, S. (1994), The Saliency of Emotion across the adult Life Course. *Psychology and Aging*, 9, 2: 259–264.
- Carstensen, L. L., Gottman, J. M., Levenson, R. W. (1995), Emotional Behavior in long-Term Marriage. *Psychology and Aging*, 10: 140–149.
- Carstensen, L. L., Turk Charles, S. (1998), Emotion in the second Half of Life. *Current Direction in psychological Science*, 7, 5: 144–149.
- Carstensen, L. L., Isaacowitz, D. M., Turk Charles, S. (1999), Taking Time seriously: A Theory of socioemotional Selectivity. *American Psychologist*, 54: 165–181.
- Carstensen, L. L., Pasupathi, M., Mayr, U., Nesselroade, J. R. (2000), Emotional Experience in everyday Life across the Adult Life Span. *Journal of Personality & social Psychology*, 79: 644–655.
- Carstensen, L. L., Fung, H. H., Charles, S. T. (2003), Socioemotional selectivity Theory and the Regulation of Emotion in the second Half of Life. *Motivation and Emotion*, 27, 2: 103–122.
- Charles, S. T., Reynolds, C. A., Gatz, M. (2001), Age-Related Differences and Change in positive and negative Affect over 23 Years. *Journal of Personality and social Psychology*, 80: 136–151.
- Chipperfield, J. G., Perry, R. P., Weiner, B. (2003), Discrete Emotions in later Life. *The Journal of Gerontology Studies Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 58: 23–34.
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., Smith, H. L. (1999), Subjective Well being: Three Decades of Progress. *Psychological Bulletin*, 125: 276–302.
- Featherstone M., Hepworth, M. (1991), The Mask of Ageing and the postmodern Life Course. V: Featherstone, M., Hepworth, M., Turner, B. S. (ur.), *The Body: Social and cultural Theory*. London: Sage Publications (371–389).
- Gross, J. J., Carstensen, L. L., Pasupathi, M., Tsai, J., Gotestam Skorpen, C., Hsu, A. (1997), Emotion and Aging: Experience, Expression and Control. *Psychology and Aging*, 12, 4: 590–599.
- Hepworth, M. (1997), Ageing and the Emotions. V: Bendelow, G., Williams, S. J. (ur.): *Emotions in social Life: Critical Themes and contemporary Issues*. London, New York: Routledge (173–192).
- Jani-Le Bris, H. (1993), *Family Care of dependent older People in the European Community*. Luxembourg: Office for official Publications of the European Communities.
- Lawton, M. P., Kleban, M. H., Rajagopal, D., Dean, J. (1992), The Dimensions of affective Experience in three Age Groups. *Psychology and Aging*, 7: 171–184.
- Lawton, M. P., Kleban, M. H., Dean, J. (1993), Affect and Age: Cross-sectional Comparisons of Structure and Prevalence. *Psychology and Aging*, 8: 165–175.
- Levenson, R. W., Carstensen, L. L., Friesen, W. V., Ekman, P. (1991), Emotion, Physiology, and Expression in old Age. *Psychology and Aging*, 6: 28–35.
- Levenson, R. W., Carstensen, L. L., Gottman, J. M. (1994), Influence of Age and Gender on Affect, Physiology, and their Interrelations: A Study of long-Term Marriages. *Journal of Personality and social Psychology*, 67: 56–68.
- Malatesta, C. Z., Izard, C. E., Culver, C., Nicholich, M. (1987), Emotion Communication Skills in young, middle-aged, and older Women. *Psychology and Aging*, 2: 193–203.
- Regier, D. A., Boyd, J. H., Burde, J. D. (1988), One-month Prevalence of mental Disorders in the United States. Based on five epidemiologic catchment Area Sites. *Arch Gen Psychiatry*, 45, 11: 977–986.
- Scott Ehrlich, B., Isaacowitz, D. M. (2002), Does subjective Well-being Increase with Age? *Perspectives in Psychology*, pomlad.

Klelija Štrancar, Majda Pahor

UMIRANJE KOT DRUŽBENI POJAV

UVOD

Letno umre v Sloveniji približno 19.000 ljudi (Statistični urad RS). Večina jih umre v institucijah, skoraj 10.000 v bolnišnicah in več kot 3.000 v domovih za starejše občane. Če število umirajočih prištejemo še število svojcev, ki jih je najmanj toliko kot umirajočih samih, njihovih prijateljev in znancev, pridemo do kategorije ljudi, ki so udeleženi v procesih umiranja in žalovanja. Večina skrbi za hudo bolne in umirajoče se je torej preselila v institucije. V procesu institucionalizacije je smrt postala pojav, ki ne sodi v središče življenja, temveč na njegovo obrobje. Mellor in Shilling (1993 po Seale 1998: 52) ugotavljata, da specializirano upravljanje z umirajočimi v sistemih zdravstvenega varstva in njihova fizična segregacija v institucionalnih okoljih in profesionalno ravnanje s trupli povzročajo »zanikanje« ali »skrivanje« smrti v modernih družbah. Umiranje poteka vse pogostejše v starosti. Rakave in druge oblike kroničnih bolezni so pogost vzrok počasnega, dolgotrajnega in mučnega umiranja. Tudi mednarodne raziskave ugotavljajo, da je skrb za ljudi v tej fazi življenja manj kot dobra (Rasmussen 1999). Ker je skrbstveno delo pogoj za obstoj družbe (Pahor 2003: 79), nas ta podatek navaja k razmisleku o odgovornosti in skrbi na področju umiranja. Posledica pomanjkanja družbene skrbi za hudo bolne, umirajoče in njihove svojce pomeni zmanjšanje kakovosti njihovega življenja. Zato pravi Mellor, da bi morala sociologija smrti najti pomembno mesto znotraj sociologije visoke moderne. Če tega ne stori, se bo odstranitev smrti v visoki moderni še naprej zrcalila v odsotnosti sociološkega obravnavanja umiranja in smrti, ne glede na to, kako intenziven in moteč vpliv ima smrt na privatno življenje modernega posameznika. Sociologija mora priznati, da ljudje neizogibno

umrejo, drugače ne bo mogla pojasniti napetosti med javno odsotnostjo in privatno prisotnostjo smrti v visoki moderni (Mellor 1993: 27–28). Namen tega prispevka je sociološko tematizirati problematiko smrti, umiranja in žalovanja v luči nekaterih teoretskih pristopov in razvojnih procesov v okviru institucionalne skrbi za umirajoče.

SOCIOLOŠKO POJMOVANJE UMIRANJA IN SMRTI

Ko poskušamo dobiti vpogled v družbeno konstrukcijo umiranja in smrti, se opiramo na sociološko teorijo, ki se nanaša na razmerje med družbo in posameznikom, zlasti na Giddensa in Habermasa kot predstavnika te sociološke sinteze. Medsebojno učinkovanje med strukturo in delovanjem reflektira družbeni odnos do družbene realnosti – umiranja in smrti. Obenem omogoča kritično preverjanje in iskanje novih možnosti delovanja in razumevanja, kot predlagata Luckmann in Berger.

PRESOJA DRUŽBENIH RAZMER S PERSPEKTIVE SKRBI ZA UMIRAJOČE: PARADOKS NEHOTNIH POSLEDIC DELOVANJA PO GIDDENSU

Posledice prenosa skrbi za hudo bolne in umirajoče ljudi v institucije so se pokazale kot paradoks skrbi, ki je postala skrb za zdravljenje in podaljševanje življenja. Tako je človek v dobi znanstvenih dosežkov, ko uspešno obvladuje svet in z najrazličnejšimi tehnikami učinkovito podaljšuje svoje življenje, potisnil umiranje in smrt na rob družbe. Družbena realnost umiranja in smrti se kot posledica racionalizacije, individualizacije, strahu pred umiranjem in smrtjo in

njunim izrinjanjem iz našega življenja kaže kot objektivno dogajanje »tam zunaj«.

Ker se lahko ljudje zavedajo posledic svojih dejanj, je tudi mogoče, da zavestno usmerjajo proces sprememb družbenih struktur. Družbena realnost zato ni nujno nekaj »tam zunaj«, nekaj objektivnega oziroma vnaprej danega, čemur bi se človek pasivno podrejal (Giddens 1987: 130–147). Delovanje so naša dejanja. Ustaljeni tipi dejanj pomenijo človeške prakse kot nepretrgan niz »praktičnih dejavnosti«. Ljudje v vsakdanjem življenju navadno nadzorujejo posledice svojih dejanj, odzive okolja in drugih akterjev. Pri tem so tudi najbolj navadne oblike vsakdanjega delovanja, tudi rutinsko ravnanje in ravnanje iz navade, smotrne. »Smoter« pa predpostavlja »vednost«, zato »namerno« ali »smotno« definira vsako dejanje, za katero akter ve oziroma verjame, da bo pokazalo neko določeno kakovost ali rezultat (Giddens 1987: 86–88).

Toda kljub temu, da pri vsakdanjem delu posamezniki refleksivno nadzirajo in korigirajo svoja dejanja, nastane množica posledic ravnanj, ki jih niso predvideli. Te posledice se kažejo kot izločitev smotra iz delovanja. Prva posledica je ta, da akter sicer doseže svoj namen, toda ne s svojim delovanjem. To pomeni, da je do nameravanega izida prišlo zaradi ugodnega in nepredvidenega dogajanja in ne s posegom akterja kot takega. Drugi način pa je, da namerna dejanja povzročijo celo vrsto posledic, ki jih vzamemo kot početje akterja, vendar pa jih ta ni povzročil namerno. V tem primeru govori Giddens o »nehotnih posledicah namernih dejanj« (Giddens 1987: 89).

V strukturnem kontekstu zdravstvenega varstva je prišlo do situacije, ko so nadzor nad procesom umiranja prevzeli profesionalci. Umiranje in smrt sta danes odmaknjena v »institucije umiranja«, kjer so vsa sredstva namenjena njenemu zanikanju (Črnič 2002: 88), saj je treba življenje, gledano skozi medicinsko znanost, za vsako ceno podaljšati. Posledice teh strukturnih značilnosti se tako kažejo na umirajočih, ki so pogosto le moteči intermezzo v delovnem procesu (Dolenc 1997: 446). Giddensov koncept »*praxis*« se na področju skrbi za umirajoče in njihove svojce kaže kot ponavljajoči se vzorec »prakse«, kar pomeni, da ljudje pogosto umirajo sami in zapuščeni.

Po drugi strani pa na družbene strukture ne moremo gledati kot na nekaj omejujočega, kar bi bilo izven dosega posameznikov in nanje ne bi imeli vpliva. Tudi sredstva kot drugi vidik

strukture se lahko s človeškim delovanjem reproducirajo ali spreminjajo. Strukturna pravila, ki jih lahko posamezniki v vsakdanjem delovanju reproducirajo ali pa spreminjajo z razvijanjem novih vzorcev interakcij, so v strukturi zdravstvenega varstva posamezniki izkoristili kot sredstva za organiziranje drugačne skrbi in odnosa do umiranja in smrti. Gre za poskus spreminjanja odnosa in prakse v skrbi za hudo bolne in umirajoče z delovanjem paliativne oskrbe in hospica. V Sloveniji so te spremembe vidne pri izobraževanju, ki ga izvajata Zavod za razvoj paliativne oskrbe Ljubljana in Slovensko društvo hospic, ki s širjenjem svoje filozofije prinašata v družbene sisteme in institucije drugačne poglede na umiranje in smrt. V Giddensovem jeziku bi to pomenilo, da se bodo odnosi in praksa do umirajočih počasi spremenili na podlagi spremenjenih vzorcev interakcij (Giddens 1984: 25–28).

Ker prevladovanje kot ena izmed strukturnih lastnosti zdravstvenih institucij temelji na hierarhični prevladi zdravnikov, imajo ti monopolen položaj in s tem moč. Zdravniki so v naši družbi še vedno posebna kategorija. Tekavec (po Škerl 2003: 20) pravi, da se ljudje v javnem zdravstvu še vedno prepustijo zdravniku, da so nekritični glede čakalnih dob, trajanja in obsega pregleda in pojasnitev, ki jih dobijo o posegu. Tudi komunikacija je pomanjkljiva. Bolniki si ne upajo glasno kritizirati, ker se bojijo, da bi se zamerili zdravniku. Spremlja jih nelagoden občutek, saj predvidevajo, kaj bo, če ga bodo spet potrebovali. Tako so postavljeni v podrejen položaj, saj pogosto ne poznajo procesa zdravljenja. V strahu pred smrtjo in v želji po ozdravitvi praviloma neizmer- no zaupajo zdravniku. Ravno zato mehanizem pritiska bolnika in njihovih svojcev na izboljšanje kakovosti storitev ne deluje. Kakovost storitve določajo najprej zdravniki (Fakin, Smrke 2003: 891–894). Po drugi strani pa moč v družbeni interakciji s pravili predpostavlja urejene odnose avtonomije in soodvisnosti med posamezniki ali skupinami. Vse oblike odvisnosti temeljijo na vzvodih, po katerih lahko tisti, ki so podrejeni, vplivajo na dejavnost nadrejenih, kar Giddens (1984: 15–16) poimenuje dialektika nadzora v družbenih sistemih. To dialektiko zaznamo tudi v sistemu zdravstva, kjer se obnašanje bolnikov kot podrejene kategorije počasi spreminja. Ljudje od zdravstva pričakujejo več zaradi višje izobrazbe in večje dostopnosti informacij o zdravju in zdravljenju v medijih. Po drugi strani pa se

povečuje tudi komercializacija zdravstva, izvajalci ponujajo različne storitve in obnašanje bolnikov postaja tržno. Povečuje se zavest o njihovih pravicah kot pravicah potrošnikov blaga in storitev. Z demokratizacijo javnega obveščanja se izboljšuje tudi vpogled v napake v zdravstvu, zaradi česar postaja javnost nanje bolj pozorna.

Posledice nehotnih učinkov delovanja se v zdravstvenem sistemu izražajo na umirajočih in njihovih svojcih kot tisti skupini, ki je najšibkejša in najmanj zanimiva za medicinsko znanost. Kažejo se kot nezadostna skrb. Bolniki se skupaj s svojci znajdejo v hudih stiskah, kje in kako preživeti konec ali zadnji del življenja (Cerar 2002: 101). S tem so umirajoči izgubili »pravico« do tiste skrbi, ki bi jim omogočila razumeti in upoštevati njihov položaj. Izgubili so tudi »pravico« do svojega prostora in časa smrti, saj so bolnišnice kot institucije namenjene dejavnosti zdravljenja in ne pomoči pri umiranju. Nehotna posledica tega delovanja je tudi ločitev svojcev od umirajočih, ki so ravno tako postali obrobna skupina brez družbene podpore in skrbi.

KRITIKA MEDICINSKEGA MODELA SKRBI ZA UMIRAJOČE NA PODLAGI HABERMASOVEGA MODELA DVOJNOSTI DRUŽBENEGA PROSTORA

Skrb za hudo bolne in umirajoče se je preselila v institucije in postala tipičen primer systemske ujetosti ali kolonizacije sveta življenja. Dejavnost sistema zdravstvenega varstva je namreč zdravljenje, ker pa so umirajoči glede zdravljenja za zdravnika izgubljen primer, dobijo v sistemu zdravstvenega varstva podrejen, celo odvečen položaj. »Predstavniki sodobne medicine, predvsem zdravniki, ne skrbijo več za bolnika, ko ugotovijo, da so skupaj z bolnikom izgubili boj in gre bolezen svojo pot« (Cerar 2002: 101). Če uporabimo Habermasovo razlago delitve družbe na sfero življenjskega sveta in na sistem, vidimo, da življenjski svet pojmuje kot prostor vsakdanje dejavnosti, kjer se življenje reproducira (Outhwaite 1996: 270). V tem smislu razvija »multidimenzionalen pojem sveta življenja«, ki deluje na eni strani kot nadomestek kategorije civilne družbe, na drugi pa kot sfera oblikovanja neformalnega, osebnega mnenja. Po Habermasu je svet življenja sociokulturni svet, v katerem so člani povezani s skupnim jezikom in skupno kulturno tradicijo, kar vzpostavlja »intersubjektivno izkustvo enotnosti

objektivnega sveta« (Škerlep 1997: 311). V pojem sveta življenja lahko vnesemo dogajanje umiranja in smrti kot tisti dogodek, ki je v prejšnjih stoletjih spadal v družinsko, domače okolje. Umiranje in smrt sta bila razumljena kot »udomačena«, to je domača, preprosta, javna in ritualizirana. Zaradi svoje stalne navzočnosti sta določala pomen in razumevanje njunega procesa (Rasmussen 1999: 11), kar po Habermasu pomeni, da sočasno s komunikativno interakcijo poteka simbolna reprodukcija družbe. Nasproti pojmu sveta življenja pa stoji v tem modelu sistem, ki predstavlja sfero dela oziroma sfero instrumentalne racionalnosti in strateškega delovanja v institucionaliziranih sferah ekonomije in politike (Outhwaite 1996: 270). Znanstveno-tehnološka racionalnost, ki prevladuje nad drugimi vrednostnimi sferami, je skrb za umirajoče spremenila v »neviden« ali »osamljen« dogodek, ker sta umiranje in smrt postala privatizirana, institucionalizirana in medikalizirana (Rasmussen 1999: 11).

Kako je pravzaprav prišlo do dvojnosti družbenega prostora in kakšne so posledice za družbo? Življenjski svet je za Habermasa podoba družbe, preden se je v teku evolucije pričela diferencirati na obe sferi. Ta zgodovinska dimenzija je pomembna zaradi njegovega razumevanja sistema. Razvoj družbe pojasnjuje v smislu evolucije – družbena kompleksnost stalno narašča. Zgodovina družbenega razvoja je zgodovina vedno bolj zapletenih družbenih ureditev. Družbe so postale vedno bolj zapletene zaradi porasta prebivalstva, notranje diferenciacije in specializacije. Pojavile so se različne oblike neenakosti, zlasti zaradi nastanka politične oblasti, ki temelji na pravici, da sankcionira dejanja drugih. Tako so se začeli sistemski mehanizmi ločevati od institucij, ki so skrbele za osnovno družbeno integracijo. K temu sta pripomogli tudi izguba integracijske vloge religije in mitologije in večja vloga jezika in jezikovne komunikacije kot sredstva za sporazumevanje in konsenza o družbenih ciljih (Layder 1994: 194). Habermas pravi, da so novi sistemski mehanizmi dejansko zasidrani v življenjskem svetu. V kontekstu naraščajoče racionalizacije sveta (razvoj novih strokovnih področij znanja) postane življenjski svet preobremenjen. Razvoj ekspertnih sistemov (politike, ekonomije in naravoslovja) zahteva, da so nekatera področja znanja v celoti odvzeta kontroli in manipulaciji posameznikov in njihovemu vsakdanu. Čeprav to znanje postane del družbenega življenja, je vendarle v pristojnosti

strokovnjakov (Layder 1994: 191–196). To lahko opazimo na področju umiranja in smrti. Ko se umiranje in smrt premakneta v institucije, zlasti bolnišnice in domove za starejše občane, postane predmet obravnave profesionalcev oziroma zdravstvenega osebja. Umiranje in smrt sta se izmaknila kontroli življenjskega sveta. Seveda so bili ti procesi vseskozi urejeni z rituali in pravili, ki so ustrezali vsakokratnim odnosom moči v določenem obdobju. Visoka moderna k temu doda elemente, kot so profesionalizacija, racionalizacija in institucionalizacija.

Ustvarjanje skupnih vrednostnih sodb v tako naraščajoči kompleksnosti sveta se v teh družbah na nov način zaplete, kar ima za posledico oteženo komunikacijo. Pojavi se potreba po mehanizmih, ki bi omogočili, da bi se vrednostne sodbe ustvarjale bolj rutinsko. Na področju vladne birokracije in področju ekonomskih trgov postaneta medija moč in denar. S tem je poskrbljeno za standardne rešitve dilem, ki se pojavljajo pri odločanju o vrednostnih sodbah. Delovanje tržnih mehanizmov temelji na standardnem sredstvu menjave – denarju, moč pa nadomesti jezikovno komunikacijo kot način doseganja konsenza (Layder 1994: 191–196).

Denar in moč sta tista vzvoda delovanja v sistemu, ki določata kriterij instrumentalne racionalnosti za uveljavljanje ekonomskih in političnih interesov. V tako zgrajenem dualističnem modelu modernih družb opredeljuje Habermas paradoks modernizacije. Na eni strani je demokracija z ustavno pravico svobode govora in drugih pravic sprostila možnost za racionalno sporazumevanje v obliki javnih diskusij, kar je pripeljalo do »racionalizacije življenjskega sveta«, po drugi strani pa sta ekonomski in politični podsystem začela uveljavljati svoje sistemske interese, kar je pripeljalo do tega, da je sistem »notranje koloniziral svet življenja« (Škerlep 1995: 182). Kolonizacija pa povzroča na ravni simbolne reprodukcije družbe patologije, ki so označene kot širjenje instrumentalne racionalnosti na vse sfere družbenega življenja (Habermas 1989: 317). Izvzeto ni niti zadnje obdobje človekovega življenja, umiranje in smrt. Medicinsko znanje temelji na formalnem znanju in je, zasnovano na »svetem« znanju in besedilih, znanih samo nekaterim, koloniziralo svet življenja, ki je bil domena skrbi družine in lokalne skupnosti. Kolonizacijo bi na nek način lahko primerjali s Freudovo pesimistično izjavo, da nosi velik del krivde za našo bedo

kultura; bili bi bolj srečni, če bi jo opustili in se vrnili v primitivne razmere (Freud 2001: 35). V ideologiji moderne kulture bi lahko ta misel našla svoj prostor na področju umiranja in smrti v sistemu zdravstvenega varstva. Dolenc takole opiše dejanje: »Pred umirajočim se skladno s svojo hierarhično funkcijsko stopnjo umaknejo vsi, v prvi vrsti ‚najvišji‘ (zdravnik), dokler mrliški transport ne pospravi in uredi stanja dokončno« (Dolenc 1997: 446). Po drugi strani pa kolonizacija življenjskega sveta ljudem ni tako očitna, saj je zaradi racionalizacije vsakdanje zavedanje fragmentirano. Habermas pravi, da je razlog, zakaj izginja potreba po širšem razumevanju družbenega obstoja, v fragmentaciji vsakdanjega zavedanja in v moči strokovnih subkultur. Ravno zaradi hitrega naraščanja tehničnega znanja in specialistično usmerjenih strokovnih subkultur vsakdanje zavedanje izgubi celovitost in razpade v fragmente (Layder 1994: 197). Med »fragmentirano« zavedanje lahko štejemo nekakšno samoumevnost, da je umiranje bolnišnični proces. Umiranja doma je vedno manj. V tem primeru ne gre le za prostorsko in časovno stisko razmer, v katerih se je znašel sodobni človek. Gre zlasti za občutek nemoči in zadrege in nevednost, kako ravnati z umirajočim. Proti sistemu se kažejo hudo bolni, umirajoči in njihovi svojci kot nemočni posamezniki, ki zgolj reproducirajo stvari take, kot so.

MODERNOST, PLURALIZEM IN KRIZA SMISLA PO BERGERJU IN LUCKMANNU

Visoka strukturiranost pozne moderne povzroča prikrito krizo smisla. Ta pojav odseva tudi v skrbi za hudo bolne in umirajoče ljudi in njihove svojce. Med moralne in praktične elemente prakse pri delu z umirajočimi in hudo bolnimi štejemo na prvem mestu etiko skrbi. Skrb, ki naj bi v zdravstvu zastopala sistem vrednot, humanost, človečnost in kjer naj bi šlo za poglobljeno dejavnost s ključnimi komponentami skrbi (Klemenc 2003: 103), je v sistemu zdravstvenega varstva umirajočih postavljena pod vprašaj. Sodobna družba je po Bergerju in Luckmanu (1999: 28–38) strukturirana na podlagi pluralizma in funkcionalne diferenciacije.

Gre za moderni pluralizem, ki ga Berger in Luckmann opišeta kot najpomembnejši dejavnik nastanka krize smisla tako v družbi kot v življenju

posameznika. Moderni pluralizem razlikujeta od tistega pojma pluralizma, ki opisuje, kako v isti družbi ljudje živijo različna življenja. Ta pojav najdemo že v stari ali celo sedanji Indiji v obliki kast, medtem ko je bil evropski srednji vek zaznamovan s pluralizmom stanov. V teh primerih se različne oblike življenja nanašajo na skupni red vrednot, kjer je interakcija med življenjskimi skupnostmi omejena in strogo določena. Po drugi strani pa poznamo različico pluralizma, ko se v isti družbi ravno tako srečujejo različne življenjske oblike, ki pa se ne nanašajo nujno na skupni red vrednot. To obliko najdemo npr. v času rimskega imperija, ki je imel po ekonomski in politični plati naravo celostne družbe. Interakcija med posameznimi skupinami in ljudstvi je bila v tem primeru urejena tako, da so bile različne zaloge smisla ločene od institucionaliziranih shem delovanja funkcijskih področij. To pomeni, da so različne skupine delovale vzajemno na smotno-racionalnih področjih delovanja, vendar so se hkrati držale lastnega reda vrednot. Tako poznamo npr. »ograjo zakona«, ki je urejala odnos Judov do ne-Judov (Berger, Luckmann 1999: 28). Ko take ureditve ni mogoče več obvladovati in vzdrževati, pride do usodnih razmer, ki zadevajo samoumevnost redov vrednot in svetovnih nazorov. Njihovim soočenjem in konfliktom se ni več mogoče izogniti, kajti etničnih, religioznih in drugih skupin in življenjskih skupnosti, ki se razlikujejo po zalogah smisla, ne ločuje več fizična razdalja, pa tudi stik med njimi ni več omejen na nevtralno ozemlje strogo razmejenih nizov delovanja funkcijskih področij. To je oblika pluralizma, ki jo najdemo v moderni družbi. Do polnega izraza pa pride moderna oblika pluralizma v visoko razvitih industrijskih deželah, kjer je modernizacija najbolj napredovala in zato redi vrednot in zalog smisla niso več skupna last vseh pripadnikov družbe (Berger, Luckmann 1999: 28–29). Učinki poindustrijske moderne družbe kažejo značilnosti, ki vplivajo na procese individualizacije in so v sebi globoko protislovne. Ti procesi razgrajujejo stabilni, trdni jaz tradicionalnega subjekta in uvajajo nove »pluralne« in »decentrirane« oblike subjektivnih struktur (Ule 1997: 485). Decentrirani subjekt poindustrijskih družb pomeni subjekt brez trdnega stališča. Glavna značilnost nove individualizacije je ob tem, da ima človek možnost odločati o sebi, tudi to, da je to odločanje že nujnost. V nasprotnem primeru je postavljen pred nove odvisnosti, od-

visnosti od trendov, zunanjih slogov, zapovedi o načinu življenja idr. (Ule 1997: 485). Ta nujnost odločanja o sebi kot ideologija pozne moderne se sprevrže v farso za vse tiste ljudi oz. situacije, ko pride do neenakomerne porazdelitve moči med družbenimi akterji.

Posledica modernega pluralizma se tako kaže v relativizaciji sistemov vrednot in interpretacij, kar z drugimi besedami pomeni, da so stari sistemi vrednot in interpretacij »dekanonizirani«. To pelje v dezorientacijo posameznika in celih skupin. Kategoriji, ki označujeta stisko človeka, ki se mora znajti v modernem svetu, sta »anomija« in »odtujitev« (Berger, Luckmann 1999: 37). Na eni strani doživlja človek spremembe kot osvoboditev, ki pelje iz omejenosti starega nespornega obstoja, po drugi pa je lahko to proces, ki ga posameznik čuti kot breme oziroma pritisk, da naj sam poskuša razumeti novo in neznano v svoji resničnosti. Ta nepregledni svet nešteti možnosti interpretacij povzroča negotovost in nemoč ljudi (Berger, Luckman 1999: 39–46).

Po tej logiki postajajo svet, družba, življenje in identiteta čedalje bolj vprašljivi, saj moderni pluralizem ne ponuja nobene interpretacije, ki bi jo bilo mogoče sprejeti za edino veljavno in pravo. Gre za izgubo samoumevnosti sveta življenja, kjer se življenjska skupnost in skupnost smisla prekrivata v tolikšni meri, da se to sklada z družbenimi pričakovanji. Družbeno življenje in posameznikov obstoj se v tem primeru odvijata po običajni poti, samoumevno. Posameznik se v takem okolju znajde, ve, kakšen je svet, pozna pravila obnašanja in razpozna svojo identiteto. Seveda to velja za konformne ali privilegirane posameznike; vse skupnosti sveta življenja poznajo tudi obrobne, deprivilegirane in uporniške pripadnike.

Če sedaj na kratko zaokrožimo Bergerjevo in Luckmannovo razmišljanje, ugotavljamo, da je izguba samoumevnosti danes globalni problem. V procesu modernizacije prehaja nesporna, zanesljiva vednost v neobvezujoč splet prepričanj, ki so med seboj le ohlapno povezana, čvrste interpretacije resničnosti postanejo hipoteze, prepričanja so stvar okusa, zapovedi pa se spremenijo v ponudbe. Tržno gospodarstvo in demokracija sta osrednji instituciji moderne družbe, ki spodbujata veliki prehod od usode k možnosti in nujnosti izbora. Etos demokracije naredi iz izbiranja temeljno človekovo pravico (Berger, Luckmann 1999: 43–44).

Moderni pluralizem pa je izzval dve nasprotujoči si reakciji. To sta »fundamentalistična« in »relativistična« drža (Berger, Luckmann 1999: 56). Fundamentalistična drža oziroma reakcija stremlji k temu, da bi pridobila celotno družbo za stare vrednote in tradicijo, medtem ko relativistična ne zagovarja skupnih vrednot in zaloga smisla. Po Bergerju in Luckmannu sta obe reakciji zaradi svoje radikalnosti napačni in celo nevarni. Nasproti obema reakcijama, ki jih je izzval moderni pluralizem, postavita posredniške institucije, ki podpirajo »majhne življenjske svetove« skupnosti smisla in prepričanj ter hkrati izobražujejo svoje pripadnike za nosilce civilne družbe (Berger, Luckmann 1999: 59). Tako naj bi se socialno, kulturno in politično prizadevanje države, ki igra najpomembnejšo vlogo pri ravnanju s tlečimi krizami smisla, usmerilo na pospeševanje in podpiranje razvoja teh institucij kot izvira smisla življenjskih skupnosti in skupnosti prepričanj. Posredujejo med posameznikom in družbenimi makrosistemi, promovirajo vrednote in jih uresničujejo z dejavnostmi svojih organizacij. Med njimi sta zelo pomembni vrednoti solidarnost in altruizem. Uresničevati ti dve vrednoti pomeni pomagati tistim v družbi, ki so pomoči najbolj potrebni (Kolarič, Črnač – Meglič, Vojnovič 2002: 152). V našem primeru vidimo hospice z organiziranim sektorjem prostovoljnega dela kot pomembno posredniško strukturo civilne družbe. S svojo filozofijo in dejavnostjo odpira vprašanja glede etike skrbi za hudo bolne, krize smisla in identitete hudo bolnih, umirajočih in njihovih svojcev.

UMIRANJE IN SMRT V KONTEKSTU POZNOMODERNE DRUŽBE

KRAJI IN PROSTORI UMIRANJA

Prav bi bilo, da bi ljudje umirali tam, kjer se počutijo varne in sprejete, in da bi sami izbrali prostor in okolje, kjer bi želeli preživeti zadnji del življenja. Vprašanje je, ali je naraščajoč obseg preživljanja zadnje faze življenja v bolnišnicah in domovih za starejše posledica svobodne izbire. Razlogi so prej v spremenjenih družbenih in življenjskih razmerah. Ljudje danes nimajo več izkušenj v odnosu do umiranja, kot so ga imeli včasih, ko so že otroci v velikih in večgeneracijskih družinah doživeli umiranje in smrt. Bojijo

se, da bi svojec umrl doma, ker je to zanje nekaj neznanega in tujega. Poleg tega pričakujejo od medicine več, kot ta v resnici zmore. V sodobnih družinah so vsi člani zaposleni in ves dan zunaj doma, zato ne morejo skrbeti za svoje umirajoče in potrebujejo pomoč.

SKRB ZA UMIRAJOČE V INSTITUCIJAH

Institucije imajo svojo lastno zgodovino, zato jih lahko razumemo le v kontekstu zgodovinskega procesa, v katerem so nastale. Kot zgodovinske in objektivne realnosti se nasproti posamezniku kažejo kot neizpodbitna dejstva. Nad posameznikom imajo moč prisile, tako zaradi moči svojega obstoja kot zaradi nadzorovalnih mehanizmov. Četudi posameznik dojema obsežna področja družbenega sveta kot nerazumljiva, celo kruta v njihovi nejasnosti, so zanj vseeno realna. Objektivnost institucionaliziranega sveta, pa čeprav se posamezniku kaže v še tako trdni podobi, je človeško proizvedena in zgrajena objektivnost. »Paradokсно je, da človek proizvede svet, ki ga nato doživlja kot nekaj, kar se od človeškega proizvoda razlikuje« (Berger, Luckmann 1988: 62-63). Značilnosti teh ustanov se kažejo kot dominacija osebja nad varovanci in ustvarjanje stigme. »Institucionalni postopki pripeljejo do socialnega omrtvičenja osebne identitete in jo nadomestijo z institucionalno. Institucionalni način obravnave zaradi velikega števila varovancev in mehaničnih, ne posamezniku prilagojenih postopkov, človeka razosebi in spremeni v predmet obravnave« (Flaker 1998: 7). Bolnišnice kot institucije so danes osrednji prostori za umirajoče, kjer jim medicina poskuša podaljševati življenje. Po drugi strani pa so dejavnosti v bolnišnicah usmerjene prvenstveno v reševanje »akutnih primerov«, kjer so umirajoči le motnja. Umiranje poteka v bolnišničnem okolju, polnem vrveža in zaposlenosti. Mir in dostojanstvo umiranja sta podrejena številnim medicinskim in tehničnim ukrepom in postopkom (Dolenc 1997: 445).

Nezadostna in pomanjkljiva skrb izhaja iz razmerja moči v okviru sistema zdravstvenega varstva. To je razmerje moči zdravnikov v odnosu do drugih zdravstvenih delavcev in razmerje moči, ki temelji na odnosu zdravstvenih delavcev, vključno z zdravniki, do bolnikov.

PODREJEN POLOŽAJ SKRBI ZA BOLNIKOVE POTREBE

Skrb za umirajoče je del vsebine zdravstvene nege v sistemu zdravstvenega varstva in je pomoč pri vsakdanjih življenjskih dejavnostih, kot so osebna nega, hranjenje, oblačenje itn. Skratka, gre za pomoč pri vitalnih dejavnostih, ki omogočajo obstoj človeka. Vendar pa ima ta pomoč v institucionaliziranem zdravstvenem varstvu podrejen položaj. Dominantna vloga zdravnikov vključuje tudi dominacijo biomedicinskega modela zdravja in bolezni, katerega nosilci so, in posledično podrejanje vseh drugih vidikov. Vzroke za to najdemo v konstrukciji »drugosti« nosilk in nosilcev zdravstvene nege, v njihovem okrnjenem dostopu do sredstev za sporazumevanje in razlaganje, dostopu do virov moči in sprejemanju odločitev, odrivanju na rob in stereotipizaciji. V ozadju je razobličeno sporazumevanje, ki temelji na odnosih moči v hierarhični vertikalni strukturi. To pomeni omejevanje komunikacije, razvoja znanja in spretnosti nižjih slojev v hierarhiji. Pričakovanja uporabnikov zdravstvenega varstva (v našem primeru skrb za umirajoče), da bodo celovito obravnavani, obstoječi sistem zdravstvenega varstva ne more zagotoviti (Pahor 2003: 75–86).

RAZMERJE MOČI ZDRAVSTVENIH DELAVCEV V ODNOSU DO BOLNIKOV IN TEORIJA PERSPEKTIVE MOČI

Medicinski model kot racionalna, empirična in znanstvena metoda je namenjen v glavnem diagnosticiranju in zdravljenju. V tem modelu najdemo le malo prostora za širši spekter osebnih prepričanj in predanosti, kot so osebna vera, zaupanje, upanje, pogled v prihodnost ipd. V praksi, ki temelji na biomedicinskem pristopu, je zato teža vpliva na ekspertizi praktika (Goldstein 1997: 26). Odnos med pomagajočimi in pomoči potrebnimi je zaznamovan z veliko razdaljo, neenakostjo v moči, kontrolo in manipulacijo. Komunikacijo omejuje besednjak patologije, ki označi osebo kot problem ali patologijo, zato postanejo diagnoze vseh vrst glavni status. Ne upošteva pa ostalih lastnosti, kot so osebne izkušnje, znanja, pričakovanja bolnikov itn. (Saleebey 1997: 5). Ocena, ki temelji na problemu oz. diagnozi, spodbudi individualistični pogled

na bolnika in ne omogoči ugotavljanja vpliva bolnikovega socialnega in fizičnega okolja. Ko osebe spremenimo v primere, jih ocenjujemo samo prek tega, koliko se prilegajo svoji kategoriji, in izgubimo pomembne elemente bolnikovega življenja. Na ta način ga postavimo v kategorijo in ga ne obravnavamo kot posameznika. Nasproti temu postavlja Saleebey teorijo perspektive moči. Perspektiva moči govori o moči v ljudeh in izvira iz filozofije humanizma, ki pridobiva simpatije v svetu znanosti. Podoba močnega, spreminjajočega človeškega bitja spodriva trditve, da lahko koga reduciramo na klasifikacije, diagnoze ali predvidevanja. Tisti, ki pomagajo, morajo najprej ustvariti pogoje, v katerih lahko bolnik odkrije, da ima vrednost, pravico, iniciativo in obveznost, da upa in išče kaj, kar je vredno, in ta prepričanja vnese v svoje življenje (Saleeby 1997: 3–7). Vnašanje teorije pomoči v prakso skrbi za hudo bolne in umirajoče bi morala dobiti večji poudarek, če se zavemo povezave med staranjem, kroničnimi boleznimi in umiranjem, ki se podaljšuje in se zgodi na koncu dolgega življenja.

VPLIV KRONIČNIH BOLEZNI NA POTEK IN TRAJANJE UMIRANJA

Napredek medicinske znanosti danes omogoči pozdraviti bolezni, ki so nekoč povzročile zanesljivo in razmeroma hitro smrt. Zaradi tega živi večina ljudi veliko dlje kot nekoč. Temeljna lastnost umiranja v današnjem času je, da največkrat poteka v starosti, pogosto zaradi malignih obolenj. Upravičeno predpostavljamo (glede na predhodne ugotovitve), da so tisti, katerih življenje se končajo kot posledica kroničnih bolezni, izpostavljeni neugodnemu umiranju (Clark, Seymour 1999: 6).

Rakasta obolenja in njihova ubijalska moč so v družbi prevedeni v koncept, ki pomeni propadanje, destrukcijo in smrt (Sontag 1979, Feigenberg 1985, Nuland 1994, vsi po Rasmussen 1999: 12).

Potek in število bolezni raka je sicer statistično vodeno in nam pokaže sliko o razširjenosti in poteku bolezni. Nič pa nam ne pove o pomenu izkušenj, ki jih imajo bolniki, ki živijo s to boleznijo, in kako so ti pomeni oblikovani z našo zgodovino, kulturo in življenjskim stilom.

Napredek medicinske znanosti je povzročil preobrat v načinu obravnave bolezni. To je bil

preobrat od (blažilne) paliativne skrbi in oskrbe k absolutnemu zdravljenju. Ta premik od skrbi k zdravljenju je povzročil pomembno spremembo v pojmovanju smrti, ki je bila do tedaj sprejeta kot naravni del življenja, z medicinskega stališča pa kot neuspeh in statistična zadrega (Doyle, Hanks, McDonald 1993 po Rasmussen 1999: 13). Posledica tega obrata je drugačna obravnava bolnika; na osebo z boleznijo gledamo kot na bolezenski objekt. Umirajoči bolniki dobijo slabo medicinsko oskrbo. Raziskave v različnih državah so pokazale, da so umirajoči bolniki deležni prej manjše kot optimalne skrbi in oskrbe. Komunikacija je pomanjkljiva, dobivajo visoke doze agresivnih sredstev zdravljenja, ki povzročajo neprijetne posledice in reakcije, kontrola bolečine ni zadostna, strah in duhovne potrebe so nerazumljene, bolniki so izolirani in pogosto umrejo osamljeni (Rasmussen 1999: 13–14). Večini zdravnikov pa tudi drugim zaposlenim v zdravstvu, ki se le občasno srečujejo z onkološkimi bolniki, je stik z njimi mučen. Taki bolniki so pač neozdravljivo bolni in bodo umrli. Le malokdo ima smisel, znanje in voljo prisluhnuti takemu bolniku in se z njim pogovoriti o njegovih psihičnih, moralnih, pravnih, filozofskih, svetovnonazorskih in drugih težavah (Us 1994: 5). Tudi Elias ugotavlja, da sta staranje in umiranje v današnjem času intenzivni izkušnji osamljenosti. Ljudje se pred umirajočim velikokrat znajdejo v emocionalni zadregi, ker ne vedo, kako bi se obnašali (Elias 1985 po Seale 1998: 53).

Načini sodobnega umiranja tako zastavljajo vprašanja o dostojanstvu človekovega življenja in mirni in neboleči smrti. To moremo razumeti v dojemanju človeka kot najvišje vrednote. Ideja najvišje vrednote je vezana na idejo človeka kot cilja, ki ga ni dovoljeno reducirati na raven sredstva. Človekove pravice, ki so danes vodilna misel zahodnih demokratičnih stremeljenj in povezovanj, izhajajo iz zavesti, da je treba vsakega človeka obravnavati kot osebo, kot nosilca brez-pogojnega dostojanstva (Stres 2001: 134–144). Toliko bolj postane to vprašanje občutljivo pri hudo bolnih in umirajočih.

Da pa umiranje in smrt postajata počasi tudi del družbene skrbi, pričajo razprave o zaščiti pravic in dostojanstva umirajočih, ki potekajo v Svetu Evrope. Parlamentarna skupščina Sveta Evrope je na 24. zasedanju 25. junija 1999 sprejela besedilo glede varstva človekovih pravic in dostojanstva hudo bolnih in umirajočih. Spoštovanje in varstvo pravic hudo bolnih in umirajočih se kaže v tem, da

se zagotovi ustrezno okolje, v katerem lahko človek umre v dostojanstvu. V priporočilu pravi, da je napredek medicine sicer omogočil izboljšanje metod zdravljenja, tehnik oživljanja, zdravljenja nekoč neozdravljivih bolezni, toda vse pogostejše sta pozabljena kakovost življenja umirajočega in trpljenje svojcev in negovalcev. Svet Evrope je poklican, da varuje dostojanstvo vseh človeških bitij in pravic, ki iz tega izhajajo (Council of Europe 1999). Žal pa ugotavljamo, da so te pravice velikokrat ogrožene in neupoštevane.

Reakcija na zanemarjeno skrb za umirajoče v modernem sistemu zdravstvenega varstva je hitro naraščanje paliativne oskrbe in gibanj hospicov v zahodnih državah.

SKRB ZA HUDO BOLNE IN UMIRAJOČE V OKVIRU PALIATIVNE OSKRBE IN HOSPICOV

Paliativna oskrba je celostna obravnava bolnega človeka, ki jo uporabimo takrat, ko zdravljenje s ciljem ozdravitve ni več mogoče. Njen namen je nadzorovati bolečino in druge moteče simptome telesne, psihosocialne in duhovne narave, ki vplivajo na bolnika in njegove svojce. Glavni namen izvajanja paliativne oskrbe je doseči najboljšo možno kakovost življenja za bolnika in njegove svojce (WHO 1999 po Clark, Seymour 1999: 83).

Razvoj sistema paliativne oskrbe se je začel v Angliji z ustanovitvijo prvega sodobnega hospica sv. Krištofa leta 1967 (Field, Johnson 1993: 199, 201). Beseda hospic izvira iz latinščine (*hospitium* iz *hospes*, gost) in pomeni gostišče s prenočišči za tujce (zlasti v upravi verskega reda) npr. na alpskih prelazih (Tavzes 2002: 473). Skozi stoletja pa sta se uporaba izrazov in njihov pomen spreminjala, tako da je prvotni pomen besede *hospitium* danes drugačen in pomeni program ali ustanovo za pomoč umirajočim. Ideologija modernega hospica vključuje temeljne ideje, ki se izražajo v celostni obravnavi bolnika in njegovih svojcev. Mrežo oskrbe sestavljajo multidisciplinarnе ekipe, katerih delovanje poteka na osnovi sprotnih potreb oskrbovanega bolnika in prizadetih svojcev. Hospic obravnava hudo bolnega in umirajočega bolnika in njegovo družino kot enoto in se ne opira na konvencionalno medicinsko razumevanje bolnika neodvisno od njegovega socialnega okolja (Saunders 1978, 1981, Bois 1980, Lamerton 1973 po Field, Johnson 1993:

201). Hospic in paliativna oskrba se dopolnjujeta in predpostavljata drug drugega.

Model, ki so ga razvili na Univerzi v Sheffieldu (Velika Britanija) poudarja prepletajočo se naravo raznih oblik zdravljenja in oskrbe na vseh stopnjah poteka bolezni. Razlikuje med paliativno in terminalno oskrbo. Paliativna oskrba se prične na osnovi ugotovitve bolezni, ki pelje v relativno bližnjo smrt. Gre za drugačno dožemanje namena oskrbe. Podaljševanje življenja, kakovost preostanka življenja in kakovost umiranja in smrti so edini cilji take oskrbe in ne druga najboljša možnost ali znamenje, da so ostale možnosti odpovedale.

V prvi fazi tega obdobja se izvajajo ukrepi, ki imajo značaj zdravljenja oziroma lajšanja simptomov (npr. obsevanje, kemoterapija, kirurški posegi ...). Gre za ukrepe, ki morajo biti medicinsko upravičeni in v sorazmerju s pričakovano koristjo. V drugi fazi prevladujejo ukrepi, ki podaljšujejo življenje (primerna in prilagojena nega, lajšanje bolečin ...). V zadnji fazi nastopi t. i. terminalna oskrba, katere namen ni več niti zdravljenje niti podaljševanje življenja, temveč zagotovitev udobja umirajočega. V tem obdobju je pomembna vloga hospica.

Sistemi paliativne oskrbe v Evropi in tudi drugod po svetu so danes kot mozaik različnih principov, iniciativ, financiranj, različnih poudarkov, vendar z razmeroma enotno filozofijo in namenom. Gre za celostno oskrbo fizičnih, psihičnih in socialnih potreb neozdravljivo bolnih in njihovih bližnjih tako doma kot v zdravstvenih ali socialnih institucijah. Raven razvitosti paliativne oskrbe je mogoče oceniti s posrednimi indikatorji. Med te štejemo porabo morfinov v miligramih na prebivalca, število postelj na paliativnih oddelkih ali hospicij, delež ur v dodiplomskem ali podiplomskem izobraževanju in tudi po izdanih učbenikih, strokovnih prispevkih in inovacijah oziroma uvajanju najnovejših dognanj in znanj v paliativni oskrbi. Glede na te pokazatelje sta Anglija in Kanada vodilni v svetu, za njima so ZDA, Francija, Nizozemska in skandinavske države. Slovenija je glede na te pokazatelje nekje na repu evropskih držav (Lunder 2002: 186-187).

in njihove svojce, da bi bili obravnavani po principih paliativne oskrbe. Paliativnih oddelkov v bolnišnicah ali domovih za ostarele občane ni, ravno tako ni ustrezno usposobljenih paliativnih timov v bolnišnicah ali v osnovnem zdravstvenem varstvu. Slovensko društvo hospic je edina oblika celostne pomoči, ki izvaja paliativno oskrbo na domu (Lunder 2003: 643).

Začetki Slovenskega društva hospic segajo v leto 1992, ko je bila na pobudo Metke Klevišar ustanovljena Skupina za spremljanje hudo bolnih in umirajočih pri Škofijski karitas Ljubljana. Namen skupine je bil pomagati razbijati predsodke v odnosu do hudo bolnih, umirajočih in njihovih svojcev ter ustvarjati miselnost, ki je umirajočim bolj naklonjena, pomagati svojcem pri spremljanju umirajočega bolnika ter vplivati na ustanove, kjer ljudje umirajo, da bi tam ustvarili pogoje za kakovostnejšo obravnavo umirajočih bolnikov in njihovih svojcev (Klevišar 1994: 9-10). Triletno delo Skupine za spremljanje hudo bolnih in umirajočih je dozorelo v program celostne oskrbe umirajočega bolnika in njegove družine – hospic, ki je bil ustanovljen kot nevladna neprofitna, humanitarna organizacija dne 6. junija 1995. Delovanje hospica je usmerjeno v tri osrednje ciljne skupine: javnost z namenom detabuizacije smrti, umirajoče in njihove družine z namenom celostne oskrbe in zdravstvene delavce z namenom izobraževanja (Klevišar 1997). Danes ima Slovensko društvo hospic s sedežem v Ljubljani šest območnih in en iniciativni odbor, ki delujejo v različnih delih Slovenije (Glasilo Slovenskega društva hospic 2005).

Drug pomemben akter na tem področju je Zavod za razvoj paliativne oskrbe, ki je nevladna, neodvisna in nepridobitna organizacija. Njen osnovni cilj je podpreti organiziran pristop v izvajanju paliativne oskrbe v slovenskem zdravstvenem sistemu. Za učinkovito organizacijo paliativne oskrbe bo treba reorganizirati obstoječe bolnišnične zmogljivosti, dobro izobraziti in organizirati paliativne oddelke in konzultacijske time na vseh ravneh zdravstva v večjih bolnišnicah in domovih za starejše občane (Lunder 2003: 647).

PALIATIVNA OSKRBA IN HOSPIC V SLOVENIJI

V slovenskem prostoru še ni tako organiziranega pristopa na področju skrbi za umirajoče

SKLEP

Paradokсно je, da človek proizvede svet, kot pravita Berger in Luckmann (1988: 61-63), ki ga

nato doživlja kot nekaj, kar se razlikuje od človeškega proizvoda. Tudi umiranje in smrt kot družbena konstrukta sta vpeti v dialektiko obeh polov opozicij. Togost ali »postvarelost« zdravstvenega sistema ima za posledico nerazvitost paliativne oskrbe. Strukturna razmerja v sistemu zdravstvenega varstva so ovira za vplive posameznikov in se kažejo nasproti njim kot nekaj omejujočega. Posamezniki, ki delujejo znotraj teh strukturnih parametrov, si prizadevajo na kreativen način obrniti okoliščine sebi v prid. To pomeni, da si želijo na podlagi refleksivnosti in ustvarjalnosti preseči podobo takega sistema in ustvariti pogoje za drugačno delovanje. Vsako delovanje pa predpostavlja moč in ta je ključni faktor, ki vpliva na pomen delovanja v smislu spreminjanja družbenih struktur. Moč v tem kontekstu razumemo kot zmožnost doseči predvidene in želene rezultate (Giddens 1984: 15). V našem primeru bi bil tak zaželen rezultat umestitev paliativne oskrbe v sistem zdravstvenega varstva. V tem smislu je moč tista predhodnica subjektivnosti, ki omogoči posameznikom, da delujejo v togem sistemu zdravstvenega varstva. Zato lahko pričakujemo, da bo prišlo v medsebojnem učinkovanju med delovanjem (posameznikov in skupin) in strukturo (sistemom zdravstvenega varstva) do kreativnih sprememb te družbene strukture.

Ker je institucionalni način obravnave zaradi svoje podlage v biomedicinskem razumevanju zdravja in bolezni in zaradi naraščajočega števila hudo bolnih in umirajočih v institucijah velikokrat neoseben in mehaničen, ne more ustrezati njihovim pričakovanjem in potrebam. Ta pa so v tem obdobju velika in v marsičem drugačna od pričakovanj v primerih zdravljenja akutnih bolezni. Bolniki in njihovi svojci potrebujejo dobro komunikacijo, ki pomeni razumevanje in sprejetost. Odnos, ki opredeli osebe na podlagi diagnoze ali predvidevanja, ponižuje, razvrednoti in pelje v stigmatizacijo. Posameznik je opisan kot eden izmed mnogih primerov in ne kot resnična oseba s svojim doživljajskim svetom. V konceptu perspektive moči (Saleeby 1997: 3–7) vidimo priložnost za spreminjanje tega odnosa. Umirajoči potrebujejo natanko to – pogoje, da spoznajo svojo vrednost in pravice ter da prevzamejo iniciativo, da upajo in poiščejo to, kar je zanje vredno, in ta prepričanja prenesejo v svoje življenje.

Izhodiščna teza članka je, da lahko sociološka teorija pomembno prispeva k humaniziranju skrbi za ljudi, ki so hudo bolni in umirajoči, in za njihove bližnje. Konkretna značilnosti in pomanjkljivosti

skrbi za umirajoče v pozni moderni smo kritizirali z vidika možnosti uvajanja novih oblik družbene organizacije paliativne oskrbe. Nezadostnost te oskrbe je mogoče preseči na podlagi razumevanja razmerja med delovanjem in strukturo. Osebe, ki delajo na področju paliativne oskrbe in hospica v pogojih, ki niso naklonjeni umirajočim in njihovim svojcem, s svojim delovanjem postopoma spreminjajo strukturo sistema zdravstvenega varstva. Proces zahteva razvoj in spreminjanje stališč politike zdravstvenega sistema in v skladu s tem spreminjanje odnosa zdravstvenega osebjia in širše družbe do umiranja in smrti.

VIRI

- Berger, P. L., Luckmann, T. (1988), *Družbena konstrukcija realnosti: razprava iz sociologije znanja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- (1999), *Modernost, pluralizem in kriza smisla*. Ljubljana: Nova revija.
- Cerar, V. (2002), Srečanje s smrtjo v hospicu. *Emzin*, 12, 1–2: 101.
- Clark, D., Seymour, J. (1999), *Reflections on Palliative Care*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- Council Of Europe (1999), Recommendation 1418. <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta99/EREC1418.htm> (15. 11. 2003).
- Črnič, A. (2002), Pojmovanje smrti: Sodobni Zahod in tradicionalna Indija. *Emzin*, 12, 1–2: 87–91.
- Dolenc, A. (1997), *Medicinska etika in deontologija II*. Ljubljana: Mihelač.
- Fakin, S., Smrke, D. (2003), Management v zdravstvu priložnosti za izboljšanje. V: Florjančič, J., et al. (ur.), *Management in razvoj organizacije*. Kranj: Moderne organizacije v okviru FOV (891–894).
- Field, D., Johnson, I. (1993), Volunteers in the British Hospice Movement. V: Clark, D. (ur.), *The Sociology of Death: Theory, Culture, Practice*. Oxford, Cambridge: Blackwell T. J. Press (Padstow) (198–217).
- Flaker, V. (1998), *Odpiranje norosti: Vzpon in padec totalnih ustanov*. Ljubljana: Založba /* cf.
- Freud, S. (2001), *Nelagodje v kulturi*. Ljubljana: Gyrus.
- Giddens, A. (1984), *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- (1987), *Nova pravila sociološke metode*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Glasiło Slovenskega društva hospic* (2005): X, 1.
- Goldstein, H. (1997), Victims or Victims. V: Saleebey, D. (ur.): *The Strengths Perspective in social Work Practice: White Plains*. New York: Longman (21–35).

- Habermas, J. (1989), *Strukturne spremembe javnosti*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Klemenc, D. (2003), Skrb v zdravstveni negi ali zdravstvena nega v (o) skrbi. *Obzornik Zdr N*, 37, 99–106.
- Klevišar, M. (1994), *Spremljanje umirajočih v Škofijski karitas Ljubljana*. Ljubljana: Družina.
- (1997), Izobraževanju bo dan glavni poudarek tudi v prihajajočem letu. *Glasilo Slovenskega društva hospic*, II, 1: 4–8.
- Kolarič, Z., et al. (2002), *Neprofitno-volonterske organizacije*. Ljubljana: Založba FDV.
- Layder, D. (1994), *Understanding social Theory*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Lunder, U. (2002), Nekateri uspešni modeli paliativne oskrbe v svetu. V: Krčevski Škvarč, N. (ur.), *6. Seminar o bolečini – Zbornik predavanj*. Maribor: Splošna bolnišnica Maribor (185–193).
- Lunder, U., Logar, V. (2003), Paliativna oskrba v Sloveniji in izzivi za prihodnost. *Zdravstveni vestnik*, 72: 643–647.
- Mellor, P. (1993), Death in high Modernity: The Contemporary Presence and Absence of Death. V: Clark, D. (ur.), *The Sociology of Death*. Oxford: Blackwell Publishers (11–30).
- Outhwaite, W. (1996), *The Habermas Reader*. Cambridge: Polity Press.
- Pahor, M. (2003), Skrb v slovenski zdravstveni negi: Nekatere ovire za kognitivno, refleksivno in moralno prakso. V: Sevenhuijsen, S., Švab, A. (ur.), *Labirint skrbi: Pomen perspektive etike skrbi za socialno politiko*. Ljubljana: Mirovni inštitut (75–86).
- Rasmussen Holritz, B. (1999), *In Pursuit of Meaningful Living amidst Dying: Nursing Practice in a Hospice*. Umea: Umea Universitet (University medical dissertations).
- Saleebey, D. (1997), *The Strengths Perspective in social Work Practice*. New York: Longman.
- Seale, C. (1998), *Constructing Death: The Sociology of Dying and Bereavement*. Cambridge: University Press.
- Stankovič, P. (2001), *Družbena struktura in človekovo delovanje: Kaj prinaša sinteza dveh pristopov socioloških teorij?* Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Stres, A. (2001), Moralna moč in nemoč ideje človekovega dostojanstva. V: *Božoslovni vestnik*, 61, 2: 129–151.
- Škerlep, A. (1995), Jürgen Habermas (1929). V: Adam, F. (ur.), *Kompandij socioloških teorij*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, ŠOU (181–182).
- (1997), *Komunikacija v družbi, družba v komunikaciji*. Ljubljana: Znanstvena knjižnica FDV.
- Škerl, U. (2003). Bolnika ne zanimajo pomanjkljivosti v sistemu. *Delo*, 22. 11. 2003: 20–22.
- Tavzes, M. (ur.) (2002), *Veliki slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Ule Nastran, M. (1997), *Temelji socialne psihologije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Us, J. (1994), Na pot 6. onkološkemu vikendu. V: Us, J. (ur.), *6. onkološki vikend*. Šmarješke Toplice: Kancerološka sekcija Slovenskega zdravniškega društva, Zveza slovenskih društev za boj proti raku.

Barbara Kobal, Darja Kobal Grum

SMERNICE ZA ZAGOTAVLJANJE PRAVIC NAJMLAJŠIH SLEPIH IN SLABOVIDNIH OTROK

POLOŽAJ NAJMLAJŠIH SLEPIH IN SLABOVIDNIH V RAZVITEM SVETU

V razvitih državah sta integracija in inkluzija slepih in slabovidnih otrok v lokalne redne vzgojno-izobraževalne programe že večdesetletna stalnica. Večina evropskih držav, kot so, na primer, Nizozemska, Belgija, Švedska, Finska, Norveška, Velika Britanija, Francija, Španija, Italija, Avstrija in druge (da ne govorimo o Združenih državah Amerike in Avstraliji), je že zdavnaj uvedla prakso, v kateri slepi in slabovidni otroci prejemajo ustrezno strokovno pomoč ustanov, ki so se iz zavodov povečini preoblikovale v sodobna središča in s svojimi mobilnimi strokovnimi službami delujejo v matičnih okoljih uporabnikov (Brambring 2001, Low 2000).

Še zlasti pa se te države zavedajo pomembnosti najzgodnejše individualne obravnave otrok, ki se že rodijo slepi ali slabovidni oziroma ki izgubijo vid v najzgodnejših letih. S specifičnimi pedagoškimi pristopi omogočijo otroku, da postane do vstopa v institucionaliziran sistem vzgoje in izobraževanja sposoben maksimalne samostojnosti in neodvisnosti ter da ima oblikovane zdrave osnove za razvoj pozitivne samopodobe (Kobal Grum 2004).

KAJ JE ZGODNJA OBRAVNAVA OTROK S POSEBNIMI POTREBAMI

Vsakdo, ki se v svoji stroki ukvarja z otrokom in njegovim celostnim razvojem, ve, da so prav prva tri leta otrokovega življenja po rojstvu usodnega pomena za ves njegov nadaljnji razvoj, tako za biološki, telesni, kognitivni in socialni razvoj kot za razvoj osebnosti (Hatwell 1985, Leclerc, Saint-Amour, Lavoie, Lassond, Lepore 2000, Vasta,

Haith, Miller 1995, Warren 1984, 1994). Domala vse raziskave enoznačno kažejo, kako pomembno je to zgodnje obdobje za otrokovo kvalitetno življenje (Obiakor, Stile 1990). Otrok s posebnimi potrebami pa potrebuje celo vrsto dodatnih spodbud, da bo lahko že od rojstva naprej postopoma kompenziral svoj primanjkljaj. Raziskave (Alexander 1996, Beaty 1991, Bigelow 1995, Martinez, Sewell 1996, Rodriguez, Sabucedo, Arce 1995) tudi kažejo, da je pozitivna samopodoba, ki jo otrok razvija že od najzgodnejšega obdobja, tisti dejavnik, ki najbolj odloča o tem, kako bo otrok sprejel svojo drugačnost in z njo živel. Zato je treba strokovno obravnavati otroka takoj.

Zgodnja obravnava zajema dojenčke in predšolske in deloma tudi šolske otroke, pri katerih je ugotovljeno tveganje za razvoj invalidnosti ali drugih posebnih potreb, ki lahko ogrozijo njihov razvoj. Zgodnjo intervencijo je treba začeti takoj, ko so odkriti dejavniki tveganja, oziroma takoj po rojstvu otroka. Glede na otrokove potrebe in njegovo osebnost v zgodnji obravnavi sodelujejo različni strokovnjaki in strokovnjakinje – pediatri in pediatrinje, fizioterapevti in fizioterapevtke, delovni terapevti in delovne terapevtke, logopedi in logopedinje, medicinske sestre, psihologi in psihologinje, specialni pedagogi in specialne pedagoginje, socialni delavci in socialne delavke itn. Zgodnja obravnava temelji na celostnem pristopu k otroku in ga ne drobi na medicinski, psihološki, socialni, pedagoški itn. del. Posebej je treba poudariti, da je v zgodnji obravnavi takoj, ko je postavljen sum za razvojni zaostanek, osrednjega pomena prav vloga pedagoga, in sicer specialnega pedagoga. Pri tem je podatek, ali je otrok vključen v vrtec ali ne, popolnoma nepomemben.

Ob tem omenimo zgolj enega od italijanskih centrov za zgodnjo obravnavo slepih in slabovidnih otrok (*Canneno Riviera*), ki obravnava

otroke od rojstva do četrtega leta. V tem centru po 2 ali 3 tedne nepretrgoma bivajo otrok in starši (ali eden izmed njih), družno pa so deležni najrazličnejših obravnav – starši psihološkega in socialnega svetovanja, otroci pa fizioterapije, delovne terapije, muzikoterapije, terapije z domačimi živalmi, stimulacije vida, fizioterapije v vodi, facialne terapije itn. Po prihodu domov so terapevti in terapevtke nenehno v stiku z družino in sodelujejo s strokovnjaki in strokovnjakinjami, ki obravnavajo otroka v domačem okolju, po skupni presoji pa se družine še za določen čas poljubno vračajo v center. Center ima tudi bogato knjižnico s teksti v treh jezikih, ki si jih lahko starši, strokovnjakinje in strokovnjaki brezplačno izposojajo. Tudi sicer je obravnava otrok (in staršev) povsem brezplačna. Krijejo jo delno država, delno pa razne donatorske skupine (Kobal Grum, Čakš 2004).

Druga država, ki izvaja zgodnjo intervencijo, čeprav je zakon o zgodnji intervenciji šele v pripravi, je Hrvaška. Na povabilo centra *Mala kuća* v Zagrebu smo si spomladi 2004 starši in strokovnjaki ogledali njihove dejavnosti, ki jih izvajajo s slepimi in slabovidnimi otroki in z otroki z dodatnimi motnjami. V centru je zaposlenih okrog 15 strokovnjakinj in strokovnjakov, povečini defektologov in defektologinj (tiflopedagogov, fizioterapevtov, delovnih terapevtov, muzikoterapevtov, likovnih terapevtov), zaposliti pa nameravajo še psihologa ali psihologinjo. Pogodbeno z njimi sodelujejo še drugi (zdravniki, hipoterapevti, medicinske sestre, vzgojitelji itn.). Z njihovim delom postane slep otrok brez dodatnih motenj pri treh letih sposoben tolikšne samostojne koordinacije in orientacije ter obvlada vsakodnevne naloge v zvezi s samourejanjem, da se lahko enakovredno vključi v redni vrtec v skupino videčih otrok.

POLOŽAJ SLEPIH IN SLABOVIDNIH OTROK V SLOVENIJI V OBDOBJU 2000–2004

Do leta 2000 so se slepi in slabovidni otroci izobraževali pretežno v Zavodu za slepo in slabovidno mladino. Tisti, ki se vanj niso vključili, niso prejeli ustrezne tiflopedagoške pomoči. Ko je bil leta 2000 v Sloveniji sprejet Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami, je sicer odprl širše možnosti za integrirane oblike izobraževanja tudi slepim in slabovidnim otrokom, vendar ni posvečal nobene pozornosti najmlajšim, s tistimi

v starosti od 3 do 6 let pa se je premalo ukvarjal. Zavod za slepo in slabovidno mladino v Ljubljani je svoje dejavnosti izvajal s stališča, da ne sme obravnavati otrok, ki niso usmerjeni po Zakonu o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami. Otroci so, dokler niso bili usmerjeni, rasli brez strokovne podpore, po svojih najboljših močeh so jih s pomočjo knjig in nasvetov drugih staršev slepih in slabovidnih otrok vzgajali njihovi starši. Vodili so jih tudi na inštitut Odilien v Gradec (*Odilien Institut für sehbehinderte und blinde Menschen*), ki za avstrijske državljane že desetletja brezplačno obravnava slepe in slabovidne otrok.

Danes, šest let po sprejetju omenjenega zakona in ob vstopu Slovenije v Evropsko Unijo, ki zahteva prilagajanje njenim standardom, smo se strokovnjakinje, strokovnjaki, uporabnice in uporabniki znašli pred pomembnima nalogama. Prva je kritična refleksija realnega udejanjanja zakonskih določb in učinkovitosti dosedanje integracije na vseh ravneh delovanja (od pomoči staršem, otrokom, delovanja komisij za usmerjanje, priprave in izvajanja individualiziranega programa do ovrednotenja minimalnih standardov, ki so bili pred leti postavljeni za integracijo, spremljanja kvalitete integracije itn.) in kritična presoja podzakonskih aktov, ki so bili sprejeti pozneje, da bi zakon zaživel. Ta presoja mora temeljiti izključno na strokovni podlagi in upoštevati nove, sodobne in demokratične opredelitve invalidnosti oziroma posebnih potreb. Druga je posodabljanje, revizija in dopolnjevanje izvajanja vzgoje in izobraževanja in socialnih storitev, ki vodijo h kakovostnejši integraciji in inkluziji in si jih pridobimo s pomočjo omenjene refleksivne analize in s pomočjo sodelovanja in enakovrednega upoštevanja tako stroke kot staršev oziroma uporabnikov sistema. Temelj celotnega posodabljanja naše prakse pa mora nujno rasti iz potreb otroka.

V šolskem letu 2004–2005 je v zavodu le še nekaj nad 30 otrok, več kot sto pa jih obiskuje redne oblike institucionalnega izobraževanja. Izkušnje so pokazale, da ima tiflopedagoška pomoč, ki jo prejema integrirani otroci, premajhen obseg, da je premalo učinkovita in pušča učitelje, starše in otroke brez ustrezne podpore. Tudi sicer v splošnem še vedno prikrito spodbujajo starše in nekatere strokovnjake k segregiranim oblikam vzgoje in izobraževanja slepih in slabovidnih otrok.

V tabeli 1 so zbrani podatki o številu usmerjenih slepih in slabovidnih otrok v zavodskih

in integriranih oblikah vzgoje in izobraževanja otrok, ki so trenutno vključeni v proces vzgoje in izobraževanja. Decembra 2004 nam jih je poslal Zavod za slepo in slabovidno mladino.

Tabela: Število usmerjenih slepih in slabovidnih otrok v zavodskih in integriranih oblikah vzgoje in izobraževanja, december 2004

	<i>Integracija</i>	<i>Zavod</i>	<i>Skupaj</i>
VVZ	11	5	16
OŠ	52	29	81
SŠ	41	3	44
Skupaj	104	37	141

Vir: Zavod za slepo in slabovidno mladino.

Po neuradnih podatkih je neusmerjenih otrok, ki so mlajši od treh let, približno pet. Kljub tako majhnemu številu se z njimi strokovno ne ukvarja nihče. Le prek društev slepih in slabovidnih je enkrat letno organiziran nekajdnevni seminar, ki pa je v prvi vrsti namenjen staršem in ne otrokom. Podatek o številu otrok je neuraden, saj se z odkrivanjem slepih in slabovidnih otrok sistematično ne ukvarja nobena služba v Sloveniji. To kaže na skrajno zapostavljenost najmlajših slepih in slabovidnih otrok, ki so jim že od najzgodnejšega obdobja dalje odvzete enake možnosti v razvoju.

DEJSTVA

Dejstva ostajajo:

- Slepe in slabovidne otroke od rojstva do tretjega leta starosti država strokovno popolnoma zanemara, saj niso deležni nikakršne specialne in strokovne pedagoške obravnave (But, Ahčan, Černe 2003 a).
- Od tretjega leta otrokove starosti pa do vključitve v šolo so tri ure strokovne pomoči, ki jim po pravilniku pripadajo, dosti premalo. Raziskave in izkušnje so namreč enoznačno pokazale, da otrok v tem obdobju, ko nastopi poglobljena socializacija s širšim okoljem, potrebuje okrepljeno strokovno pomoč usposobljenih strokovnjakinj oz. strokovnjakov.
- Slepim in slabovidnim otrokom niti v vrtcu niti v šoli po sedanjem zakonu ne pripada osebni asistent oziroma asistentka, zato se ne morejo enakopravno vključiti v življenje in delo v vrtcu in osnovni šoli.

KAJ JE TREBA OMOGOČITI SLEPIM IN SLABOVIDNIM OTROKOM

Ko gre za slepe in slabovidne otroke, je zelo pomembno, da se vsi, ki smo tako ali drugače povezani z njimi, zavedamo, da je zgodnja obravna prvi pogoj, da se lahko slepi oz. slabovidni otrok vključi v vsakodnevno življenje in razvije neodvisno življenje, ko odraste (Trobeč 2003). Strokovnjakinje in strokovnjaki, zbrani okrog slepega oz. slabovidnega otroka, morajo delovati timsko, povezano, osrednji člen strokovne skupine, ki spodbuja otrokov razvoj in vzgojo, pa je specialni pedagog ali pedagoginja (tiflopedagog). Ali je otrok usmerjen po odločbi zavoda za šolstvo ali ne, bo pri tem postalo popolnoma nepomembno in tudi nesmiselno (kako naj vključimo npr. štirimesečnega otroka s posebnimi potrebami v vrtec, da bi dobil ustrezno strokovno podporo, ki je po trenutni zakonodaji ne more dobiti, če ni usmerjen, usmerjen pa je lahko le, če je vključen v vrtec).

Če želimo v Sloveniji pripraviti zakon o izenačevanju možnosti oseb s posebnimi potrebami, se moramo še zlasti osredotočiti na pravice otrok s posebnimi potrebami. Slepi in slabovidni otroci morajo imeti enake možnosti za izobraževanje, ki jih lahko udeležujejo na drugačne načine. Niti dva slepa ali slabovidna otroka nista enaka v zadovoljevanju svojih potreb, zato je treba načrtovati individualno. Dobiti morajo pravico do večjega obsega strokovne pomoči, ki bo presegala umetno postavljeno mejo 3 oziroma 5 ur tedensko in bo osredotočena na njihovo osebnost, socialni razvoj, interese in potrebe. Poleg tega morajo otroci s posebnimi potrebami, tako kot odrasli, dobiti pravico do osebne asistence.

Odbor za pravice otrok je na podlagi 23. člena Konvencije združenih narodov o otrokovih pravicah (Hammarberg 1997), ki govori o pravicah otrok s posebnimi potrebami, poudaril, da še tako dobro napisani in načrtovani zakoni in programi ne bodo dosegli namena, če ne bodo ustrezno nadzorovani. Ker je uresničevanje konvencije odvisno zlasti od politične volje držav, pričakujemo, da bodo pristojna ministrstva v Sloveniji storila vse, kar je treba, da bi poleg izvajanja zagotovila tudi nadzor nad izvajanjem zakona o enakih možnostih invalidov, še zlasti za najbolj ranljivo skupino oseb s posebnimi potrebami, otroke (But, Ahčan, Černe 2003 b).

OSEBNA ASISTENCA

Osebna asistenca je sredstvo za doseganje neodvisnega in kvalitetnejšega življenja invalidov, neodvisnega tako od institucionalnih pravil kakor tudi od pomoči družinskih članov. Je oblika pomoči, ki pokriva vsa področja življenja in je prilagojena potrebam, željam in življenjskemu slogu vsake uporabnice in vsakega uporabnika posebej (Kobal, Žakelj, Smolej 2004: 291).

Zaradi raznolikosti potreb je smiselno, da se opredelitev osebne asistencije odrasli osebi razlikuje od opredelitve osebne asistencije otroku. Če velja, da so za osebne asistentke oziroma asistente odrasli osebi primernejše »osebe, ki niso iz socialno-zdravstvenih poklicev in nimajo delovnih izkušenj v domovih in institucijah« (Pečarič 2004: 14), pa je za otroke primernejše, da je osebna asistentka oziroma asistent strokovnjak.

Osebna asistenca slepega ali slabovidnega otroka bi bila potemtakem specifičen poklicni profil, ki se oblikuje v zakonskem okviru zagotavljanja storitev mobilne pomoči za družino na presečišču med pomočjo za dom, pomočjo na domu in socialnim servisom. To pomeni, da mora biti osebni asistent ali asistentka otroku s posebnimi potrebami v prvi vrsti strokovnjak ali strokovnjakinja, ki mu bo s svojo obravnavo in pomočjo omogočil kar najbolj optimalne in kvalitetne pogoje za vzgojo, izobraževanje in življenje. Se pravi, funkcije, ki se nanašajo na specifično vzgojo in izobraževanje otroka s posebnimi potrebami, opravlja osebni asistent ali asistentka – strokovnjak ali strokovnjakinja, ki ga, jo zagotovi država. Funkcije, ki se nanašajo na pomoč na domu in pomoč, ki jo trenutno opravlja socialni servis, pa opravlja pravna in fizična oseba, če izpolnjuje pogoje, določene z zakonom in predpisi, izdanimi na njegovi podlagi. To pomoč bi zagotavljala občina.

Osebno asistenco bi določali starši oziroma skrbniki otroka s posebnimi potrebami do njegove polnoletnosti, nanašala pa bi se na dejavnosti, življenjski slog, potrebe, interese in osebnost otroka s posebnimi potrebami, ne pa le na vrsto in stopnjo invalidnosti. To pomeni, da število ur osebne asistencije določa uporabnik in ne država, kar je že dolgo praksa v razvitih evropskih državah.

Po izkušnjah nekaterih držav (npr. Švedska, Velika Britanija in Slovaška) menimo, da bi moralo financiranje osebne asistencije tudi v Sloveniji potekati individualno in se stekati neposredno k uporabnici, uporabniku oziroma staršem ali

skrbnikom. Pri tem je nujno, da financiranje osebne asistencije ni odvisno od finančnega položaja staršev oziroma skrbnikov otroka s posebnimi potrebami (*op. cit.*: 297).

Zagotoviti bi bilo treba tudi izobraževanje osebnih asistentk in asistentov in evalvacijo njihovega dela.

KAJ BOMO Z UPOŠTEVANJEM ENAKIH MOŽNOSTI SLEPIH IN SLABOVIDNIH OTROK NAREDILI ZA SLOVENIJO

Z upoštevanjem omenjenih priporočil pri oblikovanju zakona o izenačevanju možnosti invalidov bo Slovenija zadostila petim glavnim ciljem, ki jih dosegajo demokratične države, namreč:

- s spodbujanjem celostnega razvoja dojenčkov in malčkov s posebnimi potrebami bo mogoče tudi v Sloveniji zmanjšati njihov potencialni razvojni zaostanek
- povečala se bo sposobnost družine pri soočanju s posebnimi potrebami družinskega člana s posebnimi potrebami;
- povečale se bodo sposobnosti državnih in lokalnih skupnosti in služb, ki omogočajo prepoznavanje, evalvacijo in potrebe slepih in slabovidnih otrok;
- z učinkovito zgodnjo obravnavo slepih in slabovidnih otrok se bodo tudi v Sloveniji zmanjšali stroški specialne vzgoje in sorodnih dejavnosti, ko ti otroci dosežejo starost za vstop v šolo; s takim pristopom se namreč zmanjšajo stroški vzdrževanja delovnih mest v zaprtih zavodskih institucijah, saj se zmanjša potreba po takšnih kadrih
- s politiko neodvisnega življenja se bo zmanjšala potreba po institucionalizaciji slepih in slabovidnih oseb, tako da ti ljudje za državo ne bodo več strošek, temveč dejavni in koristni državljani Slovenije.

VIRI

- Alexander, F. E. (1996), Self-concept of Children with visual Impairments. *RE.view*, 28, 1: 35-43.
- Association for Early Intervention, Praha (2005). [Http://www.ranapece.cz/English.htm](http://www.ranapece.cz/English.htm) (10. 1. 2005).
- Beaty, L. A. (1991), The Effect of visual Impairment on Adolescence self-Concept. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 85: 129-130.
- Bigelow, A. E. (1995), The effect of the Blindness on the early Development of the Self. V: Rochat, P. (ur.), *The Self in Infancy: Theory and Research*. Amsterdam, New York: Elsevier (327-347).
- Brambring, M. (2001), Integration of Children with visual Impairment in regular Preschools. *Child: Care, Health and Development*, 27, 5: 425-438.
- But, B., Ahčan, N., Černe, D. (ur.) (2003 a), Ugotovitve, stališča in predlogi upravnega odbora zveze društev slepih in slabovidnih Slovenije. V: *Zbornik prispevkov na javni tribuni: Enake možnosti za vse – tudi za slepe in slabovidne osebe*. Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije (6-8).
- (ur.) (2003 b), Pregled predlogov in pobud delovne skupine zveze društev slepih in slabovidnih Slovenije za realizacijo standardnih pravil za izenačevanje možnosti invalidov za slepe in slabovidne osebe. V: *Zbornik prispevkov na javni tribuni: Enake možnosti za vse – tudi za slepe in slabovidne osebe*. Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije (9-14).
- Hammarberg, T. (1997), Pravice invalidnih otrok: Konvencija združenih narodov o otrokovih pravicah. V: *Človekove pravice in invalidi: Zbornik esejev*. Zveza delovnih invalidov Slovenije, Inštitut RS za rehabilitacijo (139-145).
- Hatwell, I. (1985), *Piagetian Reasoning and the Blind*. American Foundation for the Blind.
- Kobal, B., Žakelj, T., Smolej, S. (2004), Osebna asistenca kot sredstvo za neodvisno življenje hendikepiranih. *Socialno delo*, 43, 5-6: 291-298.
- Kobal Grum, D. (2004), Različne poti: Zgodnja obravnava. *Šolski razgledi*, 17 (6. november): 12.
- Kobal Grum, D., Čakš, A. (2004), Pri usmerjanju otrok še vedno zaostajamo: otroci s posebnimi potrebami. *Delo*, 46 (15. november).
- Leclerc, C., Saint-Amour, D., Lavoie, M. E., Lassond, M., Lepore F. (2000), Brain functional Reorganisation in early blind Humans Revealed by auditory Event-Related Potentials. *NeuroReport*, 11: 545-550.
- Low, C. (2000), The education System for the Blind in England. [Http://www.icevi-europe.org/topics/ebu2000/england.html](http://www.icevi-europe.org/topics/ebu2000/england.html) (10. 1. 2005).
- Martínez, R., Sewell, K. (1996), Self-Concept of Adults with visual Impairments. *Journal of Rehabilitation*, 62, 2: 55-58.
- Obiakor, F. E., Stile, S. W. (1990), The self-Concepts of visually Impaired and normally Sighted middle School Children. *The Journal of Psychology*, 124, 2: 199-206.
- Odilien Institut für sehbehinderte und blinde Menschen (2004). [Http://www.odilien.at/index.php/article/archive/14/](http://www.odilien.at/index.php/article/archive/14/) (6. 12. 2004).
- Pečarič, E. (2004), Pasti profesionalizacije osebne asistenc. V: *Osebna asistenca za neodvisno življenje*. Ljubljana: Društvo za teorijo in kulturo hendikepa.
- Rodriguez, L., Sabucedo, J. M., Arce, C. (1995), Aproximacion al autoconcepto. *Revista de Orientacion Educativa Vocacional*, 6, 9: 57-68.
- Trobec, C. (2003), Družina kot subjekt v skrbi za otroke s posebnimi potrebami – slepe in slabovidne. V: B. But, N. Ahčan, D. Černe (ur.), *Zbornik prispevkov na javni tribuni: Enake možnosti za vse – tudi za slepe in slabovidne osebe*. Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije (20).
- Vasta, R., Haith, M. M., Scott, A. M. (1995), *Child Psychology: The modern Science*. New York: John Wiley & Sons (druga izdaja).
- Warren, D. (1984), *Blindness and early Childhood Development*. American Foundation for the Blind (druga, revidirana izdaja).
- (1994), *Blindness and Children: An individual Differences Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zavod za slepo in slabovidno mladino (interno gradivo).
- Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami (2000), *Ur. l. RS*, 54/2000.

TRGOVANJE Z ŽENSKAMI ZA NAMENE PROSTITUCIJE

pogosto uporabi silo in prisilo. Proda jih naslednjemu členu v verigi ali pa obdrži posameznice in zanj pridobivajo zaslužek s prostitucijo. Do trgovca imajo dolžniško odvisnost, saj morajo z zaslužkom odkupiti samo sebe.

Uporaba sile in prisile. Trgovci so dobro poučeni in pripravljeni za svoje nečedne posle izrabiti pomanjkljivosti zakonov. Zavedajo se, da so »njihove« prostitutke brez pravic v tuji državi, zato jih brez težav ustrahujejo, nadzirajo in zapirajo. Grožnje in nasilje uporabljajo, da onemogočijo odhod žensk domov in da se ne bi obrnile po pomoč na ustrezne službe (policijo, socialne delavce, nevladne organizacije). Grozijo jim, da se bodo doma soočile z resno nevarnostjo kriminalnih združb. Ženske se znajdejo v začaranem krogu strahu, nasilja, groženj, stigme in občutka, da sodelujejo pri kriminalu. Izhodi iz teh krogov so prej izjema kot pravilo. Razlog, da ne poiščejo pomoči, je tudi v strategiji preživetja, ki jo strokovnjaki poznajo kot identifikacijo z agresorjem oziroma stockholmski sindrom, ko v neobičajnih, stresnih življenjskih razmerah žrtev poskuša ohraniti logično mišljenje tako, da opusti identiteto nemočne žrtve in ponotranji lastnosti storilca. Na ta način navidezno ustvari občutek varnosti in moči ter tako premaguje strah in tesnobo.

Izkoriščanje in zloraba. Primarna privolitev žrtve trgovanja v prostitucijo nima nobene teže in je nepomembna. To, ali se je ženska strinjala, da začne ilegalno delo v tuji državi, je ne naredi ne bolj ne manj žrtev kriminala. Večina ne pozna tuje države, zakonodaje o delovnih razmerjih in pogosto sploh ne uvidi, da so vpletene v kriminal, katerega žrtve so. Posameznice, ki vedo, da bodo delale v prostituciji, in privolijo v tovrstno delo, pa ne vedo, da bodo dobile manj kot četrtno svojega zaslužka, če sploh toliko, in da se bodo znašle v dolžniški odvisnosti do trgovca. To je prav tako trgovanje! Pogosto morajo s trgovcem (pod prisilo) podpisati pisno pogodbo, s katero se zavežejo, da bodo zabavale moške, imele spolne odnose z njimi, delale najmanj osem ur dnevno, šest dni v tednu, da bodo spale z najmanj štirimi klienti, da bo zaslužen denar zadržal trgovec (do izteka veljavnosti pogodbe), da bodo na dan prejele dnevnicu, ki se odšteje od vsote, ki jo varuje lastnik kluba.

Vsekakor ne želim posploševati podatkov in bilo bi krivično vse ženske, ki pridejo k nam z Vzhoda, označiti za prostitutko. Vse ne končajo v prostituciji. Lahko so prodane za opravljanje

del služkinje, gospodinjske pomočnice ali za nevesto (poročne pogodbe). Tu gre prav tako za kršenje temeljnih človekovih pravic (spravljanje v suženjsko in suženjstvu podobno razmerje, odvzeta jim je osebna varnost, odvzeto jim je premoženje, odvzeta jim je svoboda gibanja (zaradi odvzema osebnih dokumentov), odvzeta jim je pravica do varstva pred nezaposlenostjo, nasilno jih spravljajo čez državno mejo).

Neenakost definicij trgovanja z ženskami onemogočajo učinkovito mednarodno sodelovanje in enotno zakonsko ureditev pojava, načrtovanje enotne in usklajene politike pregona trgovcev na globalni ravni. Enotna opredelitev bi morala upoštevati vse razsežnosti kršenja temeljnih človekovih pravic.

ZNAČILNOSTI POJAVA

Globalni pojav, ki ima vse večje razsežnosti tudi v Sloveniji, zajema vrsto značilnosti, ki omogočajo njegovo širjenje. Padec Sovjetske zveze je povzročil zaostrene socialnoekonomske razmere v državah naslednicah (razpad gospodarstva, razpad sistemov socialnega in zdravstvenega varstva, naraščajoča brezposelnost, zlasti žensk), kar se močno odraža v feminizaciji revščine. Samo dejstvo, da največ neregularnih migracij poteka iz držav Vzhodne in Srednje Evrope v države Evropske skupnosti, potrjuje trditev, da so ženske v prvih (patriarhalnih) državah tradicionalno v podrejenem položaju, njihovo delo je nižje vrednoteno, pogosto so žrtve verbalnega, fizičnega in spolnega nasilja.

Poleg padca Sovjetske zveze na širjenje pojava močno vplivajo procesi globalizacije, ki omogočajo gibanje ljudi (le nekaterim, drugim so zaprta vrata), kapitala in poslov prek državnih meja. Najbolj prizadete so ženske (visoka stopnja brezposelnosti v državah vzhodne in srednje Evrope), zato jih je razmeroma lahko spremeniti v blago. Razsežnost pojava nam veliko pove o družbenem položaju žensk v državah izvora.

Glavni razlog za hiter razvoj seksualne industrije je poleg gospodarskih razmer tudi razpadanje moralnih vrednostnih sistemov in razmah potreb po spolnih storitvah. Prostitucija prinaša ob neznatno nizkem tveganju zelo izjemen dobiček, vlaganje je zelo nizko, povezanost kriminala in politike pa je zelo pogost pojav, zlasti v državah izvora. Eden glavnih vzrokov za

razširjenost pojava je tabuiziranje teme, ignoriranje pojava v družbi in popolna brezbriznost sodobnih družb zanj.

V Sloveniji kljub visokemu številu nevladnih organizacij (okrog sto) nimamo ustreznih služb za pomoč žrtvam. Obstaja društvo Ključ – Center za boj proti trgovanju z belim blagom, ustanovljeno leta 2001 (kar je razmeroma pozno glede na porast pojava trgovanja po letu 1991), ki je leta 2003 odprlo varno hišo za žrtve trgovine.

VPLETENE DRŽAVE

Pri trgovanju sodelujejo tri vrste držav:

Države izvora (države, iz katerih prihajajo žrtve trgovanja z ljudmi): največ iz jugovzhodne in srednje Evrope (Ukrajine, Rusije, Belorusije, Moldavije, Albanije, Češke, Slovaške, Bolgarije, Romunije, balkanskih držav), Južne Azije, Latinske Amerike, južne in subsaharske Afrike).

Države tranzita (države, prek katerih poteka trgovina z ljudmi): glavne poti vodijo iz Moskve in Kijeva prek držav srednje in vzhodne Evrope na Vzhod do Japonske in Tajske ter na Zahod v države zahodne Evrope.

Države končne destinacije so države, v katerih žrtve trgovine z ljudmi delajo kot prostitutke ali opravljajo druga dela v suženjskih ali suženjstvu podobnih razmerah. (Popov 2001: 9.)

Evropsko središče za trgovanje z ženskami je Nemčija. Posel najbolj obvladajo moskovske in kijevske kriminalne združbe, poleg albanskih in bolgarskih, ki so mednarodno povezane. Trditev o združenem evropskem trgu z belim blagom potrjujejo podatki o območjih delovanja prisilnih prostitutk v evropski seksualni industriji.

V Avstriji je leta 1997 delalo 70 % migrantskih prostitutk, dve leti pozneje pa že 85 %, odstotek pa se nenehno povečuje. V Belgiji je leta 1997 39 % migrantskih prostitutk, leta 1999 pa 45 %. V Nemčiji je bilo leta 1997 do 60 % migrantskih prostitutk, leta 1999 pa v povprečju 53 % (na severu 62 %, v osrednjem delu države 52 %, na jugu 32 %). V Grčiji jih je bilo leta 1997 60 %, dve leti pozneje pa do 70 %. V Italiji jih je leta 1997 80 %, leta 1999 pa do 90 %. Na Nizozemskem jih je leta 1997 60 %, leta 1999 pa 68 %. V Španiji jih je leta 1997 40 %, leta 1999 pa do 50 %. In tako

naprej. V vseh teh državah se odstotek migrantskih prostitutk nenehno povečuje. (*Op. cit.*: 19.)

RAZŠIRJENOST POJAVA V SLOVENIJI

Slovenija se v mednarodni trgovini z ljudmi pojavlja v vseh treh oblikah: kot država izvora, država tranzita in država končne destinacije.

Popov (*op. cit.*: 20) navaja, da je Slovenija država izvora za približno sto mladih Slovenk, ki služijo za namene prostitucije zlasti na trgih nekaterih zahodnoevropskih držav (Nemčija, Belgija, Španija, Italija, Nizozemska ...). Večina deklet je bila spravljena v suženjsko razmerje v času, ko so bile še mladoletne.

Država tranzita je Slovenija za približno 1.500 do 2.500 žensk in deklet, ki prihajajo zlasti iz jugovzhodne Evrope in balkanskih držav in prek naše države potujejo na zahodni evropski trg. Ženske so spravljene v suženjsko razmerje že pred prestopom naše meje (dolžniška odvisnost).

Kot država končne destinacije v več kot sedemdeset slovenskih nočnih lokalih dela približno 1.500 deklet iz Ukrajine, Moldavije, Romunije, Bolgarije, Rusije, Češke Republike, Madžarske in Tajske. V večini lokalov ženske poleg striptiza ponujajo tudi spolne storitve, o čemer pričajo številne racije policije v lokalih z barskimi plesalkami.

Hočevar (2003: 4) piše, da so pri ocenjevanju, koliko žrtev te trgovine potuje prek Slovenije, pri policiji lani odkrili 50 žrtev, pri društvu Ključ pa menijo, da jih je na leto celo od 1.500 do 2.500. Nevladna organizacija iz Ukrajine je poročala, da je v zadnjih štirih letih prek Slovenije potovalo na zahod 110 žrtev iz Ukrajine. Da je Slovenija ciljna država trgovine z ljudmi, potrjuje 55 žrtev, ki so jih v zadnjih dveh letih odkrili policisti. Pri društvu Ključ ocenjujejo, da je žrtev, ki so pristale v Sloveniji, na leto od 1.500 do 2.000, pretežno pa so ženske iz Ukrajine in Moldavije. Doslej so sicer pri Ključu pomagali petim tujkam, ki so bile prodane v Slovenijo, pri IOM pa šestim. Vse bolj je jasno, da je Slovenija tudi država izvora, da torej tudi pri nas novačijo žrtve trgovine z ljudmi. Lani so policisti odkrili pet v tujino prodanih slovenskih deklet, pri društvu Ključ pa ocenjujejo, da jih je bilo doslej prodanih okoli sto. Sami so lani pomagali petim dekletom. Od teh so bile tri potencialne žrtve – to pomeni, da bi lahko bile žrtve, a tega ni bilo mogoče dokazati.

Tabela: Nekatera kazniva dejanja zoper spolno nedotakljivost in delež žensk, žrtev teh dejanj, v letih 1996 do 2000

Kaznivo dejanje	1996			1997			1998			1999			2000		
	vsa	št. ž.	% ž.	vsa	št. ž.	% ž.	vsa	št. ž.	% ž.	vsa	št. ž.	% ž.	vsa	št. ž.	% ž.
Posilstvo	67	67	100	70	68	97,1	88	86	97,7	65	63	96,9	82	82	100
Spolno nasilje	23	21	91,3	32	30	93,7	75	73	97,3	71	69	97,2	66	65	98,4
Kršitev spolne nedotakljivosti z zlorabo položaja	10	8	80	15	12	80	21	21	100	14	11	78,5	20	20	100
Zvodništvo	10	-	-	4	-	-	3	-	-	2	-	-	1	-	-
Posredovanje pri prostituciji	29	-	-	22	-	-	22	-	-	20	-	-	10	-	-

Vir: Podatki MNZ - Policije (www.uem-rs.si/slo/statistika/nasilje.html, 13. 3. 2001).

Uradnih podatkov o številu seksualnih delavk, ki v Sloveniji tržijo svoje usluge, ni. Preostajajo zgolj ocene policije, društva Ključ, posamičnih raziskovalcev in poznavalcev področja. Po mnenju nekaterih poznavalcev naj bi spolne storitve v Sloveniji uporabljalo od 38.000 do 57.000 stalnih strank.

Policija zagovarja stališče, da večina žensk ve, da bodo delale v prostituciji, vendar pa večina ni seznanjena s pogoji dela in dolžniško odvisnostjo.

Prostitucija se je razmahnila po letu 1991. V tem letu je izrazito naraslo število masažnih salонов, nočnih lokalov, na zavodu za zaposlovanje pa se je povečalo povpraševanje po nekaterih poklicnih profilih (odrske plesalke, maserke, hostese, striptizete, plesalke v ansamblu ...). Poulične prostitucije v Sloveniji skorajda ni, najbolj razširjeni obliki prostitucije sta hotelska in barska, kjer delajo lasti tujke, medtem ko prostitutke iz Slovenije delujejo na zelo visoki ravni (prek oglasov in mobilnih telefonov), pri čemer so zelo samostojne. V slovenskem prostoru so jih poimenovali »mobitel prostitutke«. Ne smemo spregledati artistk, ki v Sloveniji nimajo urejenega statusa.

VPLETENI V TRGOVINO

Prostitucijo pogosto definirajo preprosto kot komercialni ali plačljivi seks, seks za denar. Vendarta kratka definicija ni povsem natančna, kajti beseda »seks« ni zelo specifična.

Komercialni seks se lahko nanaša na spolni odnos, opravljen za denar, enako pa bi lahko menili, da velja za usluge, ki strežejo seksualnim potrebam drugih in se jih nudi za denar, kot so seks-showi, nastopanje v pornografskih filmih ali seksualni nadomestki. Prostitucija je gotovo najbolj razširjena

različica komercialnega seksa, vendar ni edina. (Primorac 2002: 113.)

Vsa področja prostitucije imajo notranjo hierarhijo. Na dnu je poulična prostitucija, ki je v Sloveniji skorajda ni, je pa najbolj izpostavljena zlorabam trgovcev in organov varnosti. Je tudi najbolj stigmatizirana. Stigma je odvisna od tega, kdo posel opravlja, na splošno pa velja: višja je cena, manjša je stigma.

Žrtve trgovine z belim blagom so dekleta in ženske, ki so prisiljene v ponujanje spolnih storitev. V državi izvora so se odzvale na oglase za bistveno drugačno delo (delo varuške, gospodinje, fotomodela, natakarike). Glede zaposlitve so jim bile podane lažne informacije. Če so jim ponujali delo v nočnih lokalih kot striptizete, niso povedali, da bodo morale tudi spolno zadovoljevati obiskovalce.

Med žrtvami je nekaj žensk, ki so bile natančno obveščene o delu, ki ga bodo opravljale, niso pa bile seznanjene s pogoji dela in problemi, ki sovpadajo. Trgovci so jih spravili v dolžniško odvisnost takoj po prestopu države izvora. Ženske dobijo četrtno zaslužka, kar je zelo malo. Večino zaslužka (tri četrtine) trgovci odbijejo zase, ker so jih kupili in so jim od nakupa dalje dolžne. Ogoljufane so glede plačila, delovnih in bivalnih razmer (ponavadi živijo v stanovanjih, ki jih najame trgovec in jim od zaslužka trga za najem stanovanja).

Razlika med prostovoljno in prisilno prostitucijo je največkrat zabrisana. Obstajajo namreč zagovorniki ene in druge strani. Žal jih je razmera več na strani zagovornikov prostovoljne prostitucije. Pri prisilni prostituciji gre za žensko, ki je tako ali drugače (ne glede na sredstvo) prisiljena v ponujanje in opravljanje spolnih storitev, ne glede na to, ali se prostituira zase ali za koga drugega. Kršene so njene temeljne človekove pravice.

Mednarodne kriminalne združbe in razširjena korupcija znotraj policije in drugih državnih organov v državah izvora pomembno vpliva k širjenju trgovanja z ljudmi. Znotraj verige delujejo osebe z različnimi vlogami, ki omogočajo uspešno trgovanje. Trgovci navezujejo stike z različnimi agencijami (za manekenke, poročne, plesne, agencije za fotomodele ...), najamejo zapeljivalca (*»loverboy«*), prevoznike, ki ženske prevažajo čez meje, in ponudnike začasnih bivališč.

Obstajajo tri ravni mreže trgovanja. Najobsežnejša mreža ima mednarodne politične in ekonomske stike v državah izvora in državah končne destinacije. Ženske novačijo po legalni poti, na legalen način, kot varuške ali študentke tujih jezikov. Pogosto poleg trgovanja z ženskami opravljajo tudi druge posle, kot so trgovanje z otroki, trgovanje s človeškimi organi in krvjo, trgovanje z orožjem, razpečevanje in ponarejanje denarja, pranje denarja, trgovanje z žlahtnimi kovinami in ukradenimi predmeti. Kontrolirajo vsa področja trgovanja, od novačenja, transporta, namestitve v stanovanja, do vodenja javnih hiš, lokalov, klubov in nadziranja cestne prostitucije. Delo opravljajo zelo resno in profesionalno.

Srednja mreža trgovanja je specializirana za trgovanje z ženskami iz ene same države izvora. Združbe ponavadi vodijo bordele preko agentov v Zahodni Evropi, člani združb v državah izvora pa skrbijo za ponarejanje dokumentov in novačenje. Nekateri strokovnjaki so ta pojav poimenovali »trgovanje na debelo«.

Manjša mreža trgovanja trguje z žensko ali dvema. Neformalne mreže delujejo kot manjša skupina, pogosto kot družinske in etnične mreže, ki se raztezajo čez mejo v tujino. Pogosto čez mejo prepeljejo in prodajo žensko ali dve za potrebe njihove združbe v tujini.

Vsi trije nivoji trgovanja se med seboj podpirajo in sodelujejo.

NOVAČENJE, ZASUŽNJEVANJE, PRISILA IN SPRAVLJANJE V DOLŽNIŠKO ODVISNOST

Sodobno razpravljanje o prostituciji je v največji meri dialog med zagovorniki, ki imajo prostitucijo za storitev, v katero naj se ne bi vmešavali, dokler seveda ne gre za prisilo, izkoriščanje in prevaro, in onimi, ki trdijo, da je prostitucija povezana s poniževanjem, odvzemanjem moči ženskam in zatiranjem žensk.

Sodobna seksualna industrija služi zlasti moškim strankam in tudi zelo nizek delež moških prostitutov služi zlasti moškim strankam.

Če je bila nekoč kupljiva ljubezen dostopna le privilegiranim, je danes tako v razvitem kot nerazvitem svetu dostopna vsakomur, za vsako ceno. O tem priča podatek, da je v Sloveniji preko sedemdeset nočnih lokalov. Eden najbolj vulgar nih dokazov za trditev o dostopnosti je tako imenovana »ruska cesta«, petintrideset kilometrov dolg odsek avtoceste številka 55 med Teplicami in nemško-češkim prehodom Zinnwald, ki je poleti najdaljša poulična promenada v Evropi. Ob prometnih konicah tam deluje prek petsto prostitutk (večina med njimi so žrtve trgovine), ki odjemalcem ponujajo spolne storitve.

NOVAČENJE

Prek časopisnih oglasov. Oglaševalci ponujajo dobro plačano delo v tujini, zlasti v zahodnoevropskih državah. Iščejo dekleta prijetnega videza z znanjem tujega jezika. Strokovna izobrazba ni pomembna. Oglasi ponujajo delo varuške otrok, pomočnice v gospodinjstvu, natakarike, spremljevalke, kozmetičarke, umetnice (plesalke), manekenke in fotomodela. Veliko je ženitnih oglasov, ki dekletom ponujajo bogate in osamljene moške. Najbolj odkrite ponudbe so za delo v nočnih klubih, a ne omenjajo prostitucije.

Prek agencij. Dekletom in v manjši meri tudi moškim ponujajo delo v tujini. Obljubljajo jim dobre plače, izjemne delovne pogoje, odlične sodelavce in možnosti napredovanja. Ko dekleta izberejo, jih prek kriminalnih mrež spravljajo iz države in izročajo kupcem. Dekleta navadno šele v tranzitni državi ali državi končne destinacije zvedo, da se bodo ukvarjale s prostitucijo. Če se temu upirajo, uporabijo metode prisile.

Agencije so, tako kot leta 1991 in pozneje masažni saloni, rasle kot gobe po dežju. V Salomonovem oglasniku jih je bilo iz tedna v teden vse več. Tako kot masažni saloni so imele precej uniformirano podobo. Vsaka izmed njih je ponujala najboljše, najlepše, najbolj voljne in pripravljene deklice, ki so sposobne klinčka in njegovega lastnika »pocukati do nebes«. Tudi cena je bila pri vseh enaka. Agencij je bilo največ leta 1995 in 1996. Na trgu jih je bilo najmanj dvajset. (Popov 1999: 101.)

Po Popovu (*op. cit.*: 35) so vse te agencije v Sloveniji ponujale spolne storitve. Ena prvih v Sloveniji, če ne sploh prva, je bila neka mariborska agencija. Na trgu se je obdržala kar nekaj let. Znana je bila po kategorizirani ponudbi. Kategorizacija je seveda zadevala dekleta. V prvi kategoriji so dekleta, stara od osemnajst do petindvajset let. Ura druženja z njimi je stala leta 1999 15.000 SIT. To so študentke, ki so simpatične in kulturne. V drugi kategoriji so ženske od petindvajset do štirideset let. Ura z njimi je stala 10.000 SIT. V tretji kategoriji so manekenke, ki so seveda najlepše. Ura z njimi stane 20.000 do 30.000 SIT. Cena je odvisna od tega, ali so »top modeli« ali ne. Delujejo v Ljubljani, Mariboru in Celju.

Prek masažnih salonov. V Sloveniji so po osamosvojitvi masažni saloni s čutno tajsko masažo rasli kot gobe po dežju. Oglasi za masažo so bili objavljeni v Salomonovem oglasniku. Vsi saloni so ponujali enake storitve in cene. Maserke, ki so bile priučene, niso imele pojma o klasični masaži. Obležene so bile v erotično spodnje perilo. Vse storitve so se zaračunavale v nemških markah.

Prek plesnih agencij. V državah izvora so agencije iskale mlada dekleta prijetnega videza, ki so jim po šolanju doma obljubljali zanimivo delo plesalk v zahodni Evropi in seveda primerno atraktiven zaslužek. Te agencije so bile majhne in za tovrstno posredovanje sploh niso bile registrirane. So del verige trgovcev z ženskami.

Prek žrtev trgovine. Ženske, ki so že bile žrtve trgovine in so opravljale delo prostitutk, so trgovci prisilili, da so v posel zvabile prijateljice, sorodnice in znanke. To so zlasti nekdanje prostitutke, ki so se poročile s svojim lastnikom in tako postale njihove sodelavke. Gre za poroko iz koristi (lastnika kluba).

Prek zapeljivca (loverboy). zapeljivi moški, polni denarja, dobro oblečeni in z dragimi avtomobili po raznih zbirališčih mladih (pubi, diskoteke, klubi, bari) zapeljujejo mlada dekleta. Ko jih navežejo nase, jih začnejo voditi v tujino po nakupih in potovanjih. Pri tretjem ali četrtem izletu na tuje dekle preprosto prodajo naslednjemu v verigi. Zanj ne dobijo celotne kupnine, temveč dogovorjen delež. Po podatkih društva Ključ tudi v Sloveniji deluje še neodkrit zapeljivalec, ki je v treh letih oskrbel seksualno industrijo na Zahodu (zlasti Italijo) z več desetimi mladimi Slovenkami.

ZASUŽNJEVANJE:

Po kazenskem zakoniku republike Slovenije (387. člen) je spravljanje v suženjsko razmerje definirano takole:

Kdor s kršitvijo pravil mednarodnega prava spravi drugega v suženjsko ali podobno razmerje ali ga ima v takem razmerju, kupi, prodaja, izroči drugi osebi ali posreduje pri nakupu, prodaji ali izročitvi take osebe, in/ali ščuva drugega, naj prodaja svojo svobodo ali svobodo osebe, ki jo preživlja ali zanjo skrbi, se kaznuje z zaporom od enega do desetih let.

Kdor prevaža osebe v suženjskem ali njemu podobnem razmerju iz ene države v drugo, se kaznuje z zaporom od šestih mesecev do petih let.

Kdor stori dejanje iz prvega ali drugega odstavka tega člena prosti mladoletniku, se kaznuje z zaporom najmanj treh let. (http://www2.gov.si/zak/Zak_vel.nsf)

Ko so ženske na legalen ali ilegalen način pripeljane v državo tranzita ali končne destinacije, jim odvzamejo potne liste, ki je njihov edini veljavni osebni dokument v tujini. Če se upirajo opravljati spolne storitve, jih pretepaajo, zapirajo v temne prostore brez vode in hrane, dokler ne popustijo. Nekatere zlomijo z grožnjami, da bodo njihovim svojcem povedali, s čim se ukvarjajo, ali celo grozijo z nasiljem nad njihovimi družinskimi člani. Sram je močan mehanizem kontrole trgovcev nad ženskami. Ko ženska prične delo prostitucije, verjame, da je prej storilka kaznivega dejanja kot žrtev kriminala. Prihajajo iz družin, kjer vladajo nasilje in strogi patriarhalni odnosi, zato imajo slabo samopodobo. Ustrahujejo jih tudi z grožnjami, da jih bodo prodali naprej, v druge, bolj neprijazne države, za kakršno velja Italija. Trgovci jih stalno nadzirajo v stanovanjih, ki jih najame trgovec, med delom in pri redkih izhodih. Redkeje uporabljajo druge oblike nasilja, na primer prepovedane droge, čeprav tovrstno nasilje ni odsotno. Z vsemi metodami prisile in nadziranja vzdržujejo psihično in finančno odvisnost žensk. Zadržujejo njihov zaslužek, od katerega odštejejo stroške bivanja, hrane, pripomočkov za osebno higieno in kupnino. Ženske nimajo geografske in kulturne orientacije in zelo redko govorijo jezik države, kamor so pripeljane. Poleg tega so zelo nezaupljive do policije in socialnih delavcev. Informacij o svojih pravicah nimajo oziroma zanje sploh ne vedo.

SPRAVLJANJE V ODVISNOST

Najpogostejša oblika prisile je dolžniška odvisnost (*debt bondage*) za kupnino, stroške prevoza, vse nastanitvene stroške med prevozom iz države izvora, plačilo dokumentov, ki jih zanje urejajo ali ponarejajo, obleko, stanovanje in hrano. Dejanski kupnini trgovci dodajo 50 do 100 %. Poleg naštetih in nenaštetih dolgov so podvržene strogi kaznovalni strategiji za vsak najmanjši prekršek, na primer, če niso prijazne do strank, če gredo prepozno k strankam, če se predolgo zadržujejo v stranišču in podobno. Takih situacij je več, kot so jih sposobne plačati, zato delajo praktično zastonj. Njihov dolg za odkup sebe je vedno višji.

ZAKONODAJA RS, VEZANA NA TRGOVANJE Z ŽENSKAMI ZA NAMENE PROSTITUCIJE

Zakonodajna ureditev s področja kazenskega prava v Republiki Sloveniji ne določa posebnega kaznivega dejanja trgovanja z ljudmi.

Delno so elementi trgovanja z ljudmi zajeti v teh členih kazenskega zakonika Republike Slovenije:

- 185. člen (zvodništvo): Kdor zводи mladoletno osebo, se kaznuje z zaporom od treh do petih let. Kdor za plačilo zводи ali omogoča spolno občevanje ali druga spolna dejanja, se kaznuje z zaporom do treh let.
- 186. člen (posredovanje pri prostituciji): (1) Kdor pridobiva, navaja, spodbuja ali mami druge k prostituciji ali kdor kakorkoli sodeluje pri njihovi izročitvi komu drugemu za prostitucijo, se kaznuje z zaporom od treh mesecev do petih let. (2) Če je dejanje iz prejšnjega odstavka storjeno proti mladoletni osebi ali pa s silo, grožnjo ali preslepitvijo, se storilec kaznuje z zaporom od enega do desetih let.
- 311. člen (prepovedan prehod/spravljanje čez državno mejo): (1) Kdor brez predpisanega dovoljenja prestopi ali poskusi prestopiti mejo Republike Slovenije oborožen ali nasilno, se kaznuje z zaporom do enega leta. (2) Kdor se ukvarja s prepovedanim spravljanjem drugih čez mejo Republike Slovenije ali kdor iz koristoljubnosti organizirani skupini spravi drugega čez mejo, se kaznuje z zaporom do treh let.
- 387. člen (spravljanje v suženjsko razmerje): (1) Kdor s kršitvijo pravil mednarodnega prava

spravi drugega v suženjsko ali njemu podobno razmerje ali ga ima v takem razmerju, kupi, prodaja, izroči drugi osebi ali posreduje pri nakupu, prodaji ali izročitvi take osebe, ali/in ščuva drugega, naj prodaja svojo svobodo ali svobodo osebe, ki jo preživlja ali zanjo skrbi, se kaznuje z zaporom od enega do desetih let. (2) Kdor prevaža osebe v suženjskem ali njemu podobnem razmerju iz ene države v drugo, se kaznuje z zaporom od šestih mesecev do petih let. (3) Kdor stori dejanje iz prvega ali drugega odstavka tega člena prosti mladoletniku, se kaznuje z zaporom najmanj treh let. (http://www2.gov.si/zak/Zak_vel.nsf)

Vsi štirje členi kaznivih dejanj se navezujejo na prostitucijo.

Do poletja leta 2003 je bilo po določilu pete in šeste točke 10. člena Zakona o prekrških zoper javni red in mir sankcionirano vedenje prostitucije in organiziranje dejanj spolne narave. Spremembo tega člena kot pobudo za dekriminalizacijo vdajanja prostituciji si nekateri napačno razlagajo kot predlog za legalizacijo prostitucije.

Ministrstvo za pravosodje je zaradi neprimernosti poimenovanja in kvalifikacij posameznih dejanj v okviru priprave sprememb kazenskega zakonika predlagalo, naj se naslov 387. člena zakonika »Spravljanje v suženjsko razmerje« spremeni v »trgovanje z ljudmi«.

Vsebina preoblikovanega člena, ki še ni dokončna, naj bi se po novem glasila:

Kdor zaradi prostitucije ali drugih oblik spolnih zlorab prisilnega dela, suženjstva, služabništva ali trgovine z organi drugo osebo kupi, prevzame, nastani, prepelje, prodaja, izroči oziroma z njo kako drugače razpolaga ali pri teh ravnanjih posreduje, se kaznuje z zaporom od enega do desetih let.

Če je dejanje iz prejšnjega odstavka storjeno proti mladoletni osebi ali pa silo, grožnjo, preslepitvijo, ugrabitvijo ali zlorabo podrejenega ali odvisnega položaja, se storilec kaznuje z zaporom najmanj treh let.

S kaznijo iz prejšnjega odstavka tega člena se kaznuje, kdor stori dejanje iz prvega ali drugega odstavka tega člena kot član organizirane hudodelske združbe za izvrševanje takih dejanj ali če je bila s tem dejanjem pridobljena velika premoženjska korist. (Popov 2001: 45.)

SKLEPI

V zakonodajo je treba nujno vnesti pojem trgovanja z ljudmi in ga natančno opredeliti. Poudariti je treba kršenje temeljnih človekovih pravic, določenih v splošni deklaraciji. Sama deklaracija poziva k zavarovanju človeka z močjo prava. Navaja, da se vsi ljudje rodijo svobodni in imajo enako dostojanstvo in enake pravice, ne glede na raso, barvo, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, narodno ali socialno pripadnost, premoženje, rojstvo ali kakršno koli drugo okoliščino.

O razsežnosti pojava trgovanja ni bila zunaj uradnih statistik narejena nobena raziskava, predvidevamo pa, da uradne številke v določeni meri odstopajo od dejanskega stanja, kar potrjujejo podatki društva Ključ in poročila IOM (mednarodna organizacija za migracije). Odsotnost raziskav v našem prostoru, neopredeljenost pojma in odsotnost pojava v zakonodaji samo potrjujejo, da je tema trgovanja v našem prostoru tabu. Naša družba pojav ignorira; zakaj bi potem sprejeli nacionalni program boja proti trgovini z ljudmi kot predlog za ustrežnejšo zakonodajo in programov pomoči žrtvam in njihove rehabilitacije.

Treba je razviti neposredno pomoč žrtvam trgovine, ki mora izhajati iz njihovih potreb. Pri tem moramo upoštevati, da gre za izjemno nedostopno in heterogeno družbeno skupino žensk, ki prihajajo iz različnih držav, kultur, družbenih slojev, kjer je jezik pregrada. Prostitutke so stigmatizirane, na kar vplivajo stereotipi o »normalni ženski seksualnosti«.

Socialno delo z njimi ne sme opredeljevati moralne norme. V trenutni situaciji v našem prostoru bi se moral usmeriti na tiste, ki pomoč potrebujejo, hkrati pa delati na preventivi. O pojavu in njegovih značilnostih je treba informirati in ozaveščati širšo javnost. Prezentacija v medijih mora odstirati pojav brez stigmatizacije. Dialog z javnostjo o stereotipih je nujen. Delo na terenu (*streetwork*) naj vključuje informiranje žrtev o njihovih temeljnih pravicah, svetovanje v zvezi z odvisnostmi (alkohol, tablete, prepovedane droge), informiranje o oblikah pomoči, pomoč pri urejanju dokumentov, finančno pomoč, zastopništvo na konzulatih in IOM in spremstvo.

VIRI

- Hočevar, B. (2003), Suženjstvo tudi v Sloveniji, iz nje in čez njo. *Delo*, 55, 235: 4.
- Popov, J. (1999), *Sence rdečih luči: Prostitucija na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Magnolija.
- (2001), *Trgovina z ljudmi. Somrak civilizacije ali kaos globalizacije*. Ljubljana: Društvo Ključ – Center za boj proti trgovanju z belim blagom.

SPLETNE STRANI

- <http://www.uradni-list.si> (14. 1. 2005)
- <http://www2.gov.si/zak/Zak vel.nsf> (14. 1. 2005)
- <http://www.vem-rs.si/slo/statistika/nasilje.html> (28. 1. 2005)

Tea Smonker

PERSPEKTIVA MOČI NA PODROČJU DUŠEVNEGA ZDRAVJA V SKUPNOSTI

UVOD

V zadnjem desetletju imajo v Sloveniji ljudje z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju več možnosti izbire načina življenja. Na področju socialnega varstva se lahko vključujejo v javne zavode in v skupnostne oblike bivanja v nevladnih organizacijah. Tako imajo priložnost prevzeti več odgovornosti za samostojnejše življenje, uveljavljanje pravic, vzdrževanje zdravja, opravljanje družbeno priznanih vlog in enakopravnega vključevanja kot člani in državljani v skupnosti.

Vodilo za delovanje nevladnih organizacij na področju duševnega zdravja je najpogostejše dopolnjevanje medicinskega modela s psihosocialnim in skupnostnim delom, ki izhaja manj iz diagnoz in več iz opisov problemov in situacij uporabnika in krepitevi njegove moči v osebni uspešnosti in socialnem vključevanju. Kvaliteta dela v programih socialnega varstva v nevladnih organizacijah na področju duševnega zdravja je odvisna tudi od usposobljenosti izvajalcev programov, zlasti na področju socialnega dela, vložka dela, ki ga prispevajo prostovoljci, finančnih sredstev in drugih okoliščin, ki lahko vplivajo na razvoj dobrih ali pa tudi slabih praks pri delu z uporabniki.

Da bi preverila, kako se socialno delo odraža v krepitevi moči uporabnikov v praksi, sem s kvalitativno analizo ugotavljala uspešnost programov socialnega varstva v nevladnih organizacijah na področju duševnega zdravja z vidika perspektive moči v praksi socialnega dela po Dennisu Selebeyu (1997: 1–17). Koncept perspektive moči lahko socialni delavci uporabljajo pri delu z uporabniki v praksi kot alternativno metodo in kot dopolnitev k že uveljavljenemu konceptu normalizacije po Davidu Brandonu, ki se je pričel uveljavljati v Sloveniji s pojavom prvih nevladnih organizacij

na tem področju poleg drugih konceptov in metod socialnega dela.

OPREDELITEV PROBLEMA

Duševne motnje so v svetu na lestvici desetih najpogostejših dejavnikov, ki povzročajo invalidnost iz vrst duševnih težav, kot so depresija, shizofrenija, bipolarni motnje, zloraba alkohola in nevroze, in postajajo resen problem v revnih in bogatih državah, saj prizadenejo ljudi vseh starosti, obeh spolov in vseh družbenih slojev. Čeprav je poznavanje duševne bolezni večje, delodajalci še vedno ne sprejemajo njenih razsežnosti. Poudarek v podjetjih je še vedno na fizičnem in ne na duševnem zdravju. Svetovna zdravstvena organizacija opozarja, da lahko zaradi stresa, ki je povezan s socialnimi težavami, nasiljem, vojnami, konflikti in naravnimi nesrečami, pričakujemo stopnjevanje duševnih motenj, ki lahko imajo velik vpliv na zaposlene in se lahko razvijejo v dolgotrajne, kronične motnje s spremljajočimi oblikami invalidnosti. V Evropski Uniji so duševne motnje tretji najpogostejši vzrok za dodelitev invalidske pokojnine. Invalidi zaradi duševne motnje nalegtijo pri iskanju delovnih priložnosti na vrsto ovir – okoljskih, pravnih, institucionalnih in odnosnih, ki povzročajo družbeno izključenost.

V Sloveniji je mogoče predvideti okrog 10.000 psihotičnih in približno 100.000 depresivnih in anksioznih stanj. Prevalenca duševnih motenj med vsemi boleznimi najbolj strmo narašča (Marušič 2004). Veliko dejavnikov na delovnem mestu lahko spodbuja duševno blaginjo in zdravje zaposlenih. Še zlasti je pomembno, da lahko posameznik vpliva na načrtovanje in izvajanje dejavnosti in dogodkov. Štejejo tudi fizična varnost, priložnost za stike z ljudmi in pravična plača (Ponikvar 2004).

Na področju duševnega zdravja ima pomembno vlogo pri iskanju sistemskih rešitev strokovni svet pri vladi, ki ugotavlja, da je treba za celostni skupnostni pristop odpraviti sive lise na področju zakonodaje in v medresorskem sodelovanju akterjev, vpletenih v mrežo podpore in pomoči na področju šolstva, zdravstva, socialnega varstva in pravosodja. Cilji dela sveta so med drugim sprejeti zakon o duševnem zdravju in nacionalni program na področju duševnega zdravja ter tako vplivati na razvoj skupnostnih služb, izboljšanje medresorskega sodelovanja pri podpori in pomoči ljudem z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju, preprečevanje samomorilnosti, psihosocialno rehabilitacijo, sodelovanje s svojci in izboljšanje pravic in enakih možnosti za vključevanje v življenje in delo (Marušič 2003).

Novo dimenzijo civilne družbe v Sloveniji so vnesle nevladne organizacije za podporo in pomoč ljudem z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju. Te izvajajo programe in storitve kot dopolnilno dejavnost javnim zavodom v socialnem varstvu in zdravstvu. V programe se vključujejo ljudje, ki se večkrat vračajo na občasno zdravljenje v psihiatrično bolnišnico ali so zapustili socialnovarstveni zavod in prekinili zdravljenje, se zdravijo ambulantno ali se ne zdravijo. Mnogi med njimi imajo status invalidskega upokojenca. Centri za socialno delo v zadnjih letih obravnavajo v Sloveniji približno 2.200 oseb s težavami v duševnem zdravju letno. Število se zaradi naraščanja pritiskov v sodobnem življenju in zaradi večje prepoznavnosti problematike iz leta v leto povečuje (Trbanc 2003: 19).

Ob vključitvi v programe socialnega varstva v nevladnih organizacijah so pričakovanja in želje uporabnikov najpogosteje usmerjeni v podporo pri iskanju rešitev za zadovoljevanje potreb, kot jih sami navajajo – zagotovitev bivanja, omogočanje dela, ki je po možnosti plačano, pomoč v duševnih krizah, posredovanje pri socialnovarstvenih organizacijah in svojcih, vključevanje v usposabljanje in izobraževanje, učenje socialnih spretnosti, navezovanje stikov in življenja s partnerjem, druženje in druge aktivnosti.

Danes v Sloveniji na področju duševnega zdravja v nevladnih organizacijah deluje 27 stanovanjskih skupin s približno 120 uporabniki, 9 dnevnih centrov, ki jih obiskuje okrog 450 uporabnikov, in 9 svetovalnih in informativnih pisarn, ki jih obiskuje okrog 550 uporabnikov, kar pomeni skupaj 1.100 uporabnikov. Znotraj

zavodov, centrov za socialno delo, društev in nevladnih organizacij deluje okrog 20 skupin za samopomoč. Po najširši oceni je število nameščenih v javnih zavodih na področju socialnega varstva več kot tridesetkrat večje kot v nevladnih organizacijah (Cizelj in sod. 2003: 22).

Programi socialnega varstva na področju duševnega zdravja v skupnosti naj bi zagotavljali uporabnikom izboljšanje življenja in socialno varnost znotraj nevladnih organizacij in v širši skupnosti, pri čemer naj bi bili na tem področju kot strokovni delavci v večji meri zaposleni socialni delavci in prevladovali naj bi metode in koncepti socialnega dela, a ni vedno tako. Zaradi nizkih osebnih dohodkov in nestabilnega sofinanciranja programov so ti zaposleni kratek čas, zaposlujejo pa se pogosto manj ustrezno usposobljeni kadri prek javnih del.

S spreminjajočimi se družbenimi procesi se dejavnost nevladnih organizacij kot predstavnic civilne družbe na področju duševnega zdravja razvija različno. Lastnosti civilne družbe se izražajo skozi odprtost in zaprtost v odnosu do družbenih sfer, to je, do trga, države in skupnosti. Posledica tega pojava je zmožnost, da se s svojim delovanjem gibljejo v različnih smereh; prve se približujejo državi, druge trgu, tretje pa ostajajo blizu sfere skupnosti, v kateri so neformalne socialne mreže (Kolarič, Črnak Meglič 2002: 153). Taka naravnost nevladnih organizacij različno vpliva na kvaliteto izvajanja programov socialnega varstva in krepitev moči uporabnika.

Sofinanciranje programov socialnega varstva iz proračunskih sredstev in nevladnih organizacij kot akterjev civilne družbe je prav tako raznoliko in spremenljivo. Tiste z daljšim časom delovanja, ki so pridobile iz proračunskih sredstev petletno sofinanciranje programov socialnega varstva, praviloma uspešneje uveljavljajo in razvijajo mrežo organizacij kot manjše, ki so omejene s krajšimi oblikami sofinanciranja programov od enega do največ treh let. Krajše sofinanciranje programov pomeni manj možnosti za izvajanje programov v ustreznih prostorskih pogojih in pogostejšo menjavo zaposlenih zaradi neugodnih pogojev dela in nizkega osebnega dohodka. Po pripovedi strokovnih delavcev najpogosteje primanjkuje denarja za izpopolnjevanje in usposabljanje zaposlenih in prostovoljcev, organiziranje skupin za samopomoč, izpopolnjevanje programov dnevnih centrov, odpiranje novih zaposlitvenih možnosti za uporabnike in strokovne delavce

in za ustvarjanje pogojev za preprečevanje odhajanja dobrih strokovnih delavcev na boljša delovna mesta.

V socialnem delu se v programih nevladnih organizacij na področju duševnega zdravja v zadnjem času uveljavljajo koncepti krepitve moči uporabnika, ki naj bi pripomogli k uspešnemu reševanju njihovih stisk in težav in se odražajo v uspešnem vključevanju uporabnika v širšo skupnost. Pri tem se zastavljata dve vprašanji. Ali cilji in dejavnosti programov socialnega varstva na področju duševnega zdravja v skupnosti v praksi uresničujejo vidik dodajanja moči uporabnika? Kaj doživljajo kot dodajanje moči uporabniki sami in drugi vpleteni?

VLOGA IN POMEN KONCEPTA PERSPEKTIVE MOČI V PRAKSI SOCIALNEGA DELA

Za lažje razumevanje kriterijev kvalitativne analize je v nadaljevanju pojasnjen koncept perspektive moči v praksi socialnega dela. Cilj tega humanističnega koncepta socialnega dela po Sellebeyu osredotočen na krepitev notranje moči uporabnika. Gre za praktičen pristop, ki temelji na odkrivanju, olepšanju, raziskovanju in izkoriščanju moči in virov človeka, ki mu pomagajo, da doseže svoje cilje, uresniči sanje in razbije okove ovir in nesreče. Moč v ljudeh povezuje z viri, željami, modrostjo, znanjem in zdravorazumskim razmišljanjem socialnega delavca, uporabnika in drugih vpletenih.

Perspektiva moči vključuje tri med seboj povezana področja – spremembe v življenju, okoljske stike in medosebni proces. Uporabimo jo takrat, ko klasične metode dela odpovedo; lajša delo strokovnega delavca in izboljša počutje uporabnika. Perspektiva moči zahteva individualno obravnavo in individualnost rešitev problemov in stisk, omogoči posamezniku preokviriti središče pozornosti s problema na možne rešitve. Preokvirjanje je postopek, ki se ga strokovni delavci zavedajo in ga uporabljajo in bi bil dober indikator za obstoj perspektive moči v delu organizacij (Šugman Bohinc v Rode in sod. 2003: 54).

V besednjaku perspektive moči so ključni izrazi:

- krepitev moči: proces podpore posameznikom, skupinam, družinam, da bi odkrile moč znotraj ljudi in v skupnostih kot odgovornih članov in državljanov

- okrevanje: obuditev spoznanja, da lahko človek ponovno okreva s samoobnovo osebnostnih in telesnih zmogljivosti (stik z notranjo močjo)
- prožnost: razvijanje uporabnikovih sposobnosti za premik iz ogrožajoče situacije in jasno izražanje potreb in sposobnosti
- dialog: dvosmeren odnos, ki vključuje pomembne druge, institucije, skupno iskanje rešitev ob novih izkušnjah, razumevanju, z jasnimi dogovori in odprtimi pogajanj
- zaupanje: razbremenitev dvoma v sposobnosti, modrosti in znanje in resničnost delovanja uporabnika (Sellebey 1997: 8–11).

Pri konceptu perspektive moči gre za možnost ponovnega okrevanja uporabnika, ko se ponovno sooči z zahtevami življenja. Vključuje spoštovanje uporabnikovih izkušenj, življenjskega sloga, dostojanstva in kompetentnosti (Čačinovič Vogrinčič 2002: 2). Strategija moči gradi na tem, da se srečujemo z ljudmi tam, kjer so, se jim pridružimo v njihovem jeziku in z njimi potrjujemo njihove talente, želje, cilje in sposobnosti. Socialni delavec ustvari pogoje, v katerih uporabnik sam odkrije svojo vrednost, ima pravico in obveznost do pobude, si upa in sam poišče tisto, kar je zanj pomembno, in to uresničuje v različnih življenjskih situacijah. Postaviti moč v akcijo pomeni obuditi sposobnosti za doseganje sprememb na področju odnosov in samoregulacijo v vsakdanjem življenju (*op. cit.*: 3). Perspektiva moči aktivira proces krepitve moči uporabnika v njem samem, tako da se nauči umestiti problem v kontekst vsakdanjega življenja in z njim živeti (Rode in sod. 2003).

REZULTATI KVALITATIVNE ANALIZE

V analizi sem ugotavljala uspešnost programov nevladnih organizacij na področju duševnega zdravja z vidika dodajanja moči uporabniku v praksi socialnega dela. V interpretaciji analize podatkov sem namesto izraza krepitev moči uporabila izraz dodajanje moči, ker je eno od načel koncepta perspektive moči v praksi socialnega dela tudi poimenovano »krepitev moči«. V tem primeru je dodajanje moči širši pojem, ki vključuje vsa načela perspektive moči v praksi socialnega dela: krepitev moči, okrevanje, prožnost, zaupanje in dialog.

Kvalitativna analiza je imela dva cilja – ugotoviti splošne lastnosti in uresničevanje ciljev

programov socialnega varstva z vidika dodajanja moči uporabnikom in ovrednotiti stopnjo moči uporabnika z vidika dodajanja moči v programih socialnega varstva, kakor jo doživljajo uporabniki in drugi vpleteni po vključitvi v program. Za uresničitev prvega cilja sem predstavila splošne lastnosti programov, analizirala uresničevanje ciljev skozi aktivnosti v programih, jih primerjala z načeli perspektive moči v praksi socialnega dela in primerjala programe med seboj. Za uresničitev drugega cilja sem opravila analizo doživljanja moči uporabnika skozi vrednote in jih primerjala z načeli perspektive moči v praksi socialnega dela. Nato sem ugotovila povezave med cilji programov socialnega varstva in cilji in željami intervjuvancev.

Podatke za analizo sem zbrala z intervjuji, vprašalnikom za strokovne vodje, neformalnimi pogovori in pregledovanjem statuten in informativnih gradiv o programih. Ugotovitve iz opisov programov sem primerjala z doživljanjem moči uporabnika ter oblikovala povezave med cilji programov in vrednotami, ki zastopajo želje in cilje uporabnikov in drugih vpletenih.

Za analizo sem izbrala tri programe socialnega varstva v treh različnih nevladnih organizacijah s področja duševnega zdravja, ki so kar najbolj odražale raznolikost (velikost, ustanovitelje, trajanje delovanja, sofinanciranje državnega proračuna): ljubljanski dnevni center združenja za duševno zdravje Šent, stanovanjsko skupino Vrhovci pri Ljubljani društva Paradoks in dnevni center Štorje društva za duševno zdravje in kreativno preživljanje prostega časa Vezi. Vzorec je nastal na podlagi pripravljenosti posameznikov za sodelovanje, pri čemer je bil pogoj, da so vključeni v program najmanj tri mesece. V vsakem programu je bilo izbranih pet intervjuvancev, skupaj petnajst. Po trije intervjuvanci so bili ljudje z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju in po dva sta bila druga vpletena (svojec ali bližnji in strokovni delavec). Pri analizi intervjujev sem uporabila kvalitativne postopke: transkripcijo posnetkov intervjujev, kodiranje, večdimenzionalno preglednico in poskusno teorijo. Pri izbiri relevantnih pojmov in kategorij sem uporabila kvantitativno statistično metodo razvrščanja. Zaradi različnih sposobnosti izražanja intervjuvancev so podatki za vse tri programe socialnega varstva združeni. Negativne izjave so interpretirane kot izjave, ki kažejo pomanjkanje za intervjuvanca pomembnih vrednot. Enote kodiranja so glede

na izjave intervjuvancev enostavne. S kodiranjem pridobljena struktura vrednot je deskriptivna.

Izhajala sem iz predpostavke, da cilji programov socialnega varstva na področju duševnega zdravja v skupnosti vključujejo možnost, da lahko imajo novi koncepti in metode socialnega dela pomembno vlogo pri dodajanju moči uporabniku. Ker pa je perspektiva moči v praksi socialnega dela novejši koncept, bi se lahko zgodilo, da uporabniki dodajanja moči ne občutijo tako izrazito. Na formalni ravni so v predstavitvah programov sicer zapisani cilji in aktivnosti za njihovo uresničevanje, vprašanje pa je, koliko se v resnici izvajajo in kakšen je delež dodajanja moči uporabniku. Za uspešno izvajanje novih konceptov socialnega dela je potreben tudi premik v ravnanjih in načinu razmišljanja strokovnih delavcev in drugih vpletenih, ki je pogosto povezan tudi z ustreznim usposabljanjem in izobraževanjem in njihovih lastnih življenjskih stilom. Praksa kaže, da se ob daljšem sodelovanju uporabnika v programih lahko izboljša njihova socialna vključenost in kvaliteta življenja, predvsem zaradi povečanja osebne uspešnosti in samoregulacije, ki sta lahko rezultat dodajanja moči.

DOŽIVLJANJE MOČI

V nadaljevanju se bom osredotočila na rezultate za uresničitev drugega cilja kvalitativne analize – doživljanje krepitve moči z vidika uporabnikov in drugih vpletenih.

Za ovrednotenje stopnje doživljanja moči uporabnikov sem kot kriterij uporabila načela perspektive moči v praksi socialnega dela po Dennisu Selebeyu (1997): dialog, krepitev moči, okrevanje, prožnost in razbremenitev. Doživljanje moči so intervjuvani izrazili kot želje in cilje pri iskanju rešitev v vsakdanjih situacijah, v kateri je uporabnik prevzel pobudo za rešitev. Vsak intervjuvanec je lahko opisal od ene do treh situacij iz vsakdanjega življenja, ki so se dogodile znotraj ali zunaj programa socialnega varstva. Načela sem primerjala s prevodom strukture vrednot, dobljenih s postopkom kodiranja, ki so interpretacija odgovorov intervjuvanih (Mesec 1998: 104–113). Stopnjo doživljanja moči uporabnika sem ugotovila glede na število pojmovnih kategorij (izjav) pri kodiranju.

SEZNAM SITUACIJ

Intervjuvanci so predstavili 43 različnih situacij, v katerih so prevzeli pobudo za rešitev nastale situacije:

Šent: moja bolezen in delo, spoštovanje in zaupanje, samoiniciativnost in prijateljstvo, socialne spretnosti in samozavest, bolezen svojca, svojec v psihiatrični bolnišnici, starši in strokovnjaki, življenje s starši, socialna mreža, bivanje v stanovanjski skupini, kvaliteta življenja, institucionalna kariera, družabno življenje, vrnitev k študiju.

Vezi: moja mama, odvajanje kajenja, poškodbe, slikanje, kitara, počutje v društvu, stiki z maturanti, samostojnost, bolezen sorodnice, rojstvo otrok, življenje sorodnice, življenje v domačem okolju, stanovanjska skupina, vrnitev opravilne sposobnosti, zapuščina.

Paradoks: zaposlitev, nespečnost, usposabljanje in druženje, ura pravljic, izdelava igrač, premagovanje bolezni, stanovanjska skupina, partnerstvo, soočanje z boleznijo, težave z denarjem, praznovanje rojstnega dne, svojci, zasvojenost.

Pri ovrednotenju stopnje doživljanja moči uporabnika sem predpostavila, da je maksimalna stopnja doživljanja moči uporabnika tisto, kar so izrazili z največjim številom pojmovnih kategorij, in minimalna tisto, kar so izrazili z najmanjšim številom pojmovnih kategorij. Primerjavo strukture vrednot, na podlagi katerih intervjuvanci ocenjujejo doživljanje moči uporabnika, sem zasnovala kot vzajemno projekcijo ene pojmovne kategorije na drugo. Na podlagi takega prevoda sem ocenila relevantnost načel perspektive moči za analizo uspešnosti programov socialnega varstva pri dodajanju moči uporabniku. Načela perspektive moči so za analizo programov tem relevantnejša, čim bolj izčrpajo vrednote, s katerimi so intervjuvanci ocenili dodajanje moči uporabniku. To je izraženo z večjim številom pojmovnih kategorij pri posamezni vrednoti. Preslikava pojmov (prevod) strukture vrednot na načela perspektive moči v praksi socialnega dela je prikazana v tabeli 1.

Prvo načelo, krepitev moči, je prevedeno v tri vrednote: razvijanje skupnostnih pristopov, poznavanje pravic in odgovornosti, sodelovanje in razbremenitev bližnjih. Doseganje teh vrednot izčrpa načelo krepitev moči, saj vključujejo potrebe po pogostejšem in boljšem sodelovanju z organizacijami v sistemu podpore in pomoči,

Tabela 1: Prevod strukture vrednot v načela perspektive moči v praksi socialnega dela

Vrednote	Načela	Št. izjav
Poznavanje pravic in odgovornosti	krepitev moči	21
Razvijanje skupnostnih pristopov	krepitev moči	27
Sodelovanje in razbremenitev bližnjih	krepitev moči	17
Skupaj:	krepitev moči	65
Sprememba življenjskega sloga	okrevanje	42
Nova znanja in spretnosti	prožnost	11
Raznoliko delo in zaslužek	prožnost	28
Skupaj:	prožnost	39
Stiki z različnimi ljudmi	dialog	38
Samostojnost in sprejetost	zaupanje	19
Vse skupaj:		203

po poznavanju pravic in odgovornosti uporabnikov v organizacijah, na področju zaposlovanja, zdravstva, socialnega varstva in šolstva, po razvoju obstoječih programov skupnostnih služb in oblikovanju novih in po ozaveščanju širše javnosti o potrebnosti in prednostih skupnostnih služb.

Drugo načelo, okrevanje, je prevedeno v vrednoto »sprememba življenjskega sloga«. Doseganje te vrednote pokriva velik del načela okrevanja, ki ga sestavljajo prepoznavanje dolgotrajnih težav v duševnem zdravju in ravnanja za izboljšanje kvalitete življenja, kot je skrb za osebno urejenost, poznavanje ravnanj ob krizi, vzdrževanje zdravega načina življenja, prepoznavanje za zdravje neugodnih ravnanj. Tako lahko uporabnik vzpostavi boljši stik s samim seboj in spozna možnosti ponovnega okrevanja in obnove osebnostnih in telesnih zmogljivosti.

Tretje načelo, prožnost, je prevedeno v vrednoti »nova znanja in spretnosti« in »raznoliko delo in zaslužek«. Doseganje teh vrednot deloma izčrpa omenjeno načelo, saj vključuje potrebe po različnih opravilih, rednem delu in zaslužku, razvoj rehabilitacijske dejavnosti po odpustu uporabnika iz bolnišnice, učenje spretnosti in novih znanj za pripravo na zaposlitev ali ponovno vključitev v študij. Prepoznati je mogoče materialno in socialno varnost kot temeljno vrednoto za premik iz ogrožajoče situacije ter nove spretnosti in znanja, manj pa druge možnosti.

Četrto načelo, dialog, je prevedeno v vrednoto »stiki z različnimi ljudmi«. Vrednota deloma izčrpa to načelo, ker vključuje potrebe po dvo-smernem odnosu z vključevanjem pomembnih

drugih, kot so svojci, bližnji prijatelji in znanci, različne oblike druženja, vzpostavljanje strpnega in razumevaločega odnosa do ljudi s psihiatrično izkušnjo, učenje sposobnosti soočanja s konfliktnimi situacijami. Manj pokriva načelo v smislu prepoznavanja jasnih dogovorov in odprtih pogajanj.

Peto načelo, zaupanje, je prevedeno v vrednoto »samostojnost in sprejetost«. Vrednota izčrpa načelo v delu, kjer se nanaša na samostojno postavljanje meja uporabnikov v odnosu do drugih ljudi, opravljanje samostojnega dela za zaslužek, samostojno življenje v stanovanju, nadaljevanje študija in iskanje zaposlitve. Načelo je manj pokrito z zaupanjem nekaterih strokovnih delavcev in svojcev v uporabnikove sposobnosti, modrost in znanja.

Tabela 2: Razvrstitev vrednot po pomembnosti

Rang	Vrednote	Št. pojmov	Delež (%)
1	Sprememba življenjskega sloga	42	20,69
2	Stiki in druženje	38	18,72
3	Raznoliko delo in zaslužek	28	13,79
4	Skupnostni pristopi	27	13,30
5	Poznavanje pravic in odgovornosti	21	10,34
6	Zaupanje v samostojnost	19	9,36
7	Podpora svojcev in razbremenitev	17	8,37
8	Nova znanja in spretnosti	11	5,43
	Skupaj:	203	100

Vir: Podatki iz intervjujev.

Načela perspektive moči ne pokrijejo celotne strukture vrednot, po katerih vpleteni ocenjujejo krepitev moči uporabnika v programih. V odgovorih najbolj zastopane vrednote v glavnem izčrpajo načela perspektive moči, zato lahko ugotovimo, da so relevanten kriterij za kvalitativno analizo programov socialnega varstva.

POSKUSNA TEORIJA DOŽIVLJANJA MOČI UPORABNIKA

Dodajanje moči uporabniku je proces, ki v vsakem programu socialnega varstva poteka različno intenzivno in skozi različne oblike odnosov in pristopov znotraj in zunaj programov socialnega varstva tudi zaradi vpliva metod socialnega dela, ki se prav tako različno uporabljajo.

Doživljanje moči uporabnika se izraža skozi vrednote, ki so bile v pripovedih izrečene kot cilji in želje, ki naj bi se uresničili v času vključenosti v programe socialnega varstva.

Sprememba življenjskega sloga uporabnika pripomore k ohranjanju njegovega zdravja. Gre za načine vzdrževanja duševne stabilnosti, redne obiske pri zdravniku, jemanje zdravil, prepoznavanje kriznih stanj in ukrepanje, skrb za urejen osebni videz. Uporabniki, ki so bili krajši čas vključeni v program nevladne organizacije, so imeli več potreb po znanjih o tem, kako ravnati ob stopnjevanju bolezni, slišanju glasov, o prepoznavanju krize in reševanju problemov. Kot uspešno se je izkazalo seznanjanje uporabnikov in svojcev z zdravim načinom življenja, oblikami razbremenjevanja stresa, spopadanja z nespečnostjo in izogibanju zdravju škodljivih ravnanj. Večina intervjuvanih je menila, da bi potrebovali več rekreacije in gibanja v naravi (telesne vadbe, različnih športnih aktivnosti, sprehodi v naravo), pa ni bilo dovolj priložnosti ali dobre volje, včasih tudi zaradi vpliva zdravil ali slabega počutja. Sprememba življenjskega sloga je pomenila največkrat preobrat v vedenju posameznika, ki se je kazal v zvečanju samoinicativnosti, svobodni izbiri in soodločanju o lastnem življenju, samozavesti, ustvarjalnosti, zadovoljstvu, občutenju lastne vrednosti. »Cilj vsakega, ki pride v društvo, je, da se nauči pomagati samemu sebi in se obrniti na razne organizacije po pomoč, da si prizna, da potrebuje pomoč«, koliko mu to v resnici uspe, pa je odvisno od posameznika, strokovnih delavcev in njegovih bližnjih.

Stiki in druženje se najpogosteje odražajo skozi delo, preživljanje prostega časa, sodelovanje na sestankih, izletih, družabnih igrah in tudi pri razreševanju neugodnih in konfliktnih situacij z vključevanjem uporabnikov, skrbnikov, bližnjih, strokovnih delavcev in drugih vpletenih. Uporabniki se učijo spretnosti vstopanja v različne odnose in vloge. Večina uporabnikov meni, da so v programih prijateljski stiki med uporabniki in osebjem, vzpostavlja se zaupanje in razumevanje, a občasno »je treba reševati tudi prepire in samomorilna razpoloženja«. Sami uporabniki menijo, da »so organizirani prostovoljni pogovori uporabnikov s strokovnimi delavkami, ki se jih vsi ne želijo udeleževati«. Večletno druženje s psihiatričnimi bolniki je lahko naporno: »Čeprav so se razvila tudi prijateljstva, ostaja želja po druženju z uspešnimi ljudmi.« Spoštovanje in dober

osebni stik strokovnega delavca z uporabnikom in njegovim bližnjim je ključnega pomena za uspešnejše vzdrževanje njegovega zdravja.

Raznoliko delo in zaslužek je pomembna vrednota za uporabnika. Najpogosteje je omenjena želja po ekonomski varnosti, finančni neodvisnosti in dodatnem zaslužku. Tudi če ima posameznik nepremičnino (stanovanje), a je invalidsko upokojen, ima navadno malo sredstev za preživetje. Opravljanje različnih del (administrativna opravila, urejanje vrta, priprava hrane, organiziranje socialne mreže, delo v rehabilitacijski ali kreativni delavnici) posamezniku zapolni prosti čas, mu daje občutek sposobnosti, da nekaj zmore opraviti sam, in je tudi oblika druženja. Uporabniki so izrazili željo po delu v rehabilitacijskih delavnicah in opravljanju različnih storitev za plačilo. Sami povedo, da »v društvo pridejo ljudje iz revščine, ki se še mladi upokojijo in se sami ne morejo preživljati«. Prizadevanja za iskanje zaposlitve za zaslužek so pogosto manj uspešna. Večina ljudi v programih opravlja priložnostna dela za minimalno plačilo ali brezplačno pomagajo pri različnih opravilih doma in pri sosedih (pospravljanje, priprava jedi, priprava drv, urejanje okolice hiše, rezanje vinske trte in druga). Ob različnih stanjih bolezni imajo različno dolga obdobja nestvarjalnosti in nestabilnega počutja.

Razvoj skupnostnih pristopov za ljudi z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju daje več možnosti za izboljšanje kvalitete življenja uporabnikov in njihovih bližnjih. Še vedno je veliko ljudi nameščenih v psihiatričnih bolnišnicah in socialnih zavodih. Pri tem ima pomembno vlogo ozaveščanje širše javnosti o pomenu skupnostnih služb. Lahko sodelujejo tudi uporabniki teh služb na področju sodelovanja z mediji. Kot je rekel uporabnik: »Da te vidi čim več ljudi, da nisi v bolnišnici, da si enakopraven z drugimi.« Razvoj novih programov na področju delovne rehabilitacije in družabnih aktivnosti, zlasti na področju športa in rekreacije, lahko spodbudi več sodelovanja med programi in nevladnimi organizacijami na nacionalni in mednarodni ravni in krepitev integracije posameznika v skupnost. Manjše nevladne organizacije potrebujejo stabilnejše in daljše sofinanciranje programov socialnega varstva iz proračunskih sredstev, saj sedanji način zmanjšuje možnost trajnejšega zaposlovanja socialnih delavcev, vključevanje osebja v daljše programe usposabljanja in izboljšanje tehnične opremljenosti (računalniki,

audiovizualna sredstva ipd.) in s tem kakovost izvajanja programov.

Poznavanje pravic in odgovornosti uporabnikov in njihovih bližnjih v programih nevladnih organizacij je različno. Želijo uveljavljati pravice do zavrnitve zdravil, ki imajo negativne stranske učinke, soodločati o sprejemu in namestitvi v psihiatrično bolnišnico (zaprti/odprti oddelek), čim manj prisilnih privedb na zdravljenje v psihiatrično bolnišnico (s policijo). Sami uporabniki menijo: »Na zaprtem oddelku ni demokracije; če zdravnik nekaj napiše, moraš tisto dati skoz, če se še tako upiraš. Če si fleksibilen, ti bodo znižali dozo, če si aroganten, ti takoj zvišajo dozo.« Drugi menijo, da se program v psihiatrični bolnišnici izboljšuje v smislu večjega vključevanja bolnikov v različne aktivnosti in uvajanjem pogovorov zdravnika s pacientom. Uporabniki želijo več pogovorov o pravilih bivanja v stanovanjskih skupinah, ki naj veljajo enako za vse stanovalce. Sami povedo: »Pride nekdo, ki izkorišča pravice stanovanjske skupnosti, kot da bi bil stanovalec. Še težje je v mešani stanovanjski skupini. Na primer, sta se dva prej imela rada, potem se skregata, pa morata še kar naprej skupaj živeti.« Ena od premalo uveljavljenih pravic je pravica do zagovornišva, še zlasti v takem primeru: »Ko svojci otežujejo ljudem [brez opravilne sposobnosti] po daljšem bivanju v psihiatrični bolnišnici, da si rešijo stanovanjski problem, na primer zamenjavo zemlje za stanovanje.« Nekateri uporabniki želijo več vključevanja v organe upravljanja in odločanja v nevladnih organizacijah, drugi manj. Večina je izrazila potrebo po večji informiranosti o dnevnih dogodkih, problemih, opravilih, druženju, obiskih in dinamiki dogodkov v programih socialnega varstva in nevladnih organizacij v celoti. Pričakujejo odgovorno ravnanje članov nevladnih organizacij in osebja. Sami uporabniki menijo: »Preveč demokracije lahko škodi.«

Tudi zaupanje v samostojnost uporabnikov je pri strokovnih delavcev in svojcih različno. Gre za pripravo različnih jedi, nakupovanje v trgovini, izdelovanje okrasnih izdelkov, pranje perila, likanje, vzdrževanje čistoče v prostorih, vodenje socialne mreže, delo z računalnikom, zastopanje v organih upravljanja nevladnih organizacij, sodelovanje v medijskih predstavitev, vodenje tečajev tujega jezika, vodenje ure pravljič, samostojna druga vsakdanja opravila in vključitev v študij. Sami uporabniki menijo: »Društvo mi daje samozavest in upanje, da je duševna bolezen taka

kot druge, da se lahko ljudje pozdravijo.« Manj je poskrbljeno za omogočanje samostojnega bivanja v lastnem stanovanju in zaposlitve za zaslužek, ker stvari niso sistemsko urejene na državni ravni. Bivanje v stanovanjski skupini je korak k neodvisnosti. Uporabnik, ki živi že več let v stanovanjski skupini, pravi: »Spodbujajo me, naj grem na svoje, a nimam dovolj denarja za preživljanje.« Krepitev samostojnosti uporabnikov povečuje možnost za enakopravno vključevanja v okolje skupaj z drugimi ljudmi.

Podpora svojcev in razbremenitev potekata na različne načine. Svojci lahko s svojimi izkušnjami sodelujejo v programih nevladnih organizacij pri različnih oblikah podpore uporabnikom in njihovem svojcem za premagovanje stisk in težav. Najpogostejše organizirajo izlete v naravo, letovanja, turistične prireditve in skupine za samopomoč. O možnosti vključevanja svojcev v dejavnosti zlasti v manjših nevladnih organizacij pravijo, da pomeni: »Za starše in sorodnike podporo, za uporabnike pa zdravilo.« Svojci so izrazili željo po boljšem organiziranju obiskov strokovnega osebja na domu po odpustu svojca iz psihiatrične bolnišnice, da bi dobili več podpore pri vključevanju v vsakdanje življenje. Zlasti v primerih, ko se bolezen pojavi prvič, povedo: »Doletelo nas je nepričakovano, nismo imeli pojma o bolezni.« Uporabniki, ki nimajo svojcev ali pa so se jim svojci odpovedali, imajo večjo potrebo po podpori na različnih področjih vključevanja v vsakdanje življenje (iskanje zaposlitve, nadaljevanje šolanja, pogovorih o reševanju osebnih težav). Nekateri uporabniki uživajo nedovoljene droge in alkohol in ne skrbijo za vzdrževanje zdravja. Ponavljajo se hospitalizacije in odpusti. V programih nevladnih organizacij se učijo tudi spretnosti za samostojno ravnanje in življenje in asertivno vedenje v odnosih z bližnjimi, strokovnimi delavci in drugimi.

Nova znanja in spretnosti so pomembne za vključitev v vsakdanje življenje. Uporabniki se učijo pisanje prošenj za sprejem v zaposlitev, reševanje stanovanjskega vprašanja, ravnanje z denarjem, vključitev v izobraževalni program, dodelitev denarne pomoči. Spoznavajo načine izražanja, uravnavanja čustev in sodelovanja v skupini, ker to »spodbuja samozavest in prevzem odgovornosti za svoje vedenje«. Prav tako se je pokazalo kot uspešno sodelovanja strokovne delavke nevladne organizacije pri ponovni vključitvi uporabnice v univerzitetni študij, čeprav je socialna delavka psihiatrične bolnišnice menila, da

dekle tega ne bo zmogla. Izražena je bila želja po branju knjig, slikanju, obiskih različnih predavanj, knjižnic, kulturnih in družabnih prireditiv.

Skozi pripovedi smo lahko prepoznali teorijo, ki podrobneje pojasnjuje predstavitev izraženega sistema vrednot, ki so jih občutili uporabniki in njihovi bližnji in pomenijo oblike dodajanja moči uporabnika v njegovi osebni uspešnosti pri reševanju vsakdanjih situacij.

USPEŠNOST PROGRAMOV Z VIDIKA PERSPEKTIVE MOČI SOCIALNEGA DELA

Združeni podatki o doživljanju krepitev moči uporabnika za vse tri programe so prikazani v tabeli 3.

Tabela 3: Stopnja dodajanja moči uporabniku v programih socialnega varstva

	<i>Vrednota</i>	<i>Delež</i>
1.	krepitev moči	23,65 %
2.	okrevanje	20,69 %
3.	prožnost	19,22 %
4.	dialog	18,71 %
5.	zaupanje	17,73 %

Vir: Podatki iz intervjujev.

Rezultati enkratne ocene stanja krepitev moči uporabnikov bi bili prepričljivejši, če bi ugotavljali stanje uporabnika ob vključitvi v program in ga primerjali s stanjem po določenem obdobju vključenosti in ob primerjavi programov med seboj.

SKLEP

Raziskava je pokazala, da je dodajanje moči uporabnika proces, ki v vsakem programu socialnega varstva poteka z različno intenzivnostjo in skozi različne odnose. Nastalo teorijo pojasnjujejo ključni pojmi: sprememba življenjskega sloga uporabnika, več stikov in druženja, raznoliko delo in zaslužek, razvoj skupnostnih pristopov, zaupanje v samostojnost uporabnikov, podpora svojcev in razbremenitev, nova znanja in spretnosti. Podatki o doživljanju moči uporabnika so bili za vse tri programe združeni in prikazani v deležu doživljanja moči uporabnika, ki nakazuje možnost dodajanje moči uporabniku znotraj in zunaj programov.

Čeprav je predstavljen le del kvalitativne analize, lahko prepoznamo možnost dodajanja moči uporabniku, ki je izražena z različno intenzivnostjo skozi načela krepitve moči, prožnosti in okrevanja, kar lahko pojasnimo tako, da programi obudijo uporabnikom spoznanje, da lahko ponovno okreva in tako vzpostavijo samoobnovo osebnostnih in telesnih zmogljivosti in stik z notranjo močjo. V prihodnje bo treba v programih socialnega varstva razviti več dialoga z uporabniki in svojci ter zaupanja v samostojnost in zmogljivosti uporabnika.

V času izvajanja analize je bila v vsakem programu zaposlena po ena socialna delavka in v vseh treh programih so se izvajale metode socialnega dela (delo s posameznikom, delo s skupino in skupnostno socialno delo), vendar z različno intenzivnostjo.

Ugotovimo lahko, da kvalitativna analiza v tem delu potrjuje predpostavko, da programi socialnega varstva nakazujejo možnost dodajanje moči ljudem z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju za izboljšanje njihove osebne uspešnosti in samoregulacije v vsakdanjem življenju. Res pa je, da ob tej ugotovitvi ostaja odprtih več vprašanj. Koliko teh podatkov se v praksi dejansko uresniči? Kaj bi še lahko storili v organizacijah, da bi bila udeležba uporabnikov učinkovitejša? Kaj storiti v primeru, ko si organizacije izbirajo uporabnike, s katerimi je sodelovanje manj zahtevno?

VIRI

- Saleebey, D., (1997), *The Strenght Perspective in social Work Practice*. New York, London: Longman.
- Kolarič, Z., Črnak Meglič, A., Vojinovič, M. (2002), *Zasebne neprofitno-volonterske organizacije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Mesec, B., (1998), *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Rode, N., Rihter, L., Zorn, J., Kobal, B. (2003), *Oblikovanje sistema evalviranja izvajanja programov socialnega varstva: Poročilo za leto 2003*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

Polona Kovač

JAVNA POOBLASTILA CENTROV ZA SOCIALNO DELO V UPRAVNEM POSTOPKU

RAZVOJ CENTROV ZA SOCIALNO DELO

NASTANEK IN SMERNICE RAZVOJA CENTROV ZA SOCIALNO DELO PRI NAS

Ena od temeljnih težav 62 delujočih centrov za socialno delo po Sloveniji je že od nekdaj njihova nedorečena statusna in funkcionalna vloga v družbi in organizaciji upravnega sistema. Institucionalizacija socialnega dela pri nas je sicer potekala vzporedno z njegovo profesionalizacijo (več v Milošević-Arnold 2003). Prvi center je bil ustanovljen v Mariboru l. 1961 na temelju Priporočila (in ne zakona kot *ius cogens*) o formiranju centrov za socialno delo kot samostojnih strokovnih služb za socialno varstvo (*Ur. l. FNRJ*, 11/61), pri čemer se je postopek sprva delil na strokovni del na centrih in upravni del na upravnih okrajih. Centri so dobili javna pooblastila oz. so v skladu z ustavo SFRJ iz l. 1974 opravljali »dejavnosti posebnega družbenega pomena« na podlagi republiških zakonov, ki so bili spodbuda za ustanovitev novih centrov oz. širjenje obsega strokovnih služb v občinah. S sprejemom Zakona o socialnem varstvu (*Ur. l. RS*, 54/92, 36/04-UPB1, ZSV) in z reformo uprave na teritorialni ravni l. 1995 so se centri v vseh tedanjih občinah utrdili kot institucije, ki hkrati izvajajo javna pooblastila in strokovno svetovanje oz. pomoč uporabnikom pri reševanju njihovih osebnih problemov. Pomembna sprememba je, da je stvarno pristojno ministrstvo za CSD od l. 1995 ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve (s poudarkom na preventivi) in ne več ministrstvo za zdravje (kurativa).

CSD so del funkcionalnega upravnega sistema, zato niso izključeni iz aktualne reforme javne uprave, katere steber je med drugim redefinicija funkcij in organizacijske strukture tipskih organizacij. Analize in gradiva, ki se pripravljajo za

spremembe v nadaljnjem srednjeročnem obdobju, javnosti (še) niso dostopna, razen splošnih smernic, kot jih izražajo pristojni ministri v medijih ali na strokovnih posvetih. Poglavitne predvidene aktivnosti so:

- po vzoru upravnih enot *centralizacija* sedanjih 62 centrov na regijska središča (12–14) s ciljem racionalizacije režijskih nalog, upošteva, da je ponekod v centrih zaposlenih le nekaj ljudi, a pozablja, da glede na naloge merilo ne more biti ekonomičnost, temveč (dejanska in socialna) dostopnost,
- preučuje se možnosti *statusnega preoblikovanja centrov* iz javnih zavodov, pri čemer različice rešitev nihajo od nevladnega sektorja (organizacije civilne družbe) do organov v sestavi MDDSZ ali njegovih organizacijskih enot,
- *prenos dela nalog*, ki se nanašaj na odločanje v zvezi z družinskimi prejemki kot (domnevno) administrativno delo, na državne organe (upravne enote).

Država bi tako odvzela centrom del javnih pooblastil, a zagovorniki reforme poudarjajo, da bi se centri tako bolj osredotočili na izvajanje socialnovarstvenih storitev. Izkušnje polpretekle zgodovine sicer kažejo, da lahko ima taka delitev na stroko in oblast po pravilih socialnega dela prejkone negativne posledice.

SVETOVANJE IN OBLASTNO ODLOČANJE NA CSD

CSD so bili vzpostavljeni kot oblika institucionalnega socialnega dela, ki je t. i. »pomagajoča profesija« oz. stroka za psihosocialno pomoč ljudem. Vendar so se že od začetka pri delu uporabljala pravila splošnega upravnega postopka, ki so danes kodificirana v Zakonu o splošnem

upravnem postopku (*Ur. l. RS*, 80/99, 70/00, 52/02, 73/04, 119/05, 24/06-UPB2, ZUP). S tem po definiciji nastaja konflikt med oblastno funkcijo CSD in osnovnimi nalogami svetovanja in pomoči. O konfliktu govori več avtorjev (Valenčič 1994, Milošević Arnold 1987), ki poudarjajo, da je bistvo ideje socialnega varstva koncept pomoči in partnerski odnos do uporabnika. Drugi (npr. Flaker 2003: 35) menijo, da si socialno delo in upravni postopek ne nasprotujeta, saj je način ukrepanja lasten socialnemu delu, postopek pa zagotavlja le posamezne korake ali faze s ciljem varovanja pravic ljudi. Kljub temu Flaker (*op. cit.*: 39–43) poudari razlike med skrbniško in zagovorniško vlogo socialnega delavca, pri čemer je druga lastna socialnemu delu in mora prevladovati, medtem ko skrbništvo izhaja iz pozicije uradne osebe v upravnem postopku in je v nasprotju s temeljno zahtevo socialnega dela kot prakse, ki deluje skupaj z uporabniki in ne namesto njih ali proti njim. Sinteza naj bi bila mogoča, a izkušnje socialnih delavcev v praksi bistveno bolj pritrjujejo prvi interpretaciji o konfliktnosti. Ravno zato je bila sprejeta novela Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (*Ur. l. RS*, 16/04, v povezavi z odločbo ustavnega sodišča U-I-273/98, ZZZDR). Novela je s 1. majem 2004 prenesla oblastni del postopka, tj., odločanje o navadno spornem vprašanju stikov med otroki in razvezanim staršem, pri katerem otrok ne živi, s centrom na sodišča (106. člen). Zato toliko bolj čudi nasprotni trend novele ZUP (ZUP-C, z začetkom uporabe 1. 1. 2005) le nekaj mesecev pozneje, ki je s spremembo 289. in 318. člena podelila CSD pristojnost (pravico in dolžnost) izvrševanja odločb in izdaje represivnih sklepov.

Pri omenjenih skupinah nalog se ne uporablja niti ista terminologija, saj v upravnem postopku obravnavani subjekt poimenujemo stranka, medtem ko se zaradi partnerskega delovanja pri socialnem delu uporablja izraz uporabnik (Dragoš 1997: 272). Personalno pristojni uslužbenec, ki vodi oz. odloča v postopku, je uradna oseba (oz. po zakonu o javnih uslužbencih v državni in občinskih upravah celo »uradnik«), kar nekaterim že takoj zbudi odpor ob misli na brezdušni birokratski odnos. Tako razmišljanje ocenjujem za pretirano in pavšalno, saj so ti termini namenjeni zlasti kvalifikaciji pogojev personalno pristojnih oseb za delovanje v imenu javne koristi. Jedro problema pri konfliktu med pomočjo in oblastnim delovanjem ni v terminologiji, temveč v

razumevanju odnosa do strank oz. uporabnikov CSD. Ta je posebej težaven, ko se mora včasih med samo obravnavo spremeniti iz svetovalnega v avtoritarnega, na primer, ko se pomoč staršem glede urejanja družinskih razmerij kar nenadoma v interesu otrok prevesi v postopek prisilne oddaje v zavod, rejništvo ali posvojitev brez soglasja staršev. To neredko ugotavljamo za nazaj, kar sproži presojo pravilnosti opravljanja dotedanjih procesnih dejanj, recimo njihovega protokoliranja in udeležbe prizadetih.

JAVNA POOBLASTILA CSD V UPRAVNEM POSTOPKU

SPLOŠNO O JAVNEM POOBLASTILU

Javno pooblastilo je instrument upravne dekoncentracije, ki temelji bodisi na potrebni avtonomiji ali na večji učinkovitosti delovanja uprave in na potrebi po demokratizaciji. Z javnim pooblastilom država na temelju 121. člena ustave in področnega zakona prenaša nekatere funkcije državne uprave na nedržavne subjekte. S tem stremi k različnim ciljem, navadno k večji učinkovitosti, uresničitvi potrebe po samoregulaciji (zbornice), nujnosti odmika izvrševanja nalog od dnevne politike in profesionalizaciji izvajanja nalog. Zadnje razloge Zakon o državni upravi (*Ur. l. RS*, 24/05-UPB3, ZDU-1) opredeli v 15. členu tako, da poudari možnost prenosa nalog, če glede na njihovo naravo oz. vrsto stalni neposredni politični nadzor ni potreben ali ni primeren, kar je po načelu zakonitosti in samostojnosti (120. člen ustave in 6. in 12. člen ZUP) posebej značilno za odločanje v upravnem postopku. Pri ustavnem in upravno-pravnem institutu javnega pooblastila se v zadnjem času v zvezi s pooblastili CSD kažejo določene dileme. Prvo vprašanje je, kaj je predmet javnega pooblastila, ali le oblastne naloge ali tudi neoblastne. Menim, da gre pritrčiti razširjeni razlagi, saj ustava ne pozna omejitve. Ključni problem je ugotavljanje učinkovitosti in uspešnosti izvajanja nalog in vsega upravnega sistema; s tem je povezano vprašanje nadzora (oblike, moč, nosilci, posledice). Poudarjeno je pravo Evropskih skupnosti, npr. odgovornost države in nosilcev javnih pooblastil za protipravno ravnanje.

JAVNA POOBLASTILA CENTROV IN TEMELJNA NAČELA V UPRAVNEM POSTOPKU

Centri opravljajo vrsto nalog, med katerimi so v delu svetovanja in pomoči v ospredju socialno-varstvene storitve (socialna preventiva, različne oblike pomoči in koordinacija centrov v lokalni in regionalni mreži). Med javnimi pooblastili lahko naloge oz. postopke razdelimo na več skupin (Katalog 2005):

- *varstvo otrok in družine* (statusna razmerja v zvezi z zakonsko in izvenzakonsko skupnostjo in razmerja med starši in otroki od osebnega imena, očetovstva, materinstva in urejanja stikov do posebnega varstva otrok in mladostnikov s poudarkom na rejništvu, skrbništvu, posvojitvah, vzgojnih ukrepih in odvzemu otrok),
- *varstvo odraslih* (storilci kaznivih dejanj, invalidi, skrbništvu, uporabniki s težavami v duševnem zdravju),
- *materialne pomoči* (denarne socialne pomoči, starševsko varstvo in družinski prejemki, dopusti, starševski in otroški dodatek, dodatek za nego otroka in veliko družino, nadomestilo za dopust, pomoč za novorojenca).

Pri tem niso vse aktivnosti vodene po ZUP, ampak le tiste, s katerimi se odloča o pravicah in obveznostih in pravnih koristih v posameznih zadevah na področju upravnega prava, v t. i. *upravnih zadevah*. Sama sicer menim, da so javna pooblastila tudi naloge izven upravnega postopka (nasprotno kakor Katalog 2005: 8). Upravna zadeva, kot jo definira ZUP v 2. členu, je odločanje o pravici, obveznosti ali pravni koristi fizične ali pravne osebe oz. druge stranke na področju upravnega prava. Pri opredelitvi so bistveni trije elementi:

- o stvari *se odloča* (ne samo podaja informacije ali svetuje oz. opravlja materialna dejanja, kot je izdaja potrdil),
- predmet odločanja je konkretna *pravica, obveznost ali pravna korist stranke s področja upravnega prava*,
- v zadevi obstaja dejanski ali potencialni *konflikt med javno in individualno koristjo*.

Skorajda vsa javna pooblastila se torej izvajajo prek upravnega postopka zaradi temeljnega načela varstva javnega interesa in (podrejeno) varstva pravic strank. V upravnem postopku je varstvo pravic strank sicer močno poudarjeno, vendar se v soočenju z javno koristjo praviloma podredi

tej. Pri tem je pojem javnega interesa neredko problematičen, saj ga ZUP opredeli le na splošno (144. člen); to praznino bi moral materialni zakon zapolniti glede na specifičnost področja in ne prepuštili presoje o njegovi vsebini od primera do primera kar posameznim odločujočim uradnim osebam (Jerovšek 2003).

V upravnem postopku veljajo še druga temeljna in ostala procesna načela (podrobneje Androjna 1992, Jerovšek, Trpin 2004). Naj poudarim načelo *dispozitivnosti in oficialnosti* in z njima povezane *razpravno in preiskovalno* načelo (na čigavo iniciativo je postopek uveden in kdo ga vodi oz. odloča o posameznih procesnih dejanjih – ali stranka sama ali CSD po uradni dolžnosti), *materialno resnico* (odločanje z gotovostjo), *zaslišanje stranke* (s pravico aktivne participacije udeležencev) in *ekonomičnost* (čim hitreje in cenejše vodenje postopka). Ne glede na določbo o subsidiarni rabi ZUP so temeljna načela ZUP s področnimi predpisi krčena le izjemoma (Jerovšek 1999: 26). Poleg tega je treba upoštevati mednarodna načela varstva pravic strank, kot jih je med prvimi oblikoval Svet Evrope v l. 1977 izdani Resoluciji št. 77 (31) o zaščiti posameznikov pred akti upravnih oblasti. Ta vsebuje procesne kavele strank v postopku: 1. pravica do zaslišanja, 2. dostop do podatkov, ki so podlaga za odločitve, 3. (pravna) pomoč stranki, tako pomoč uradne osebe neuki stranki kot možnost zastopnika (odvetnika), 4. obveznost obrazložitve odločitve, 5. sodni nadzor nad upravo. Podobno določa Evropska konvencija o človekovih pravicah (*Ur. l. RS - MP, 7/94*). Upravni postopek se je kljub predpostavki avtoritativnega (*ex imperio*) upravnega organa razvil kot instrument omejevanja absolutne oblasti. Zato ZUP z novelo od 1. 1. 2005 (ZUP-C) in enako ZDU-1 položaj organov državne uprave in nosilcev javnih pooblastil (skorajda) izenačujeta, zlasti v odnosu do strank.

DRUGI NOSILCI JAVNIH POOBLASTIL NA DELOVNEM PODROČJU CSD

V okviru javnih pooblastil se CSD povezujejo z drugimi socialnovarstvenimi institucijami. V upravnem postopku pred CSD imajo drugi zavodi vloge *izvedencev* (npr. zavod za gluhe in gluhoneme) ali *prič* (npr. šola) ali *soodločajočih organov pri zbirni odločbi* (npr. zavod za šolstvo glede institucionalizacije otrok s posebnimi potrebami). Poleg tega

so prav na področju dela centrov javna pooblastila podeljena še dvema institucijama, Socialni zbornici Slovenije in Skupnosti CSD Slovenije. Zbornica je bila ustanovljena l. 1992 z ZSV, ki določa njen status, naloge in način financiranja (okoli 70 % proračunsko). Novela ZSV (*Ur. l. RS*, 2/04, popr. 7/04) je zbornici podelila dodatna javna pooblastila, katerih glavnina se nanaša na izobraževanje in področne izpite (77. člen ZSV). Zbornica naj bi igrala povezovalno, mediacijsko vlogo med državo in stroko in med strokovno javnostjo in uporabniki. ZSV je zato v osnovnem besedilu določil obvezno članstvo, kar je ustavno sodišče razveljavilo, češ da varstvo uporabnikov storitev izvajalcev socialnega varstva ne zahteva omejenega posega (zadeva U-I-137/93-24). Zanimivo je, da ZSV z zadnjo novelo poveri javna pooblastila v smislu združevanja interesov zavodov (in ne delavcev) vzporednim skupnostim socialnovarstvenih zavodov, med njimi v členu 68 c Skupnosti CSD. Skupnost po zakonu vodi zbirke podatkov, skrbi za informacijske sisteme in izobraževanja, določi katalog javnih pooblastil CSD, standarde kakovosti in normative storitev. Po mojem mnenju je določitev pooblastila skupnosti o določitvi kataloga pooblastil centrov neposrečena, saj lahko pooblastila določa po ustavi le zakon; seveda zakonodajalec misli le kategorizacijo nalog centrov po zakonskih skupinah (gl. Katalog 2005). V zvezi s standardizacijo se zastavlja drugo vprašanje, namreč o razmerjih ne le med državo in centri, temveč med samimi nosilci javnih pooblastil in njihovo nadzorno hierarhijo. Posredno je namreč skupnost nadrejena CSD, čeprav bi moralo biti to le resorno ministrstvo. Prav tako ni opredeljeno razmerje med skupnostjo in centri kot člani v drugih pogledih, niti razmerje z zbornico.

PODREJENA UPORABA ZUP PRI IZVRŠEVANJU JAVNIH POOBLASTIL CSD

RAZMERJE MED POSEBNIM IN SPLOŠNIM UPRAVNIM POSTOPKOM

ZUP se v upravnih postopkih pred CSD uporablja *podrejeno*, ko posebni zakon glede na posebnosti upravnega področja v skladu s 3. členom ZUP uredi določen institut drugače. Pri tem Kresal Šoltes (2000: III) ugotavlja problematičnost procesne ureditve posebnih upravnih postopkov z vidika zmanjšane varstva uporabnikov, sama

pa želim opozoriti na nekaj neustreznih institutov ZUP za CSD, ki bi jih morali zato posebni zakoni urediti drugače. Seveda je to na mestu le v posameznih vprašanjih, saj 22. člen ustave o enakem varstvu pravic v postopkih zahteva, da so temeljna načela in celota pravil upravnega postopka urejena za vse upravne organe in zadeve enotno, sicer bi bile (iste) stranke v različnih postopkih obravnavane neenako (npr. pri pravicah iz starševskega varstva drugače kot pri davčnih zadevah) in bi imele nedopustno različne procesne pravice ali obveznosti ali procesna jamstva (Jerovšek 1999: 23–26).

NEKAJ PRIMEROV V POSTOPKIH PRED CSD NEUSTREZNIH PRAVIL ZUP IN PRAKS

UGOTOVITVE UPRAVNE INŠPEKCIJE IN VLOGA MINISTRSTVA

Nadzor je zadnji korak upravnega procesa, ki zagotavlja zaključeno povratno zanko upravnega sistema ter je podlaga odgovornosti in informacija za nadaljnje odločanje. V upravnem postopku izvajajo instančni nadzor MDDSZ in socialna in upravna inšpekcija. Izjemno pomemben je sodni nadzor pred socialnim sodiščem, v upravnem sporu in pred ustavnim sodiščem. Ugotovitve nadzora zato navajam kot podlago za razmislek o spremembi predpisov in njihovi dosledni izpeljavi. Glede samega izvajanja postopkov na CSD upravna inšpekcija ugotavlja velike napake, za katere Štriker (2002 po zapisnikih iz nadzorov) meni, da so posledica reševanja primerov s formalno odločbo, a v predhodnem neformalnem postopku. Največje pomanjkljivosti so:

- uradne osebe se ne zavedajo dovolj pomena načela materialne resnice v smislu potrebe po odločanju na podlagi gotovih in ne le verjetnih dejstev (tako je bil npr. pred letom staršem odvzet otrok in oddan v dom v Logatec, pri čemer je socialna delavka po treh tednih ugotovila, da je bila poteza prenačljena, saj je šlo bolj ko ne za odločitev na osnovi navedb sosedov, ki je bila v hudem premoženjskem sporu z materjo otroka),
- komuniciranje poteka kar telefonsko, zapisniki so pomanjkljivi, pogosto uradni zapisniki nadomeščajo zapisnike (češ da je bil prosilec za denarno socialno pomoč pozvan k dopolnitvi vloge, pri čemer sam trdi, da

poziva ni prejel, vloga pa je bila na tej osnovi zavržena),

- načelo zaslišanja stranke je pogosto kršeno, zlasti v postopkih, kjer sodelujejo stranke z nasprotnimi interesi oz. pri vodenju skrajšanih namesto posebnih ugotovitvenih postopkov.

Temu gre pridati v praksi včasih akuten problem koordinacije in nadzorstvene funkcije pristojnega ministrstva (MDDSZ), poudarjeno v pritožbenih postopkih, ki so po ugotovitvah varuha človekovih pravic res dolgotrajni (Letno poročilo 2004). V konkretnih zadevah mora ministrstvo poleg tega delovati nadzorstveno, saj ima po 274. členu ZUP v rokah izredno pravno sredstvo *odprave in razveljavitve odločbe po nadzorstveni pravici*. Nasploh ombudsman poudarja neurejeno stanje na področjih otrok s posebnimi potrebami, socialnih pomoči, stikov in drugo, kar sodi po 11. členu ZDU-1 v pristojnost resornega ministrstva kot skrbnika stanja družbe na svojem področju. V sklopu navedene skrbi ministrstvo izdaja splošne usmeritve in navodila glede izvajanja predpisov, pri čemer neredko posega v posamezne postopke oz. *praeter legem* interpretira določen pravni pojem, denimo javni interes. Posebne pozornosti je vreden informacijski sistem CSD, ki prinaša vrsto pozitivnih učinkov s poenostavitvami, standardizacijo aktov in stalno preglednostjo stanja na čelu (Kregar 2005: 63). Trenutno je prek sistema izplačano na leto kar 130 milijard tolarjev, pri čemer je zaradi povezav med bazami letno prihranjenih 1,6 milijarde tolarjev neupravičenih izplačil. Kljub temu bi želela opozoriti, da je sistem v delu, ki obsega vzorce aktov, pretirano tog, saj s ciljem poenotenja onemogoča individualno reševanje zadev, ko bi bilo tako edino pravno pravilno. To pomeni nedopustno podreditev pravnega odločanja tehničnemu načinu vodenja postopkov. Banalno se ta problem pokaže že pri vročanju, kjer sistem terja vnos strankinega stalnega bivališča, čeprav ZUP zato, da bi omogočil vročitev tja, kjer je največ verjetnosti, da bo pošta dosegla naslovnika, uporablja izraz stanovanje in sploh ne bivališče.

PERSONALNA PRISTOJNOST V UPRAVNEM POSTOPKU

Za posamezno uradno osebo, ki vodi upravni postopek oz. odloča, smiselno veljajo pravila ZUP za nosilce javnih pooblastil (32. člen). Odloča

predstojnik, ki lahko podeli nadaljnja pooblastila za vodenje oz. odločanje drugim podrejenim, če imajo ustrezno izobrazbo in opravljen strokovni izpit iz upravnega postopka (31. člen). Poleg tega mora biti pooblaščen oseba zaposlena pri stvarno in krajevno pristojnem organu, kar ZUP šteje za samoumevno, vendar so nekateri predstojniki to spregledali in najeli za vodenje postopkov odvetnike. To je absolutna kršitev pravil postopka, zato je tovrstna praksa kratke sape. ZUP za uradne osebe ne omenja drugih pogojev niti se ne dotika meril, po katerih predstojnik podeljuje pooblastilo, vendar bi bilo treba presojati po etičnih standardih, usposobljenosti zaposlenih in njihovi sposobnosti za komunikacijo s strankami in razumevanja pomena pravne države. ZUP predvideva, da zaradi učinkovitosti postopek vodi oz. v njem odloča le ena uradna oseba, največ dve, če sta fazi vodenja postopka in odločanja ločeni. Socialno delo, narobe, čedalje bolj poudarja pomen timskega dela. Posamezne problemske položaje obravnavajo strokovni (krizni) timi, v katerih sodelujejo strokovnjaki različnih profilov in izkušenj (Flaker 2003: 68–69). Tako se v praksi postopki dejansko vodijo znotraj strokovnih timov, kar na sami odločbi ni razvidno, saj je po 215. členu ZUP potreben le podpis osebe, ki je postopek vodila, in osebe s pooblastilom za odločanje (direktor centra ali njegov pooblaščenec). V razmerju do stranke to ni pravilno, saj ta ni seznanjena, kdo je odločal o njeni zadevi (čeprav je po standardih stroke socialnega dela taka možnost sicer še bolj sporna kot le po ZUP). Zato bi predlagala dopolnitev tistih področnih zakonov, kjer so odločujoči subjekti strokovni timi, tako da bi bilo predpisano ali mogoče kolektivno odločanje v timu bodisi več socialnih delavcev ali v kombinaciji socialnih delavcev in pravnikov, s čimer bi legalizirali sedanjo dobro prakso.

Naprej, ne vidim razloga, da bi za zaposlene na CSD veljal tako kot zdaj peti odstavek 38. člena ZUP o izločitvi uradnih oseb zaradi zagotovitve nepristranskosti. Po tej določbi odloča o izločitvi predstojnik organa, ki odloča o pritožbi zoper odločbo take organizacije, torej (administrativno) minister za socialne zadeve in ne direktor, ki pozna svoje ljudi.

OBČEVANJE MED STRANKAMI IN ORGANI

Poglavje o občevanju je izjemno obsežno, zato naj poudarim zgolj nekaj primerov spornih

določb ZUP v postopkih pred CSD. Prvi problem je že jezik, saj je po 62. členu ZUP poslovalni jezik le slovenščina (in jezika narodnih manjšin). Med stranke na CSD pa se neredko uvrščajo ljudje, ki slovenščine ne znajo (povsem), zato bi lahko, strogo gledano, socialni delavci njihove vloge po pravilih o nepopolni vlogi takoj zavrgli, kar bi v kali zatrla pomoč. Glede na strukturo pretežnega dela strank centrov in narave zadev je vprašljivo favoriziranje elektronskega poslovanja – ravno narobe, poudariti je treba pravico strank, da vlagajo vloge ustno na zapisnik, čeprav to kdaj pomeni, da socialni delavec stranki igra hkrati vlogo tajnika in (podcenjenega) odvetnika. Zato je pomembno vprašanje čim več uradnih ur, kar sedaj določa Uredba o upravnem poslovanju (*Ur. l. RS*, 20/05, 106/05, 30/06), katere celotni domet na nosilce javnih pooblastil je sporen (Kovač 2005 a: 18). CSD bi morali, upoštevaje uporabnike, sami opredeliti in uskladiti svoje časovne okvire. Pomembni in pozitivni so smernica *standardiziranja obrazcev* vlog in pravili 66. in 139. člena ZUP o izmenjavi podatkov iz uradnih evidenc kot breme organov in ne strank, kar bi morali področni zakoni poudariti, kot to stori npr. obrazec za pridobitev otroškega dodatka glede podatkov, ki so davčna tajnost.

V zvezi s komuniciranjem nasploh naj poudarim, da po ZUP telefonični stiki nimajo nikakršne dokazne vrednosti, četudi npr. zgolj kot opravičilo na vabilo glede razgovora zaradi obiska pri zdravniku. O priznanju nekaterih telefonskih informacij s področnimi pravili, kot je npr. posredovanje podatkov o številki računa za nakazila, bi vendarle kazalo razmisliti. Vabila so kljub zahtevani obličnosti po ZUP lahko prijazna in prilagojena razumevanju konkretne stranke, ne pa podana v uradniški latovščini in policijskem slogu. V luči načela pomoči neuki stranki je pomembna seznanitev stranke s fikcijo vročitve in začetkom poteka pravnih posledic po 15 dneh, četudi vročevalec stranke na naslovu ne dobi (87. člen ZUP, pri čemer mora vročevalec na sporočilu o prispelem pismu, ki ga pusti v naslovnikovem nabiralniku, stranko na fikcijo opozoriti). V okviru pravil o vročanju bi kazalo preučiti, ali je osebno vročanje vedno nujno, ko tako določa ZUP (ko od vročitve začno teči roki), in od primera do primera presoјati, kateri naslov vzeti kot tisti, kjer je najbolj verjetno, da bo pisanje doseglo naslovnika. Informacijski sistem CSD ob povezavi s centralnim registrom

prebivalstva avtomatično prejudicira le prijavljeni naslov, kar neredko ne ustreza dejanskosti (na primer, študentka je stalno prijavljena pri starših v Lendavi, začasno v študentskem domu v Ljubljani, dejansko pa je največ časa pri fantu na Vrhniki – tedaj je smiselno vročati na zadnji naslov, sploh če nam je informacija na voljo in jo je celo podala sama stranka). Življenjsko gledano je nadalje vprašljivo, ali je smiselno, da se socialni delavec vedno ravna po določbah ZUP o redu (členi 109–112) in stranko sankcionira, ko pride do izjav in dejanj v afektu (že besedne in znakovne žalitve, npr. s sredincem, vsekakor med zakoncema, ki »mimogrede« letijo tudi na center oz. socialnega delavca, kaj šele fizično obračunavanje). Pri tem pa vendarle ne gre zanemariti učinkov specialne in generalne preprečevanja, če drugega ne, zaradi grožnje po denarni kazni in prisilni izterjavi.

Kot zelo sporna se kažejo pravila ZUP o neomejeni pravici do pregleda dokumentov oz. vpogleda v spis (82. člen). Za ilustracijo drastičen primer: oče, ki naj bi zlorabljal 7-letno hčer, ima pravico do vpogleda v izjave učiteljice, ki se ji je deklica zaupala. ZUP namreč izhaja iz mednarodno uveljavljenega jamstva pravice do obrambe, ki ni mogoča brez seznanitve stranke z vsemi podatki v spisu. Zato bi morala biti izključitev navedene določbe ZUP ena prvih sprememb ZZZDR in ZSV v delu, ki zadeva tovrstne položaje.

Končno naj sprožim problem odločanja v rokih enega ali dveh mesecev po 222. členu ZUP, saj so – pogosto ravno zaradi formalnosti pri občeivanju – ti roki dostikrat prekratki in bi jih morali področni zakoni na temelju analize povprečnega reševanja zadev podaljšati. Kako b množici zadev v roku štirih do petih tednov preveriti, ali je treba otroka odvzeti in kateremu rejniku bi ga bilo najbolje dodeliti? Načelo pravne države terja spremembo predpisov, če ti ne ustrezajo (več) družbeni stvarnosti.

IZVRŠBA

Med bistvenimi spremembami ZUP-C z začetkom uporabe 1. 1. 2005 je dosledna izpeljava pravila, da upravno izvršbo obveznostne odločbe, če je zavezanec ne izvrši prostovoljno, opravi organ, ki je odločil o zadevi na prvi stopnji (289. člen ZUP, Jerovšek 2004: 778). ZUP-C je črtal

dotedanje nadaljnje odstavke istega člena, po katerih so upravno izvršbo dovoljevali in opravljali nosilci javnih pooblastil le, če so dobili posebno dovoljenje ministra, pristojnega za upravo, sicer pa krajevno pristojne upravne enote (oddelki za občo upravo). Pri tem je treba opozoriti, da gre vzporedno za izdajo in nadenarno izvršbo sklepov o prisilnih ukrepih. ZUP-C poleg spremembe 289. člena daje nosilcem javnih pooblastil dodatne pristojnosti, saj črta 318. člen, ki je omejeval izdajo represivnih sklepov o kaznih in ukrepih na nosilce, ki imajo dovoljenje za izvršbo. Gre za sankcije za neopravičen neodziv na vabilo (73. člen), motnje reda (111. člen) in nesodelovanje v dokaznem postopku (priče, izvedenci, imetniki listin, lastniki pri ogledu, členi 176, 187, 197, 202; zlasti gre v praksi za primere prič, ki se sicer odzovejo vabilu, a nočejo pričati, »ker se ne spomnijo več«, čeprav gre očitno za izgovor oz. strah pred maščevanjem katere izmed strank).

V začetku l. 2005 se je tako pojavila izvršba kot novo javno pooblastilo centrov, pri čemer so se glede na določbe predpisov in težave v praksi pojavili zlasti trije problemi. Prvi je pomanjkanje usposobljenih oseb (izvršiteljev) in nejasnost, ali naj izvršilni postopek vodi ista ali druga oseba, kot je vodila matični postopek, v katerem je bil izvršilni naslov izdan. Stroka priporoča ločitev, zato se ta problem sčasoma rešuje s specializacijo zaposlenih. Poleg tega je bilo dolgo nejasno, kako je s pristojnostjo v prehodnem obdobju glede pred 1. 1. 2005 uvedenih izvršilnih postopkov pred upravnimi enotami, ki do tedaj še niso bili zaključeni. Kljub izrecnemu 22. členu ZUP o ustalitvi pristojnosti ob spremembi predpisa glede stvarne pristojnosti sta se MDDSZ in nato še Ministrstvo za javno upravo postavili na nezakonito stališče, da že uvedene izvršilne postopke dokončajo centri, češ da je tako bolje zaradi varstva otrokovega interesa. Ta problem sicer postaja obsoleten, je pa poučen glede čezmernega političnega poseganja ministrstva v delo CSD. Še najbolj problematična je neustreznost načinov in sredstev izvršbe po ZUP v zadevah iz delokroga CSD. To so: 1. po naravi stvari nemogoča posredna izvršba po 297. členu prek drugih oseb (otroka lahko odvzamemo le staršem), 2. velikokrat neučinkovita prisilitev z denarno kaznijo po 298. členu (ko so zavezanci ali plačilno nesposobni, npr. prejemniki denarno socialne pomoči, ali pa tako premožni, da raje plačujejo denarne kazni kot izvršijo odločbo) in 3. neposredna fizična prisilitev po 299. členu (kjer

zopet pogosto nastopi neučinkovitost, npr. odvzem 17-letnika, ki želi ostati pri starših, ali prisilitev k stikom na vsakih 14 dni). Ta problem bi bilo nujno urediti v področnih zakonih z dopolnilnimi oblikami izvršbe ali še bolje prenosom pristojnosti izvršilnih postopkov na (družinska) sodišča.

KAKO Z JAVNIMI POOBLASTILI CSD V UPRAVNEM POSTOPKU V PRIHODNJE

Nosilec javnega pooblastila odloča kot organ javne oblasti, torej prisilno in v načelu neodvisno od volje strank. Vprašanje je, ali je določitev upravnega postopka vedno utemeljena, zlasti v smislu alternative pravnega postopka. Strokovnjaki (npr. Rijavec 1997 o zadevah otroškega prava, splošno Ude 2000) poudarjajo spornost upravnega postopka z vidikov hitrosti, poenostavitve obličnosti in poudarjenega varstva javnega interesa. Morali bi izvesti selekcijo postopkov, ki jih vodijo CSD, in zlasti z vidika participacije stranke nekatere redefinirati kot sodne.

Rešitev problema veljavnosti neustreznih pravil ZUP v postopkih pred CSD je mogoča v dveh smereh, ki se lahko kombinirata:

- kratkoročna dopolnitev področnih zakonov s procesnimi določbami in
- dolgoročno oblikovanje posplošenega ZUP za nosilce javnih pooblastil (na področju socialnega varstva) oz. diferenciacija procesnega prava na postopke v upravnih in drugih javnopravnih zadevah, ki bi omogočila prevlado pravil stroke v razmerju do formalnih zahtev upravnega postopka.

Nasprotniki diferenciacije opozarjajo, da bi posplošen postopek morda ne zagotovil minimalnih pravic in osnovnega varstva strankam, ki so življenjsko odvisne od odločitve, neizkušene, neizobražene ali kako drugače podrejene. Brez načel in pravil upravnega postopka oz. postopka pri odločanju v javnopravnih zadevah zato ne moremo, saj gre pri vsaki javni storitvi, ki jo zahteva stranka na podlagi svojega upravičenja iz javnega prava, za odločitev o ugoditvi ali zavrnitvi take zahteve. Če procesno pravo tega ne upošteva, to ne pomeni, da do pravno relevantne vsebinske odločitve ni prišlo, temveč je prizadet položaj posameznika, ki pri tem nima ustreznega procesnega varstva (Kerševan 2004).

Kot hibrid bi torej lahko obveljala rešitev, da bi temeljni zakon za CSD (ZSV) vseboval posebno

poglavje o načelih in pravilih postopka pred CSD, ki bi bilo nekakšen splošen postopkovnik za centre. Tako načelno pot urejanja postopkov so ubrali recimo v Franciji. Pri tem so minimalne zahteve za demokratičnost postopka:

- upoštevanje ustavnih načel in načel ZUP ter njihova omejitev zgolj po testu sorazmernosti,
- določitev pogojev in delovanja uradnih oseb (izpit, pooblastila idr.),
- vsaj formalno obravnavanje vsake vloge (ureditev ravnanja z nepopolnimi vlogami),
- (v določenih primerih omejena) pravica do pregleda dokumentov v lastni zadevi,
- učinkovito varstvo pravic strank v ugotovljenem in dokaznem postopku s poudarkom na participaciji strank,
- obvezna vročitev kot pogoj za nastanek pravnih posledic (roki, moment izvršljivosti),
- obrazložitev odločitve in pouk o pravnem sredstvu kot obvezni sestavini odločbe,
- možnost več pravnih sredstev in nujnost sodnega nadzora.

Zaradi nesmiselnosti podvajanja kopice ustreznih pravil bi hkrati ohranili podrejeno ali še boljše *smiselno* rabo ZUP (4. člen), saj je zakon preizkušen in podprt s pravno prakso.

Naj sklenem, da gre pri uporabi upravnega postopka za spoštovanje procesne zakonitosti, ki skupaj s pravilnim vsebinskim odločanjem zagotavlja zakonito in optimalno reševanje posameznikovih socialnih težav. Zato se mi poraja močan dvom o razširjeni kategorizaciji (upravnega) procesnega in drugih vej prava le kot pomožnih in ne temeljnih znanj, ki jih mora socialni delavec obvladovati pri izvajanju javnih pooblastil centrov za socialno delo.

VIRI

- Androjna, V. (1992), *Upravni postopek in upravni spor*. Ljubljana: Časopisni zavod Uradni list RS.
- Dragoš, S. (1997), Socialno delo in terminologija. *Socialno delo*, 36, 4: 259-273.
- Flaker, V. (2003), Oris metod socialnega dela. V: *Uvod v katalog nalog centrov z socialno delo*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani in Skupnost centrov za socialno delo Slovenije.
- Jerovšek, T. (2003), Varstvo javne koristi. V: *Zbornik: IX. dnevi javnega prava*. Ljubljana: Inštitut za javno upravo pri Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani (247-256).
- Jerovšek, T., Trpin, G. (ur.) (2004), *Zakon o splošnem upravnem postopku s komentarjem*. Ljubljana: Inštitut za javno upravo pri Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani in Nebra.
- Katalog javnih pooblastil, nalog po zakonu in storitev, ki jih izvajajo centri za socialno delo (CSD)* (2005). Ljubljana: Skupnost centrov za socialno delo Slovenije.
- Kerševan, E. (2004), Vloga procesnega prava pri odločanju v nedržavnem sektorju. *Podjetje in delo*, 30, 6-7: 1403-1410.
- Kovač, P. (2005 a), Uporaba ZUP-C v izvršilnih postopkih na centrih za socialno delo. *Pravna praksa*, 24, 8: 16-17.
- (2005 b), Nova uredba o upravnem poslovanju. *Pravna praksa*, 24, 12: 18-20.
- Kregar, M. (2005), S povezovanjem baz podatkov do učinkovitejšega upravljanja informacijskega sistema. V: *Zbornik povzetkov: Sodobna javna uprava*. Ljubljana: Ministrstvo RS za javno upravo (62-65).
- Kresal Šoltes, K. (2000), Postopki za uveljavljanje in varstvo pravic iz socialne varnosti. *Pravna praksa*, 19, 8: 19-23 (pril. str. I-V).
- Letno poročilo varuha človekovih pravic 2003* (2004). Ljubljana: Varuh človekovih pravic.
- Milošević Arnold, V. (1987), Razmerje med upravnim postopkom in svetovalnim postopkom v praksi naših centrov za socialno delo. *Socialno delo* 26, 4: 273-287.
- (2003), Uvod v socialno delo. Ljubljana: Študentska založba.
- Rijavec, V. (1997), Procesnopravna problematika v zadevah otroškega prava. V: *Novejše tendence razvoja otroškega prava v evropskih državah – prilagajanje otroškega prava v Republiki Sloveniji*. Maribor: Inštitut za civilno, primerjalno in mednarodno zasebno pravo Pravne fakultete Univerze v Mariboru (125-139).
- Štriker, M. (2002), *Javno pooblastilo v Republiki Sloveniji*. Brdo: Fakulteta za podiplomske državne in evropske študije (izpitna seminarska naloga, neobjavljeno).
- Ude, L. (2000), Posebni upravni in sodni postopki v novejši slovenski zakonodaji. *Podjetje in delo* 26, 6-7: 1375-1382.
- Valenčič, J. (1994), Javna pooblastila centrov za socialno delo, *Firis* 2, št. 7/8: 12-32.
- Zakon o splošnem upravnem postopku z uvodnimi pojasnili prof. dr. T. Jerovška* (1999, 2001). Ljubljana: Uradni list RS.

REFLEKSIJA

MEDIACIJA

Pri nas zaenkrat še nimamo sistematičnega treninga za osebe, ki bi želele sodelovati kot mediatorji, čeprav številna delovna mesta, zlasti v okviru socialnega dela, vključujejo mediacijo kot sestavni del te dejavnosti. Osebe, zadolžene za mediacijo, si pomagajo, kot vedo in znajo, zato je njihovo delo zaradi pomanjkanja znanja pogosto neuspešno.

Predstavljam metodo z jasno opredeljenimi postopki, ki je uspešna vedno, če so vključene osebe iskreno pripravljene sodelovati. Če to niso, pomoč odklonimo. Pomembna sta torej tako motivacija vključenih oseb kakor znanje strokovnjaka – mediatorja.

Tipične situacije, ko je mediacija nujno potrebna, so posredovanje ob ločitvi, posredovanje med uporabniki psihiatrije in svojci itn. Načeloma je mediacija koristna vedno, kadar imamo dve sprti strani, ki se nista zmožni dogovoriti za obojestransko sprejemljivo rešitev. Metoda ob ustrezni motivaciji udeležencev prepreči nepotrebno pravdanje na sodišču, ki ga v tej deželi še vedno uporabljajo kot prvo rešitev, a naj bi bila zadnja, ko vse drugo odpove.

Mediacija je spretnost, ki se je naučimo z vajo. Učenje poteka po metodi igranja vlog ob ustrezni teoretski seznanjenosti.

Naloge mediatorja so številne. Biti mora pozoren na izraze čustev vsake stranke, jih sprejeti in jim posvetiti vso pozornost. Največ napak je v tem, da mediator poskuša pomiriti ali spregledati emocionalno stanje. Ko se pojavijo čustva, torej posvetimo vso pozornost njim in odložimo reševanje problema, dokler se čustva povsem ne pomirijo. Včasih zadostuje nekaj minut, včasih pa je treba obravnavo prestaviti na drug dan.

Mediator mora takoj zaustaviti poskuse žalitev, omalovaževanja, groženj ali izsiljevanja in

doseči obojestransko spoštljiv odnos. Dokler ta ni dosežen, delamo na tem in odložimo reševanje problema. Spoštljiv odnos je pogoj za ustrezno reševanje. Pazimo, da ni ogroženo samospoštovanje nobene stranke. Če se kaj takega zgodi, odločno posredujemo in zahtevamo, da obe utihneta, nato vodimo pogovor, pri katerem smejo stranke samo odgovarjati na postavljena vprašanja. Nobene opazke niso dovoljene.

Mediator mora poskrbeti za ohranjanje rdeče niti pogovora. Vedno rešujemo le en problem hkrati (in vse, kar je z njim neposredno povezano), namreč problem, za katerega smo se predhodno dogovorili. Stranke pogosto poskušajo speljati pogovor na stranski tir, navajajo druge probleme ali dolgovezijo. Govori se o bistvenem, kratko in jedrnato. Včasih se izkaže, da je osnovni problem nekaj povsem drugega kot tisto, kar sta na začetku podali stranki. V tem primeru redefiniramo problem in rešujemo tega.

Naloga mediatorja je, da na kratko povzame vse bistvene trditve ter jih zapisuje. Prav tako zapiše, v čem je že doseženo soglasje. Če smo o čem že dosegli zadovoljivo soglasje, ne dovolimo strankam, da bi se vedno znova vračale k temu.

Mediator spodbuja stranki, da poiščeta čimveč alternativnih možnosti reševanja problema in jih poskuša podati tudi sam. Pomaga realno oceniti alternative, pri čemer je poudarek na dejanskih možnostih izvedbe, ob upoštevanju prioritet obeh strani, časovnega faktorja, finančnih in drugih okoliščin. Nerealne alternative odsvetujemo in se o njih nismo pripravljene pogovarjati. Izbira med realnimi alternativami je prepuščena strankama, mediator le usmerja pogovor.

Mediator uravnava ravnotežje moči obeh strank tako, da prekinja vse neustrezne načine komuniciranja (govorjenje mimo drugega, grožnje,

izsiljevanje, pretirano skakanje v besedo itn.). V pogovoru mora zagotoviti obema strankama enako možnost, da izrazita svoja stališča.

V začetni fazi je mediator povsem nevtralen. Zapisuje trditve in išče dodatne informacije pri obeh. Če se ne skladajo, jih preprosto napiše in se v tej fazi ne spušča v razjasnjevanje. Namen je dobiti čimbolj realno sliko o dogajanju kot tudi podatke o tem, pri čemer se stranki ne strinjata. Zaščiti pa verbalno šibkejšo stranko in ji da priložnost za enakovredno izražanje stališč.

Če je odnos zagovorniški, se mediator v poznejših fazah zavzema za koristi uporabnika (pravica do odločanja o lastnem življenju). Upoštevati mora potrebe (nikakor pa ne želje) druge strani. Take potrebe so nemotenost družinskega delovanja, pomoč pri gospodinjstkih opravilih itn.

Iz lastnih izkušenj z medijiranjem med uporabniki psihiatrije in njihovimi starši s pozicije zagovornika sem bila sprva večkrat v dilemi, kako biti »objektiven« in hkrati na strani uporabnika. V praksi se je izkazalo, da s tem ni nikakršnih problemov, zato se na tem mestu ne bi spuščala v akademsko debate. Ravnamo pač po načelih

podeljevanja moči uporabniku, spodbujanja samostojnosti in odločanja o lastnem življenju.

Dobro izvedena mediacija izenači pogajalsko moč sodelujočih, zato se skoraj vedno zgodi, da se uporabnik sam postavi zase, mi ga le podpremo. Seveda ne vsiljujemo nobenih rešitev in spodbujamo obe stranki, da jih sami ponudita. »Pristranskost« je torej le v tem, da podpremo upravičene zahteve uporabnika, ne pa tudi neupravičenih, poskusov manipulacije ali izsiljevanja. Temeljni problem, ki tiči v ozadju vsakega problema, je razmejitev pristojnosti staršev in uporabnika, pri čemer vsak odgovarja in izbira le tisto, kar se tiče njegovega lastnega življenja.

Reševanje problema pogosto ovira neustrezna komunikacija. Vedno najprej začnemo urejati probleme komunikacije z lastnim zgledom, tako da prevzamejo našo metodo. Dokler obstajajo problemi pri komunikaciji, se ne lotimo reševanja problema. Včasih reševanje komunikacijskih problemov zahteva več časa ali več sestankov kot reševanje problema samega. Na to moramo računati.

Tanja Lamovec

RECENZIJA

Chaterine Hein (2005), *Reconciling Work and Family Responsibilities: Practical Ideas from global Experience*. Geneva: ILO (XV+207 strani). ISBN 92-2-115352-5.

Publikacija Mednarodne organizacije dela je bila objavljena ob 10-letnici mednarodnega leta družine. Konflikt med zahtevami dela in družine je postal ob koncu 20. stoletja žgoče socialno in politično vprašanje po vsem svetu. Globalni pogled je koristen, ker odvrta od evrocentrizma. Razlike med razmerami v industrializiranih deželah in v deželah v razvoju so velike, primeri dobre prakse in hudih problemov se najdejo pri obojih. Publikacija izhaja z vidika dela. Družina je obravnavana kot »odvisna spremenljivka«, čeprav se večji del teksta ukvarja s položajem družin in žensk.

Knjiga je razdeljena na sedem poglavij:

1. Uskladitev/pomiritev dela in družine: Politični izziv
2. Zakaj poseg vlade in socialnih partnerjev?
3. Pregled nacionalnih politik in ukrepov
4. Politike in praksa na delovnem mestu
5. Urejanje varstva (*care arrangements*)
6. Odsotnosti z dela
7. Razporeditev delovnega časa in kraj opravljanja dela.

Priloženi so konvencije in priporočila MOD: Konvencija (156) o delavcih z družinskimi obveznostmi, 1981, Priporočilo (165) o delavcih z družinskimi obveznostmi, 1981, Konvencija (183) o varstvu materinstva, 2000, in Priporočilo (191) o varstvu materinstva, 2000. Knjiga ima obsežen spisek literature in abecedno kazalo pojmov.

Vsako poglavje se začne s kratkim povzetkom, sledi vsebina in na koncu napoved naslednjega poglavja. Tekst je opremljen s petimi tabelami, osmimi grafi in 159 poudarkov. Slednji so vsebinsko zelo različni. Vsebujejo definicije, podatke iz posameznih držav, primere bolj ali manj dobre prakse in opis različnih težav.

Prvi poudarek opredeli tri temeljne pojme: družinske obveznosti, konflikt med delom in

družino in pomiritev oziroma uravnoteženje med delovnimi in družinskimi obveznostmi.

Družinske obveznosti so definirane skladno s konvencijo 156 in se nanašajo na »odvisne otroke in druge člane bližnje družine, ki očitno potrebujejo njihovo pomoč«. Vsaka država zase določi osebe, na katere se nanašajo ti izrazi, ker imata pojma družina in družinske obveznosti v različnih družbah in okoliščinah različen pomen. Konvencija izrecno vključuje odvisne, bolne, stare in otroke. Domače delo naj velja za del družinskih obveznosti.

Nasprotje med delom in družino se nanaša na istočasne zahteve dela in družine, ki so v nekaterih pogledih nezdružljive, tako da izpolnjevanje ene vloge oteži izpolnitev zahtev druge vloge.

Pomiritev (*reconciling*) ali uravnoteženje (*balancing*) delovnega in družinskega življenja sta podobna pojma. V knjigi je uporabljen izraz pomiritev, ker se konvencija 156 nanaša na zmanjšanje nasprotja med delovnimi in družinskimi obveznostmi. Izraz uravnoteženje poudarja problem neravnotežja. Predstava nasprotja ali konflikta se zdi ustrežnejša, ker bolje prikaže, kako težki in stresni so vsakodnevni problemi za tiste, ki jih dejansko doživljajo.

POMIRITEV DELA IN DRUŽINE: POLITIČNI IZZIV

Konflikt med delom in družino je nastopil z industrijsko revolucijo kot posledica ločitve doma in kraja dela. Zaposleni moški so veljali za hranilce družine, ženske so opravljale domača, gospodinska in skrbstvena dela, ki niso bila plačana in zato niso veljala za delo.

Po II. svetovni vojni je začelo zaposlovanje žensk hitro naraščati. Za to je več razlogov:

spremembe v družini in nizke oz. nezadostne, nepredvidljive in negotove plače, zaradi katerih je en sam hranilec za družino preveliko tveganje (str. 5). Tradicionalna pomoč nezaposlenih družinskih članov, članic je vedno težje dosegljiva. Narašča potreba po negi starih.

Konkurenca med podjetji zahteva visoko kakovost, nizke cene in strogo upoštevanje rokov, kar se kaže v vedno večjem pritisku na delavce glede hitrosti, produktivnosti in dolgega delovnega časa. Podaljšuje se čas za pot na delo in z dela. Hude stiske in težave so v družinah, ki jih prizadene HIV/aids, kar je pogosto v afriških državah.

Delavci, delavke in njihove družine so se znašli v škarjah časa in denarja. Družinski urnik je težko uskladiti z običajnim delovnim časom. Delovanje šol in vrtcev, dolgi opoldanski odmori, počitnice in delovni čas, ki je pogosto dolg in nepredvidljiv, niso usklajeni. Dodaten problem so nujne družinske zadeve, npr. bolezen otroka, daljše odsotnosti zaradi nege otroka, bolnega zakonca, umirajočega starša. V posebno težkem položaju so ženske, ki opravijo večino skrbstvenega in domačega dela. Tudi če moški pomagajo v gospodinjstvu, imajo pogosto daljši delovni čas in zato manj možnosti za domače delo, kar ustvarja začarani krog.

Konflikt med delom in družino se kaže pri zaposlenih in pri delodajalcih. Pri prvih je tendenca, da eden v paru, navadno moški, dela kot »idealni« zaposleni brez družinskih obveznosti, drugi, navadno ženska, pa išče rešitve, ki so bolj združljive z družinskimi obveznostmi, npr. delo s krajšim delovnim časom, samozaposlitev, delo na domu. To ima negativne posledice za ženske na trgu dela, ker je delo s polnim delovnim časom za nedoločen čas še vedno izhodišče za socialno varnost in plačne sisteme. Utrjuje tudi kulturo dolgega delovnega časa in pomanjkanje dostopnega in ustreznega otroškega varstva.

Pri delodajalcih prevladuje predstava o ženskah, ki zaposlitve in kariere ne vzamejo dovolj resno zaradi družinskih obveznosti. To ovira tudi poklicno kariero žensk, ki so brez otrok. Čeprav so ženske enako usposobljene, bistre in nadarjene kot moški, delodajalci raje zaposlijo moške, ker pričakujejo, da se bo pri ženskah (ne pa tudi pri moških) produktivnost zmanjšala zaradi rojstva otroka. Moški pa so pod pritiskom, da nastopajo kot idealni delavci, ki delajo dolg delovni čas.

Problemi nasprotja med delom in družino ne zadevajo le zaposlenih in njihovih družin, ampak

vplivajo na družbo kot celoto ter na podjetja in druge organizacije (str. 12)

ZAKAJ POSEG VLADE IN SOCIALNIH PARTNERJEV?

Odnos države do konflikta med delom in družino se nahaja nekje med visoko in minimalno stopnjo intervencije in podpore.

Visoko stopnjo intervencije države utemeljujejo z nacionalnim interesom. Posegi so različni. V nekdanjih socialističnih državah so predpisani in sankcionirani, vendar s tranzicijo državni sistem otroškega varstva slabi. Države z razvitim sistemom socialne blaginje, kot so Francija, Norveška in Švedska, zagotavljajo zaposlenim z družinskimi obveznostmi različne storitve in plačane odsotnosti z dela. Kot primer liberalnih držav z minimalno stopnjo podpore za delavce z družinskimi obveznostmi so navedene ZDA, Avstralija in številne države v razvoju.

Izdatke za otroško varstvo je težko izračunati in primerjati. Še težje je ugotoviti stroške neaktivnosti, ki so zelo realni, a se pokažejo šele dolgočasno. Kot stroški neaktivnosti so navedeni:

- Neustrezne rešitve otroškega varstva. Pomoči starih staršev, zlasti starih mater, je vedno manj zaradi migracij, urbanizacije in ker tudi sami, same delajo. Če starejši otroci pazijo na mlajše, morajo prekiniti šolanje, kar doleti zlasti deklice. Če matere jemljejo otroke s seboj na delo, je to ugodno za dojenje, a otroke izpostavi škodljivim vplivom delovnega okolja (pesticidi, prah, hrup itn.). Pogosto so zelo majhni otroci zaprti sami doma. Šoloobvezni otroci so sami, ko se vrnejo iz šole. Problemi nastopijo, če otrok zboli. V ZDA je v neki raziskavi 41 % staršev izjavilo, da so imele njihove delovne razmere neugodne posledice na zdravje otrok, ker jih niso mogli pravočasno peljati k zdravniku in jih primerno negovati. Oblike »varstva«, h katerim so prisiljeni nekateri starši, ker ni boljših rešitev, imajo lahko resne posledice za socialni, moralni, fizični in spoznavni razvoj otrok, ohranja neenakost in ogroža temelje človeških virov.
- Neizkoriščenost izobrazbe in sposobnosti žensk. Podatki za Evropo kažejo, da je delež žensk, ki se zaradi družinskih obveznosti ne morejo zaposliti, najvišji, to je okoli 30

%, v državah, kjer so možnosti za primerno varstvo otrok majhne (Irska, Italija, Grčija). V državah, ki so znane po razvitem otroškem varstvu (Danska, Švedska), je ta delež le 2 ali 3 %.

- Ekonomska/materialna ranljivost žensk in družin. Narašča število enostarševskih družin. Delež revnih otrok v teh družinah močno presega delež revnih otrok v dvostarševskih družinah. Okolje, kjer bi lahko ženske napredovale pri delu in bile finančno neodvisne, bi zmanjšalo potrebo po posebnih programih za tiste, ki so izgubile ali nikoli niso imele podpore partnerja.
- Naraščajoče neenakosti. V državah, ki minimalno posegajo v odnose med delom in družino, to storijo nekateri delodajalci, a navadno le tisti, ki zaposlujejo visoko kvalificirano delovno silo. Zaposleni, ki bi pomoč najbolj potrebovali, je niso deležni. Vlade spoznavajo, da je treba zagotoviti minimalne standarde, ki bodo veljali tudi za najbolj potrebne. Politika odsotnosti z dela zaradi nege otrok, ki se nanaša na vse gospodarstvo, razdeli stroške na vse delodajalce, zato je bolj verjetno, da bo pospeševala zaposlovanje žensk.
- Zdravstveni stroški. Tudi ženske, ki so zaposlene, opravijo večino domačega dela. To je zlasti naporno v revnih gospodinjstvih brez vode in elektrike. Celo v Evropi imajo zaposlene ženske resne zdravstvene posledice zaradi dvojne obremenitve.
- Nizka rodnost v industrializiranih državah. Nizka rodnost je ena od družinskih rešitev za konflikt med delom in družino. To lahko v prihodnosti povzroči visoke javne izdatke. V Evropi je v nordijskih državah z razvito pomočjo družinam velik delež zaposlenih žensk, stopnja rodnosti pa je med najvišjimi v industrializiranih državah. V mediteranskih državah, kjer je največje neskladje med delom in družino, je stopnja rodnosti najnižja. Vendar je pričakovano, da bi uskladivena politika dvignila rodnost na raven 60-ih let, nerealistično.

Odnos delodajalcev do družinskih razmer zaposlenih je različen. Nekateri se na to ne ozirajo, so za družino slepi (*family blind*). Drugi spoznavajo koristnost družini prijaznih ukrepov. Upoštevanje družine zmanjša fluktuacijo, ki povzroča stroške zaradi izbiranja, uvajanja in

usposabljanja novih delavcev. Družinam prijazne politike lahko zmanjšajo absentizem in zamujanje na delo. Vedno več delodajalcev uvaža ugodnosti, ki presegajo zakonske obveznosti, ker so ugotovili, da se jim to splača.

Za sindikate je upoštevanje družine priložnost, da pridobijo nove člane, članice. S kolektivnim pogajanjem je lažje doseči izboljšanje delovnih razmer, tudi družini prijazno ureditev, kot povišanje plač. Zavzemanje za družini prijazno politiko lahko okrepi položaj sindikatov v socialnem dialogu. (Verjetno je slovenskim sindikatom uspela omejitev nedeljskega dela trgovin prav zaradi poudarjanja družinskih vrednot.)

PREGLED NACIONALNIH POLITIK IN UKREPOV

Pri pomiritvi dela in družine se pojavljajo tri vrste problemov: rutinska organizacija vsakdanjega življenja, večji družinski dogodki, kot sta rojstvo otroka ali daljša bolezen družinskega člana, reševanje kratkoročnih težav, kot so nenadna obolelost otroka, spremljanje starejše osebe k zdravniku, ureditev začasnega varstva, če običajno odpove.

Vrsto ukrepov na tem področju lahko sprejme država v obliki predpisov delovnega prava in socialne varnosti. Najpomembnejše so določbe o odsotnosti z dela – dopust, odsotnost zaradi bolezni, porodniški dopust in druge vrste starševskega dopusta in ureditev delovnega časa, polnega, nadurnega in krajšega. Glavna odgovornost države je zagotoviti, da se predpisi zares izvajajo. To še zlasti velja za varstvo žensk v zvezi z materinstvom. (Očitno to ni le slovenski problem.) Kot poudarek je navedeno, da je v Gvatemali inšpekcija dela dosegla ponovno zaposlitev 349 žensk, ki so bile od julija 1995 do junija 1996 odpuščene zaradi bolezni, povezanih z materinstvom in zaradi dojenja.

Nadomestila za porodniški, očetovski in starševski dopust običajno izhajajo iz sistema socialne varnosti. Konvencija o varstvu materinstva določa, naj bodo nadomestila zagotovljena s socialnim zavarovanjem ali javnim financiranjem, ker se na ta način stroški reprodukcije porazdelijo na vse delodajalce in delavce, ki plačujejo prispevke ter na celotno družbo.

K uskladitvi dela in družine bistveno pomagajo varstvene storitve. Države najbolj pogosto poskrbijo za predšolsko vzgojo in vrtce. Za otroke

do treh let starosti je javnega financiranja manj. Obstaja v nekaterih evropskih, zlasti nordijskih državah. Države spodbujajo k organiziranju varstva otrok in starih tudi privatni sektor, nevladne organizacije, verske organizacije, sindikate in delodajalce. Nekaterne države poskušajo napraviti otroško varstvo bolj dostopno s subvencijami za izvajalce ali z dajatvami za starše. Stroške za odvisne družinske člane upoštevajo z davčno politiko.

Najpomembnejša storitev, za katero poskrbi država, je šola. Čas pouka ima velik pomen za delo staršev. Pomemben je tudi obratovalni čas drugih institucij, državnih uradov, bank, trgovin, zdravstvene službe. Prilagajanje delovanja teh institucij uporabnikom pa oteži razporejanje delovnega časa pri njih. Težave lahko delno ublaži prometna politika in prostorsko načrtovanje, če so vse službe, ki jih ljudje potrebujejo, blizu skupaj. Pomagajo dostop do tehničnega napredka – od tekoče vode do električnih naprav – in razni servisi.

Daljša odsotnosti z dela zaradi varstva otrok (starševski dopust), starih in bolnih povzročijo upad delovnih sposobnosti in potrebo, da se jih obnovi. Nekateri delodajalci v tem času ohranjajo stik z zaposlenimi in jim omogočijo usposabljanje, ko se vrnejo. Če se mora oseba ponovno zaposliti, so v pomoč ukrepi aktivne politike zaposlovanja.

Konvencija 156 zavezuje države, da spodbujajo informiranje in vzgojo javnosti za širše razumevanje enakih možnosti moških in žensk kot delavcev z družinskimi obveznostmi. Tu imajo države glavno vlogo. Pomembni so zgledi državnih voditeljev. V poudarku je naveden finski premier Paavo Lipponen, ki je izkoristil dva tedna očetovskega dopusta, kolikor ga pripada očetom na Finskem.

K napredku lahko prispevajo delodajalci in sindikati. Vlade nekaterih držav spodbujajo družini prijazna podjetja (Avstralija, Madžarska, Japonska, Singapur), drugod vlada in socialni partnerji ustanavljajo tripartitne odbore, ki spremljajo napredovanje politik uravnoteženja dela in družine (Irska). Ponekod posamezni delodajalci v sodelovanju z vlado pomagajo preprečevati druge o koristnosti politik usklajevanja dela in življenja. Sindikati se zavzemajo za zakonodajo v prid usklajevanja dela in družine in vprašanja s tega področja vključujejo v kolektivna pogajanja.

O odnosu delo–družina imajo svoja stališča verske skupnosti, ženske nevladne organizacije, skrbstvene organizacije, združenja potrošnikov, organizacije za zaščito otrok itn. Pomembno je posvetovanje in sodelovanje z njimi.

Namen konvencije 156 je ustvariti dejansko enakost moških in žensk v svetu dela. Kot izhaja iz poročila MOD iz leta 1992, sprejeti ukrepi nimajo povsod takih učinkov. Zaradi zaposlovanja žensk se kruši tradicionalni model moškega hranilca družine, ostaja pa njegovo zrcalna slika, model ženske skrbnice in gospodinje. Od žensk se še naprej pričakuje glavna odgovornost za družino. Ženske postajajo sekundarne hranilke in njihovo breme je podvajeno. Če zakonodajalec predpostavlja, da imajo družinska bremena le ženske, se njihov položaj na trgu dela poslabša. Starševski dopust, ki pripada tako ženskam kot moškim, navadno izkoristijo ženske, pa ne le zaradi svoje tradicionalne vloge, temveč tudi zato, ker imajo nižje plače. Tudi delo s krajšim delovnim časom lahko utrdi tradicionalno delitev dela. Posledice dela s krajšim delovnim časom za enakost spolov so odvisne od nacionalnih razmer in zakonodaje. Izboljšanje razmer za delo s krajšim delovnim časom in za delo na domu bi te oblike naredile privlačnejše za oba spola.

Kultura dela in pričakovanje, da bo idealni delavec postavil delo in kariero pred ukvarjanje z družino, odvrata moške, da bi izkoristili starševski dopust in podobne ugodnosti. Potrebni so ukrepi, ki bi priznali in spodbujali večjo udeležbo moških pri skrbi za otroke. Če moški izkoristijo možnosti, ki jih imajo, je to ne samo pomoč ženskam, ampak tudi zmanjša pomisleke trga dela do žensk kot dražje delovne sile.

POLITIKE IN PRAKSA NA DELOVNEM MESTU

Odločilnega pomena za resnično družini prijazno delovno okolje je kultura organizacije, ki podpira ravnotežje med delom in življenjem. Ali je ureditev družini prijazna, lahko sodijo le zaposleni sami. Zaradi demografskih sprememb in spolne in kulturne različnosti zaposlenih je priporočljivo, da imajo delodajalci širok pogled na pojem družine. Poleg otrok naj upoštevajo tudi druge osebe, ki so odvisne od zaposlenih, npr. stare osebe in invalidne partnerje. V poudarku je navedena ameriška organizacije, kjer so uvedli program za očete. Program je bil posledica

nezadovoljstva zaposlenih moških, ki so navajali, da imajo tudi sami družinske obveznosti (str. 62). Drugi poudarek je iz Xeroxa v ZDA, ki je prvi upošteval potrebe samskih delavcev in delavk.

Za zaposlene je pomembno zlasti dvoje, prilagajanje delovnih razmer družinskim potrebam, kar se nanaša na delovni čas in odsotnosti z dela, in zagotavljanje ugodnosti, ki olajšujejo opravljanje družinskih obveznosti – zlasti varstvo otrok in drugih odvisnih družinskih članov.

Pri oblikovanju družini prijaznega delovnega okolja je treba vedno upoštevati dve zahtevi, pravičnost in razmerje med stroški in koristjo. Tudi delavci brez otrok lahko imajo družinske obveznosti. Razmerje med stroški in koristjo je treba gledati dolgoročno. Kot poudarek je opisan korejski »kavarniški pristop« (*cafeteria approach*), ki zaposlenim omogoča, da si iz ponudbe (menija) ugodnosti izberejo tiste, ki jim najbolj ustrezajo.

Delavce je treba seznaniti z ugodnostmi in jih spodbujati, da jih izrabijo. Študija v šestih britanskih podjetjih je pokazala veliko vrzel med izraženimi interesi in poznejšim koriščenjem ugodnosti. Vzroki za to so bili bojazen, da bo izraba ugodnosti vplivala na kariero, odklonilen odnos nadrejenih, veliko dela, pomanjkanje informacij in podporne infrastrukture in tehnologije.

Koristi družini prijaznega okolja so zmanjšanje fluktuacije in absentizma, večja možnost pridobiti nove zaposlene, izboljšanje produktivnosti, zadovoljstvo uporabnikov, boljša morala in večja lojalnost zaposlenih. Bistvena je resnična podpora menedžmenta – ne le v besedah, ampak tudi v dejanjih.

UREJANJE VARSTVA (CARE ARRANGEMENTS)

Varstvo in gospodinjstvo sta glavni skrbi delavcev z družinskimi obveznostmi. Ureditev varstva delimo na tri vrste:

- neformalno brezplačno varstvo, navadno v družini
- zaposleni v gospodinjstvu: pestunje, varuške, družinske pomočnice
- formalna plačana pomoč: varstveni centri, plačano varstvo na tujem domu, družinski servis.

Družina ima najpomembnejšo, a podcenjeno vlogo pri vzreji in socializaciji otrok. V Evropi je v zadnjem času tendenca k začasnemu prenehanju

dela (dopustom) in spremenljivemu delovnemu času. Namesto vlaganja v varstvene institucije (*facilities*) gredo izplačila neposredno staršem. Vprašanje je, kako odsotnosti z dela vplivajo na enako obravnavanje spolov v delovnem okolju.

Zaposleni v gospodinjstvih so v delovnem razmerju z družino, ki jih zaposluje. V deželah v razvoju, kjer so velike socialne razlike, ima večina srednjega sloja plačano gospodinjstvo pomoč. Širi se tudi v Evropi, kjer kot pomoč v gospodinjstvu nastopajo priseljenci. S tem nastaja problem njihovih delovnih razmer.

Varstvo otrok izven doma je razširjeno v državah z zelo različno ravnijo ekonomskega razvoja. Tri- do petletniki so vključeni v pripravo za šolo, kar ima bolj izobraževalni kot varstveni pomen. Otroci do tretjega leta so redkeje v varstvu izven doma. Razlike so velike, od 1 % na Češkem do 64 % na Danskem. Britanske raziskave so pokazale, da zaposlitev mater za večino otrok ni imela negativnih posledic. Odločilna je kakovost varstva, ne to, kdo ga izvaja. Pomembni so tudi delovni čas varstvenih institucij, fleksibilnost uslug, lokacijski trikotnik (razdalja med domom, delom in varstvom), kakovost in cena uslug.

V mnogih deželah so popularna rešitev varuške, ki varujejo otroke na svojem domu. Druga oblika so varstvene ustanove – jasli, centri za dnevno varstvo, otroški vrtci, male šole. Pomemben je obratovalni čas teh ustanov, dnevno, tedensko in v teku leta. Urniki se podaljšujejo, a niso dovolj usklajeni z običajnim delovnim časom, sploh pa ne ustrezajo atipičnim in neenakomernim delovnim urnikom staršev. Posamezni delodajalci so ustanovili jasli ob kraju dela, večina pa raje pomaga zaposlenim najti usluge drugod ali pa jim varstvo subvencionirajo. Tako imajo tudi zaposleni več izbire.

Za starše in državo je najpomembnejša kakovost otroškega varstva, ki je odvisna od usposobljenosti osebja. Če kakovost pomeni visoko usposobljeno in motivirano osebje z ustreznimi plačami, strokovno preverjene metode varstva, dovolj stimulativnih igralnih pripomočkov, ugodno razmerje med številom otrok in vzgojiteljic, je zagotovitev dostopnih programov za večino držav nerealno (str. 88). (V Sloveniji je kvalitetno varstvo dostopno večini otrok. Gojiti bi ga morali kot posebno dragocenost in ga upoštevati kot dolgoročno strateško prednost na področju razvoja človeških virov.)

Varstvo šolskih otrok je pogosto še večji problem kot varstvo predšolskih. Pouk je krajši in počitnice

daljše kot v jaslih in vrtcih. Če po pouku ni varstva in nadzora, se otroci vrnejo v prazno domovanje ali se potikajo okrog do vrnitve staršev. Težko je zagotoviti varstvo med počitnicami. Starši imajo v zvezi s šolo obveznosti, kot so roditeljski sestanki in razni šolski dogodki, ki se jih morajo udeležiti.

Varstvo starih je za zaposlene v več pogledih bolj stresno kot varstvo otrok. Potrebe po otroškem varstvu so znane vsaj nekaj mesecev vnaprej, starejši sorodniki pa lahko postanejo odvisni od pomoči nenadoma. Prebivajo največkrat ločeno od gospodinjstva zaposlenih, kar povzroči dodatne potne in organizacijske napore. Ko nastopi potreba po skrbi za starše, zaposleni sami niso več mladi. Če opustijo zaposlitev, da bi negovali starše, bodo težko našli drugo delo.

Stari ljudje imajo raje pomoč na domu kot institucionalno varstvo. V nobeni državi OECE ni v institucionalnem varstvu več kot 7 % starih, v večini pa znatno manj. Tisti, ki si to lahko privoščijo, imajo raje plačano pomoč kot brezplačno pomoč družinskih članov. Plačana pomoč je dostopnejša, kjer je veliko priseljenih delavcev. Kljub taki pomoči morajo sorodniki ukrepati v nujnih zadevah. Zaposleni skrbnik je tako bolj *care manager* kot neposredni izvajalec. Zaposleni, ki sami doma skrbijo za stare, so pod hudim stresom. Treba jim je omogočiti premor in oddih. Skoraj nikjer ni dovolj ponudbe za kratkotrajno pomoč – za nekaj dni ali tednov.

Ameriški delodajalci so v zvezi s skrbjo za poslenih za starše ugotovili motnje v delovnem procesu: zamujanje na delo, nepredvideni prosti dnevi, absentizem, pretirana uporaba telefona in odsotnosti z dela zaradi nujnih dogodkov.

Zaposleni potrebujejo pomoč pri negi družinskih članov, ki so krajši ali daljši čas bolni, hudo bolni ali invalidni. Položaj je podoben kot pri varstvu otrok in pomoči starim. Tudi kratkotrajne bolezni in nesreče zahtevajo organizacijo skrbi po odpustu iz bolnišnice, ker se hospitalizacije skrajšujejo pri dolgotrajnih boleznih. Najbolj obremenjujoča je terminalna faza. Za zaposlene je v takih okoliščinah pomembna fleksibilnost delodajalca in primeren čas odsotnosti z dela.

Z naraščanjem potreb po varstvu narašča število zaposlenih v varstvenih institucijah in pri družinah. Skrbstveno delo velja za nekvalificirano in je slabo plačano. Opravljajo ga večinoma ženske. V nekaterih državah organizirajo usposabljanje in si prizadevajo za večje zaposlovanje moških zlasti pri varstvu otrok, npr. v Veliki Britaniji.

Za odnos delo–družina so pomembni dopusti in odsotnosti z dela. Tekst obravnava letni dopust, dopust zaradi nujnih zadev (*emergency leave*), materinski oz. porodniški dopust, starševski dopust, dopust za skrbnika in praznike. Med državami so velike razlike v trajanju dopusta in praznikov. Konvencija MOD št. 132 predvideva najmanj tri tedne dopusta za vsako leto dela. Vse države je niso ratificirale in imajo krajši dopust, v ZDA na zvezni ravni dopust sploh ni urejen. Dopust je težko uskladiti s šolskimi počitnicami. Kjer lahko nadurno delo kompenzirajo s prostimi dnevi, je mogoče podaljšati dopust ali uporabiti proste dni za nujne družinske zadeve. To je družini bolj ali manj prijazno, kajti delodajalec se izogne višjemu plačilu za nadure.

Absentizem otežuje organizacijo dela, a se mu ni mogoče izogniti, ker pri zaposlenih nastopijo dogodki, zaradi katerih morajo izostati z dela. Pogost primer je nenadna bolezen ali poškodba družinskega člana, ki ga je treba zato peljati k zdravniku. Zaposleni imajo za ta namen različne možnosti: izrabo dela letnega dopusta, bolniški dopust, dopust za nujne primere, čas, pridobljen z nadurnim delom, ali fleksibilni delovni čas.

Evropska direktiva o starševskem dopustu ima določila o odsotnosti zaradi višje sile, npr. ob bolezni ali nesreči v družini, ko je prisotnost delavca nujna. Podobne določbe imajo tudi druge države. Ponekod so predvidene odsotnosti zaradi žalovanja: na Novi Zelandiji 3 plačani dnevi za ožjega sorodnika, na Japonskem 7 dni za starše, 3 dni za druge sorodnike.

Porod je dogodek, ki zahteva daljšo odsotnost z dela zaradi zdravja matere in otroka. To je uredila že konvencija MOD št. 3 o varstvu materinstva iz leta 1919, zdaj revidirana konvencija št. 183 iz leta 2000 predpisuje najmanj 14 tednov porodniškega dopusta. V večini od 166 držav članic MOD minimum ni dosežen.

Pravica do porodniškega dopusta s pravico do vrnitve na delo je nujna, da lahko imajo zaposlene ženske otroke, ne da bi jim grozila izgube zaposlitve. Zaradi verjetnosti, da bodo mlade ženske šle na porodniški dopust, pa jih delodajalci neradi zaposlujejo. Nadomestilo za porodniški dopust mora biti zadostno, da lahko mati sebe in otroka vzdržuje v primernih zdravstvenih in življenjskih razmerah. Če nadomestilo izhaja iz socialnega zavarovanja, ga lahko uveljavijo le ženske, ki so plačevale prispevek. Plačevanje nadomestila iz javnih ali skupnih sredstev ne obremenjuje

delodajalca. V nekaterih državah morajo delodajalci v celoti ali delno plačevati nadomestilo za porodniški dopust, kar ovira zaposlovanje žensk v rodni dobi. Delodajalci so s kolektivnim pogajanjem ali po lastni iniciativi dopolnili zakonodajo, ki ne predvideva plačanega porodniškega dopusta, npr. v Avstraliji in ZDA.

Koliko delavk se po porodniškem dopustu dejansko vrne na delo, je odvisno od zakonodaje, osebnih razmer in delovnega okolja. V britanski raziskavi so ugotovili, da se je od žensk, ki so rodile junija 1995, vrnilo na delo 67 %, velika večina k istemu delodajalcu. Več se je vrnilo starejših žensk, tistih z višjimi plačami in z daljšo delovno dobo. Pokazal se je tudi pomen podpore v delovnem okolju. Delodajalci spodbujajo vrnitev na delo tako, da vzdržujejo stike z delavkami na porodniškem dopustu, nekateri celo izplačujejo posebne dodatke. Za ženske, ki nadaljujejo delo, je največji problem dojenje. Svetovna zdravstvena organizacija priporoča 6 mesecev izključnega dojenja, kar je za mnoge ženske neizvedljivo.

Očetovski dopust je vedno pogostejši v nacionalnih zakonodajah in kolektivnih pogodbah. Navadno je kratek in v celoti plačan. Rekorderkar je Finska z 18 dnevi, čeprav je v tabeli tudi Slovenija z 90 dnevi plačanega dopusta. (Kot da avtorica dvomi v slovenski podatek, ki je dejansko poenostavljen.)

Starševski dopust po Priporočilu MOD št. 165 lahko izkoristita oba starša. Predpisan je pretežno v industrijskih državah in državah v tranziciji. Razlike v krogu upravičencev, višini nadomestila, trajanju, fleksibilnosti uporabe, otrokovi starosti in delitvi med staršema so zelo velike. Odražajo interese, ki se nanašajo na razvoj otroka, rodnost, potrebo po delovni sili, enakost spolov in distribucijo dohodka. Starševski dopust je največkrat razmeroma dolg, nadomestilo pa je pogosto nizko. Za ženske in moške je odločilno, ali je dopust plačan. Glede na to se odločajo, ali in koliko ga bodo izkoristili. Najpogosteje ga izkoristijo matere po izteku porodniškega dopusta, vendar ne vedno v celoti, če je nadomestilo nizko. Očetje ta dopust redko izrabijo, čeprav delež narašča. Študije kažejo, da je glede tega zelo pomemben odnos delodajalca. Zaposleni imajo raje krajše dopuste z višjim nadomestilom kot dolge z nizkim nadomestilom. Dolge odsotnosti prinašajo nevarnost dopustniške pasti (*leave trap*).

Stališče OECD je: »Dolgotrajen dopust slabo vpliva na bodoče pričakovane zaslužke mater. Že

samo iz tega razloga naj bi plačan dopust pokrival le kratko obdobje vzreje (*rearing*) otroka.« (Str. 125.) Letno poročilo o enakih možnostih moških in žensk v EU izraža zadržke glede podaljševanja starševskega dopusta: »Čeprav je to pozitiven element, je glede na spolno neravnovesje v zvezi z varstvom, ki še vedno zadeva ženske, nevarno, da bi dolga obdobja odsotnosti negativno vplivala na udeležbo žensk v delovni sili, da bi se povečale razlike pri plačah in da bi se povečala spolna segregacija.« (Str. 125.)

Pri izrabi starševskega dopusta je možna fleksibilnost na dva načina: da se ga izrabi kot delo s polovičnim delovnim časom ali da se ga razdeli na več delov.

Družinske krize, kot so nesreče in resne bolezni – ne le otrok, ampak tudi zakonca in staršev –, lahko povzročijo, da delavec potrebuje daljšo odsotnost z dela. Iz humanitarnih razlogov nekateri delodajalci delavcem v takih primerih odobrijo neplačan dopust. Potrebo po daljšem dopustu za varstvo bolnih družinskih članov spoznava tudi vedno več držav, ki so začele uvajati dopust za varuha (Japonska, Nizozemska).

RAZPOREDITEV DELOVNEGA ČASA IN KRAJ OPRAVLJANJA DELA

Koliko časa imajo zaposleni za družino in sploh za življenje izven dela, je v veliki meri odvisno od trajanja in razporeditve delovnega časa. Raziskava v Evropi iz leta 2002 ugotavlja, da so ključni razlogi za zmanjševanje kompatibilnosti dela in družine za oba spola dolg delovni teden, delo v neugodnem delovnem času, dolg dnevni delovni čas, delo zvečer, nočno delo, delo ob koncu tedna. Ureditev delovnega časa, ki omogoča krajši delovnik, nadzor zaposlenih nad razporeditvijo delovnega časa in možnost, da izbirajo kraj dela, lahko zelo pomaga pri usklajitvi dela in družinskih obveznosti.

Skoraj vse države imajo predpise, ki urejajo trajanje polnega delovnega časa in nadurno delo. V večini industrializiranih držav znaša delovni teden 40 ur. Kaže se tendenca k razporejanju in preračunavanju polnega delovnega časa na povprečje v daljšem časovnem obdobju. Kako dolgo zaposleni dejansko delajo, je težko ugotoviti, ker so podatki nezanesljivi. V sliki, ki prikazuje povprečni delovni čas po spolu, je navedena tudi Slovenija. Poprečni delovni čas za moške in

ženske naj bi bil okrog 36 ur. (Ni jasno, kako je bil rezultat izračunan. Verjetno je odštet odmor med delom.)

Dolg »normalni« delovni čas je glavni vzrok za neskladje med delom in družino. Tako delajo zlasti moški. Kjer je polni delovni čas dolg, npr. na Japonskem, ga zakonodaja skrajšuje, kar ne pomeni nujno dejanskega skrajšanja.

Daljši delovni čas in nadure lahko podjetjem omogočijo, da rešijo razne urgentne zadeve, vpliv na produktivnost delavcev pa ni najboljši. Narobe, obstajajo dokazi, da skrajšanje delovnega časa poveča produktivnost (str. 133). O nadurnem delu je treba vnaprej obvestiti vse zaposlene, zlasti tiste z družinskimi obveznostmi, da lahko organizirajo varstvo.

V mnogih državah narašča delo ob večerih, ponoči in ob koncu tedna. To je označeno kot *unsocial* ali *asocial* čas. (V slovenskih aktih se uporablja izraz manj ugoden delovni čas.) Ta trend je posledica hitre rasti storitvenega sektorja, naraščajočih zahtev potrošnikov, da so jim dobrine in storitve dostopne vse dni v tednu, in sprememb v komunikacijski tehnologiji – od tod potreba po 24-urni prisotnosti. Tudi naraščanje deleža žensk v delovni sili je faktor, ki zahteva, da so storitve dostopne dalj časa.

Izmensko delo je v nekaterih dejavnostih tradicionalno zaradi boljše izrabe delovnih naprav, v nujnih službah, kot so policija in gasilci, in v storitvenih dejavnostih, kot so hoteli, bolnišnice ipd. Delavcem, ki delajo v izmenah, je v pomoč, če lahko po potrebi zamenjajo izmeno. Nočno delo je lahko težava pri varstvu otrok.

Neugoden delovni čas ima negativne posledice za zdravje delavcev, kar velja zlasti za nočno delo. Delo zvečer, ponoči in ob koncu tedna vpliva na družinsko življenje, kar je slabše raziskano in dokumentirano. V nekaterih primerih je to celo ugodnost, ker omogoči lažjo organizacijo varstva. Problem za delavce, ki delajo z neugodnim delovnim časom, je najti čas, da so lahko skupaj z otroki, zlasti šoloobveznimi.

Za delavce, ki delajo v običajnem delovnem času, je pomembno, kdaj se delo začne in konča in kako dolg je opoldanski odmor. Zaradi večje porabe časa za prihod na delo in z dela opoldanska prekinitve ne omogoči vrnitve domov in ni več družini prijazna.

Delo s krajšim delovnim časom je način povezovalja dela in družine. Matere z majhnimi otroki v industrijskih državah ugotavljajo, da se

ujema z družinskimi obveznostmi. Nejasen pa je vpliv krajšega delovnega časa na enakost spolov. Če te možnosti ne bi bilo, mnoge ženske ne bi bile zaposlene. Vendar so v številnih državah *part-time* delavci v marsičem na slabšem od tistih, ki delajo polni delovni čas. Razlika je, ali se delavec, delavka sam, sama odloči za krajši delovni čas ali ga sprejme zato, ker ne dobi zaposlitve s polnim delovnim časom. Delo s krajšim delovnim časom narašča, opravljajo pa ga zlasti ženske. MOD je leta 1994 sprejela Konvencijo št. 175 o delu s krajšim delovnim časom, ki naj bi izboljšala položaj delavcev, ki delajo na ta način. Posebna oblika takega dela je *job-sharing*, ko je eno delovno mesto zasedeno z dvema ali več delavci.

Fleksibilnost delovnega časa, ki omogoči delodajalcem, da pokrijejo dolg obratovalni čas ali se prilagodijo različnemu povpraševanju in kratkim rokom, je lahko za družino neprijazna. Za družine ugodno pa je, če lahko delavci izberejo delovni čas, kar jim olajša organizacijo vsakodnevnega življenja in reševanje nujnih družinskih zadev.

Trende v širjenju fleksibilnega delovnega časa je težko ugotavljati, ker je malo zanesljivih podatkov. Obstajajo različne oblike: spremenljivi delovni čas, razporejanje delovnega časa v daljšem obdobju, skrčeni delovni čas, ko se 40 ur razdeli na 4 dni po 10 ur namesto 5 dni po 8 ur.

Vedno pogostejša je fleksibilnost kraja dela. Delo na domu je tradicionalen način dela žensk. Omogoči jim zaslužek, če ne morejo od doma zaradi družinskih razlogov ali drugih omejitev. Ta vrsta dela se je ohranila do 21. stoletja. Nove oblike dela na domu oziroma od doma je omogočil razvoj informacijske tehnologije. Delavci, ki delajo na ta način, so posebno občutljiva skupina.

»Teledelo« je oblika dela, ko lahko delavci opravljajo delo izven prostorov delodajalca, ni pa nujno, da prav doma. Ta vrsta dela narašča. Če se opravlja doma, lahko olajša usklajevanje med delom in družino. Ima pa tudi negativne posledice: izoliranost delavca, zmanjšano varnost in zdravje pri delu. Dvomljiva prednost je varstvo majhnih otrok, ki lahko zelo oteži delo na domu.

SKLEP

Predstavljena publikacija vsestransko obravnava problem usklajevanja dela in družine. Kljub tehnološkemu napredku in mednarodnim normam je še vedno zelo pereč. Nastajajo dobre rešitve,

a so največkrat namenjene visokokvalificiranim delavcem, ki so že itak v ugodnejšem položaju. Z razmerjem med delom in družino je povezano enako obravnavanje moških in žensk na področju dela, kar je del splošno priznane pravice do enakopravnosti in prepovedi diskriminacije. Ukrepi v prid družini se večinoma nanašajo na ženske, kar lahko poslabša njihov položaj v svetu delu. Zdi se najboljša pot, da kot delavce z družinskimi obveznostmi enakopravno obravnavamo moške in da upoštevamo tudi potrebe samskih ljudi. Družinske obveznosti vključujejo skrb za otroke in za stare in bolne družinske člane. Usklajevanje dela in družine je eden večjih problemov kakovosti delovnega življenja, to pa je tema, pomembna za vse zaposlene, ne le za tiste, ki imajo družino. Splošno upoštevanje življenjskih razmer zaposlenih bi lahko morda zmanjšalo potrebo po posebnih ugodnostih, ki so *privilegium odiosum*. Z izboljšanjem na enem področju nastanejo negativne posledice na drugem.

Kljub nekaterim pesimističnim tonom je treba ugotoviti, da se je občutljivost za družinske in življenjske razmere zaposlenih povečala in da delodajalci spoznavajo gospodarski pomen usklajevanja dela in družine in kakovosti delovnega življenja na splošno. L. Duxbury v *Financial Times* piše: »Vedno več organizacij začneja ugotavljati, da je za dobre finančne rezultate potrebno, da so stranke zadovoljne. Če hočete, da so zadovoljne stranke, morajo biti zadovoljni delavci.« (Str. 63.)

Andreja Kavar Vidmar

33. SVETOVNI KONGRES ŠOL SOCIALNEGA DELA V SANTIAGU IN VPRAŠANJE ČLOVEKOVIH PRAVIC V ZGODOVINI ČILA

(AVGUST, SEPTEMBER 2006)

Svetovni kongres šol socialnega dela z naslovom *Growth and Inequality* (Rast in neenakost) je potekal v Santiagu, glavnem mestu Čila, zato je bilo največ udeleženk in udeležencev iz Latinške Amerike, prevladujoči jezik pa španščina. Svetovni kongresi šol socialnega dela (prvi je bil leta 1929 v Parizu) so namenjeni refleksiji in izmenjavi izkušenj v zvezi z predmetniki in poučevanjem v socialnem delu, zlasti pa je to priložnost, da praktiki in akademiki predstavijo svoje raziskovalne rezultate, reflektirajo kontekst in izkušnje socialnega dela, izmenjujejo teoretske in praktične ideje ter razvijajo mednarodne mreže in sodelovanja.

Kongresa se je udeležilo okoli 1.000 ljudi iz 72 držav, predstavljenih je bilo okoli 650 referatov. Svoja prispevka sva predstavili tudi avtorici tega poročila Darja Zaviršek (*Gender, Welfare and social Work Education under Communism in Slovenia*) in Jelka Zorn (*Growth of Inequality: Forced Migration and ethical Issues in social Work and social Welfare*). Vsi povzetki so dostopni na spletni strani kongresa, referati pa na CD-ju v knjižnici Fakultete za socialno delo.

Referati so bili izjemno različni, od projektov, metod in teorij socialnega dela, katerih cilj je krepitev moči staroselskih skupnosti denimo v Avstraliji, Kanadi, Novi Zelandiji itn., do refleksije zatiranja v post-apartheidski Južni Afriki in skupnostnega socialnega dela z etničnimi manjšinami v Evropi. Mnogi so izhajali iz marksistične analize razrednih neenakosti, redki so poudarili vprašanje spolnih neenakosti in seksualnih manjšin. Mednarodni odnosi, vojna, privatizacija javnega sektorja in revščina so se pokazale kot pomembne teme današnjega socialnega dela, ki se odražajo ne le v teoretski analizi in izobraževanju, ampak tudi pri konkretnem političnem delovanju (aktivizmu) tako akademikov kot praktikov. Kljub temu

pa aktivizem ni prepoznan kot pomemben del socialnega dela in ima le redko status »obvezne prakse« v izobraževanju za socialno delo. James Midgley, profesor z Univerze Berkeley, se je v svojem predavanju denimo spraševal, zakaj formalna združenja socialnih delavk in delavcev ostajajo tiho in nevpletena, ko gre za vprašanje oboroženih spopadov (vojna v Iraku, Libanonu itn.). Tako se socialne delavke in delavci in akademičarke in akademiki udeležujejo javnih protestov proti vojni ali drugih javnih demonstraciji in kampanji na področju človekovih pravic le kot posamezniki in posameznice, ne pa v imenu strokovnih združenj. Državno prevzemanje neoliberalnih pravil in zahteve akademskega sveta so marsikje odvzele poklicu bistvo. Prav potreba po angažiranosti socialnih delavk in delavcev v skupnosti (ne glede na administrativno določene delovne obveznosti) v dejavnostih, ki naslavlja vzroke neenakosti in izkoriščanja, je spodbudila dve obkongresni iniciativi: *Social Work Action Network* (eden od pobudnikov je bil Iain Ferguson, ki ga poznamo z drugega kongresa socialnega dela v Portorožu; obe avtorici poročila sta del te mreže) in ustanovitev skupine *Social Work for Peace* (ena od pobudnic je Shula Ramon, dolgoletna sodelavka Fakultete za socialno delo v Ljubljani, članica je tudi Darja Zaviršek). To iniciativo financira mednarodno združenje šol za socialno delo.

Na ustanovnem sestanku *Social Work Action Network* so profesorice in profesorji socialnega dela opozorili na sodelovanje v skupnostnih projektih in akcijah, ki pogosto ostane nepriznано in del njihovega »prostega časa«. Poudarili so zahtevo, da socialna akcija postane del predmetnika, poklica in raziskovanja. Profesorji, profesorice in študentke, študenti so udeleženi denimo v kampanjah glede HIV in aidsa (Južna Afrika), kampanjah »Nihče ni nelegalen« (Kanada, Evropa),

v protikolonialnem izobraževanju in boju skupaj z ljudmi brez zemlje (Brazilija), priseljenkami in priseljenci, družbenimi gibanji za pravičnejšo globalizacijo itn.

Poleg teh iniciativ je bila pomembna stalna obkongresna dejavnost več-dnevni sestanek odbora Mednarodne zveze šol socialnega dela (IASSW).

Druge obkongresne dejavnosti so se odvijale na terenu, v razgovoru z domačinkami in domačini, torej izven kongresnih dvoran.

Prvi obisk predsedniške palače La Moneda je bil namenjen informiranju o novejši zgodovini Čila. Čile ima 16 milijonov prebivalcev; staroselskih prebivalcev Mapuche, Aymara, Rapanui, Atacameño, Quechua itn. skorajda ni več. Španska kolonizacija v 16. stoletju je v glavnem uničila ali močno transformirala staroselske kulture in ljudstva in po štetju prebivalstva iz leta 1992 se je le 10 % populacije opredelilo kot staroselci (»Indijanci«), ne glede na to, ali prakticirajo staroselske tradicije in jezike.

Najbolj travmatska izkušnja novejše zgodovine Čila, ki je še vedno prisotna v vsakdanjem življenju ljudi in povezana tudi z vprašanji socialnega dela, je državni udar in umor Salvadora Allendeja (predsednik od 1970 do 1973). Njegov socialistični program (agrarna reforma, politika mednarodne solidarnosti, vzpostavitev tesnih odnosov s Kubo in nekdanjo Sovjetsko zvezo, državno vodena podjetja, nacionalizacija rudnika bakra in drugih velikih podjetij v lasti Severnoameričanov in drugih tujcev) so povzročili zaostritev odnosov z ZDA. Združene države, nasprotnice socialističnih državnih ureditev, so v želji po prevladi neo-liberalnega kapitalizma podpirale opozicijske medije, politike in skupine, med njimi tudi Avgusta Pinocheja, ki je ob njihovi podpori izvedel državni udar. Na oblasti je ostal celih 17 let (1973–1989). Za obdobje diktature ni bilo značilno le odpiranje trga ZDA in uvajanje neoliberalnih reform, kot je denimo popolna privatizacija pokojninskega sistema in uvedba šolnin na vseh univerzah v državi, ampak tudi najbrutalnejše obračunavanje s političnimi nasprotniki, pravimi in namišljenimi¹. Izginilo je okoli 32.000 ljudi, še veliko več pa je bilo mučenih, izgnanih, izključenih iz javnega in poklicnega življenja,

mnogim je bila odvzeta možnost obdelovanja zemlje itn. Mnogi še danes ne vedo, na kakšen način in kje so umrli njihovi sorodniki. Izginuli, brez grobov in zgodovine lastne smrti so del travmatičnih družinskih zgodb in življenja v lokalnih skupnostih.

O posledicah diktatorskega režima so pripovedovali sorodniki izginulih in tisti, ki so preživeli mučenje. Združenje socialnih delavk in delavcev Čila (*Colegio de asistentes sociales de Chile*) je za manjšo skupino udeleženk in udeležencev kongresa organiziralo posebno strokovno ekskurzijo o vprašanju človekovih pravic. Najprej smo se odpravili v Villo Grimaldi, nekdanjo skrivno mučilnico in mesto izginjanja, ki je danes urejena v spominski park. Preživeli so organizirani v združenje, ki skrbi za ohranitev spomina in iskanje resnice (*Corporacion sobrevivientes de la Villa Grimaldi*). O režimu mučilnice se je z nami pogovarjal eden od preživelih. Tam so izvajali najokrutnejše tehnike političnega mučenja posameznikov in posameznic z namenom ustrahovati prebivalstvo. Preživeli so se vrnili domov, kjer so o svojih izkušnjah pripovedovali družinskim članom in prijateljem. Prav v teh prostorih je bila žrtev mučenja tudi sedanja predsednica Čila Michelle Bachelet, kakor tudi njena mama, očeta pa so Pinochetovi vojaki ubili. Poleg nemogočih razmer bivanja in fizične torture je bila Villa Grimaldi tudi mesto, kjer so ljudje množično izginjali. S pomočjo posebnega stolpa, ki so ga obnovili za spominski park, so na helikopter naložili ljudi, ki so jih potem odvrgli v ocean.

Villa Grimaldi je bila za javnost prvič odprta leta 1994. Mučitelji so za seboj pustili razdejanje; uničenje prostora naj bi uničilo tudi spomin na mučenje in ubijanje. Slavnostna otvoritev spominskega parka je bila leta 1997, po treh letih urejanja prostora. Uvodni del ceremonije se je začel s simbolnim pohodom skozi vrata, skozi katera so v času diktature pripeljali pridržane ljudi. Najprej so vstopili hčerke in sinove izginulih, nato preživeli zaporniki in šele potem vsi ostali. Nato so se ta usodna vrata za vedno zaprla. Pomembno je poudariti, da so se spominske slovesnosti udeležili tudi predstavniki različnih cerkva, saj se velik del duhovščine ni podredil diktatorskemu režimu. Nasprotno, žrtve mučenja in ubijanja so bili tudi duhovniki.

Nato smo pot nadaljevali na pokopališče, kjer smo si ogledali spominsko ploščo z več sto imeni izginulih in grobnico ubitega predsednika

¹ Več o reformah socialne politike in socialnega varstva in o negativnih posledicah privatizacije tega področja gl. v Borzutsky 2003.

Salvadorja Allendeja. Na spominski plošči so zapisane njegove zadnje besede: »Delavci in delavke moje domovine, imejte vero v Čile in njegovo usodo. Drugi, ki pridejo za nami, bodo premagali ta temačni, žalostni trenutek, ko je zavladovala izdaja. Pojdite naprej in ne pozabite, da se bodo široke avenije prej ali slej na novo odprle in po njih bodo hodili svobodni ljudje, ki bodo zgradili boljšo družbo.«

Naslednji obisk je bil v vasi Paine v okolici Santiaga. Pričakali so nas domačini in domačinke, ki so nam pripovedovali osebne in družinske zgodbe o izginulih sorodnikih. V času diktature so pogostejše izginjali moški člani družin, tako so ženske ostajale same običajno z večjim številom otrok. Nekatere je država deložirala z njihovih domov ter jim odvzela zemljo in s tem vir preživljanja. Poleg stalnega strahu, kaj se bo zgodilo z njihovimi možmi, očeti in sinovi, če se bodo sploh vrnili, je bilo zaradi revščine ogroženo tudi zdravje in preživetje mlajših otrok. V vasi Paine se večina izginulih ni vrnila. Nekateri še naprej iščejo posmrtno ostanke sorodnikov in sestavljajo koščke informaciji o njihovih zadnjih mesecih življenja. Kolektivno spominjanje je ena od oblik ravnanja s travmo in njeno premagovanje. Običajna zgodba čilskih vasi je tista, kjer so večino moških ugrabili in se niso več vrnili. To je bilo še posebej pogosto tam, kjer so se ljudje pod Pinochetovo diktaturo organizirali za vrnitev zemlje lokalnemu kmečkemu prebivalstvu. Vendar je vas Paine nekaj posebnega. S pomočjo finančne podpore ministrstva za notranje zadeve in njihovega odbora za človekove pravice so se vaščani zavezali k izdelavi spomenika svojim najbližjim, izginulim v času Pinochetove diktature. Vaščani in vaščanke so ponosni na ta projekt, ki je eden redkih, če ne celo edini spomenik, ki ga v celoti načrtujejo in izdelujejo sorodniki umrlih. Na polju ob robu vasi že stojijo leseni koli različnih velikosti, ki s ptičje perspektive predstavljajo gorovje Ande. Vmes bodo družine položile barvaste mozaike, vsak bo drugačen, ker bo vsak pripovedoval osebno zgodbo izginulega ali izginule in prikazal to osebo, kot se je spominjajo družinski člani in članice. Pokazali so nam načrte za izdelavo mozaikov, slike, ki pripovedujejo zgodbe. Kljub travmi izgube sorodnikov, partnerjev in prijateljev so slike raznobarvne in vesele, prikazujejo življenje, ohranjajo spomin in povezujejo skupnost.

V prostorih Zveze socialnih delavcev in delavk v Santiagu smo se pogovarjali s predsednico zveze

Lucio Sepulvedo, predsednico odbora za človekove pravice pri ministrstvu za notranje zadeve Victorio Baezo Fernandez in predsednico društva izginulih. Zanimale so nas vloge socialnih delavk in delavcev pod diktaturo in strategije preživetja. Lucia Sepulveda, nekdanja direktorica ene od šol socialnega dela (ki jih je v Čilu okoli 120), je povedala, da je bilo socialno delo eden tistih poklicev, ki so utrpeli skrajno represijo in degradacijo. Odvzeli so mu univerzitetno raven, režimska administracija pa je zbiral podatke o lojalnih in nelojalnih profesorih in profesorjih socialnega dela. V času diktature je bilo vsem trem našim sogovornicam prepovedano vstopiti v hišo, v kateri smo sedeli, torej v sedež Zveze socialnih delavk in delavcev. Nasprotniki režima niso smeli več poučevati, prepovedano je bilo socialno delo s skupinami in skupnostmi; dovoljeno je bilo le individualno delo s posameznikom, posameznico oziroma z družino. Mnoge odstranjene predavateljice so se zaposlile v nevladnih organizacijah, ki so dobivale mednarodno finančno podporo. Predsednica društva izginulih je povedala, da so preživeli s pomočjo solidarnosti in medsebojne podpore (v intimno zvezo je stopila s človekom, katerega oče je prav tako izginil kot njen). Poleg solidarnosti je pomembna tudi participacija v projektih in skupinah, ki so povezane z iskanjem resnice, ohranjanjem spomina, medsebojno podporo itn.

Naša strokovna ekskurzija se je nadaljevala na severni del države, v puščavski predel Atacame. Področje je poseljeno s potomci staroselskih ljudstev, ki so doživela brutalno zatiranje in uničenje s prihodom španskih kolonizatorjev v 16. stoletju. Njihov center je bil oaza, ki sedaj nosi špansko ime San Pedro de Atacama. V bližnji vasi Chui-Chui so Španci postavili prvo katoliško cerkev na ozemlju današnjega Čila (leta 1611 so postavili kapelo, v cerkev pa so jo razširili leta 1675). Kot večina tamkajšnjih hiš je zgrajena iz materiala adobe (blato, slama, voda). Andska ljudstva, ki so živela na širokem področju atakamske puščave, so se pokristjanjevanju upirala z ohranjanjem lastnih kozmoloških sistemov in verovanj, ki so jih vključila v katoliške obrede in gradnjo cerkva. Sledovi sinkretizma so vidni še danes. Španskim kolonizatorjem se ni posrečilo povsem uničiti staroselskih ljudstev in tako smo imeli priložnost obiskati vasico Castaño, eno redkih, kjer še govorijo jezik staroselcev Quechua.

Danes se večina prebivalstva v širokem področju puščave preživlja z delom v rudniku

bakra, ki je eden največjih na svetu. Zaposluje okoli 12.000 delavcev in je deloma v lasti čilske vlade, deloma pa Severnoameričanov in drugih tujcev. Pomemben vir prihodka so najdišča litija, ki ga je 40 % svetovnih zalog. Allendeva vlada je rudnik bakra nacionalizirala, kar je bil eden od vzrokov za ostrovanje konflikta in eden od vzrokov za tedanje severnoameriško podporo Pinochetovem državnem udaru. Danes je 51 % vrednosti rudnika bakra v lasti čilske vlade, 49 % pa je v lasti severnoameriških korporacij.

Tudi prebivalstvo puščavskih vasi je utrpelo žrtve in ustrahovanja v času Pinochetove diktature. Kljub temu nekateri trdijo, da so bile plače delavcev takrat boljše.

Danes ima Čile zopet levičarsko vlado. Na demokratičnih volitvah leta 2006 je bila izvoljena prva predsednica Čila Michelle Bachelet (to je druga predsednica v Latinski Ameriki), ki je tudi sama, kot smo že omenili, preživela mučenje in izgubila očeta v času Pinochetove diktature. Predsednica Bachelet je bila slavnostna govornica na otvoritvi kongresa. V govoru se je dotaknila pomembne vloge socialnih delavcev in delavk pri izgradnji pravičnejše družbe v svetovnem merilu, o socialnem delu, ki je lokalno in globalno, vselej politično in razume strukturne pogoje neenakosti, o reformah odpravljanja revščine, o izboljšanju možnosti izobraževanja, zaposlovanja, pokojninskega sistema itn. Udeleženci in udeleženke kongresa smo jo pozdravili z glasnim aplavzom.

Naslednji svetovni kongres šol za socialno delo bo v Južni Afriki julija 2008.

VIRI

33. svetovni kongres šol socialnega dela v Santiagu. www.globalsocialwork2006.cl (10. 9. 2006).
- Borzutsky, Silvia (2003), Social Security and Privatisations: The Lessons from the Chilean Experience for other Latin American Countries and the USA. *International Journal of Social Welfare*, 12, 2: 86–96.
- Grob Salvadorja Allendeja. www.bcpl.net/~jnlstrss/chile/allende.htm (9. 9. 2006).
- Mednarodna zveza šol socialnega dela (IASSW). www.iassw-aists.org (10. 9. 2006).
- Združenje socialnih delavk in delavcev Čila. www.cnaass.tie.cl (10. 9. 2006).

Jelka Zorn, Darja Zaviršek

POROČILO S POTI

ŠTUDIJSKI OBISK NA UNIVERZI V STIRLINGU

Na Univerzo v Stirlingu na Škotskem sem šla v okviru raziskovalnega projekta »Transnacionalno državljanstvo: Dostopnost socialnih služb in metode dela z (i)migranti in (i)migrantkami« (ARRS, 1000-05-217309). To univerzo sem izbrala zaradi predavatelja socialnega dela Iaina Fergusona, ki je imel na drugem kongresu socialnega dela v Portorožu septembra 2005 navdihujoče predavanje o radikalnem socialnem delu. V času študijskega obiska sem spoznala tudi druge predavatelje in predavateljice na *Department of Applied Social Science* (kjer sem imela dostop do študijske sobe in spleta), ki je tako po velikosti kot po raznolikosti mnenj in usmeritev v socialnem delu primerljiv s Fakulteto za socialno delo.

Eno od raziskovalnih vprašanj, ki me je zanimalo v času študijskega obiska na Škotskem, je bilo, kako lahko skupnost podpre prosilce in prošilke za azil in druge priseljence brez papirjev, ko jim grozi deportacija iz države. Podatki kažejo, da je v Veliki Britaniji (kakor tudi v drugih evropskih državah) večina azilnih vlog rešena negativno. Leta 2005 je v Veliki Britaniji ministrstvo za notranje zadeve pozitivno rešilo (po prvi predaji vloge) le 7% vseh azilnih vlog, 10% so priznali zaščito iz humanitarnih razlogov ali pravico do bivanja na podlagi diskrecijske odločitve ministrstva. Torej je bilo 83% vseh azilnih vlog rešenih negativno (Home Office, 2006). Evropska kot tudi britanska azilna in migracijska politika vedno bolj temeljita na restriktivnih ukrepih in izključevanju ljudi. Pridrževanje v posebnih centrih za tujce in odstranjevanje ljudi brez ustreznih dokumentov (oziroma pravnega statusa) vse bolj postaja bistveni del evropske migracijske in azilne politike. Število deportacij iz Velike Britanije kaže, da je bil to nekdaj (v 70-ih in 80-ih letih prejšnjega stoletja) bolj ali manj izjemen ukrep države, medtem ko danes ta ukrep

vse bolj postaja norma. Iz Velike Britanije vsak mesec deportirajo približno 1.000 prebežnikov, v primerjavi s 70-imi, ko so deportirali manj kot 500 ljudi letno, in 80-imi, ko so jih deportirali manj kot 1.000 na leto (Gordon 1984, Home Office 2006) (več o tem gl. v Zorn 2006 a).

Škotska je bila podobno kot Slovenija do nedavnega »bela« dežela. Iskalci zatočišča iz azijskih, afriških in vzhodnoevropskih (Romi) držav so začeli prihajati šele leta 1999 oziroma 2000. Takrat je britanska vlada sprejela politiko (prisilne) razselitve prosilcev za azil po vsej državi, da bi preprečila koncentracijo prebežnikov v južnem delu Anglije in zlasti v Londonu. Del prebivalstva je na prihod in naselitev prebežnikov v Glasgowu (ki je edino škotsko mesto, kamor vlada pošilja prebežnike) reagiral ksenofobično. Javno so izrazili ogorčenje in občutke ogroženosti zaradi prihoda beguncev. Kot protest proti takratnim sovražnim, ksenofobičnim reakcijam domačinov in medijev se je oblikovala iniciativa *Glasgow Campaign to Welcome Refugees*. Ta mreža, ki deluje še danes, je podpirala prihod prebežnikov in z njimi vzpostavila prijateljske, solidarnostne in aktivistične povezave. Odločila se je za rabo termina *refugees* oziroma begunci, s čimer želijo preseči delitev na tiste, ki so jim vladne službe priznale status (manjšina), in tiste, ki so brez papirjev (večina). Vsebinska kampanje, ki povezuje lokalne skupine aktivistov in aktivistk z iskalci zatočišča, je organiziranje različnih javnih družabnih in solidarnostnih dogodkov, organiziranje tečaja angleščine, skupno zavzemanje za pravice beguncev na področju stanovanja, zdravstvene oskrbe in socialnih pravic (javni politični protesti, peticije, apeli in individualno zagovornišvo) in preprečevanje deportacij. Po načinu delovanja *Glasgow Campaign to Welcome Refugees* spominja na ljubljanski Urad za intervencije (UZI), ki

se je mobiliziral leta 2000 prav tako kot odgovor na zatiralsko vladno politiko do prebežnikov na eni strani in ksenofobične reakcije krajanov in medijev na drugi. Tako kot nekdanji UZI (glej Zadržanikar 2004) tudi *Glasgow Campaign to Welcome Refugees* nima članstva, zaposlenih, pisarne, ima pa spletno stran in prepoznavno ime v javnosti.

Ena njihovih ključnih trajnih aktivnosti je zavzemanje za zaprtje centra za pridrževanje in deportiranje beguncev *Dungavel Detention Centre*. Še zlasti so zaskrbljeni zaradi zapiranja otrok, kar je v nasprotju z Evropsko konvencijo o človekovih pravicah in s Konvencijo Združenih narodov o pravicah otroka. Nekateri otroci so skupaj s svojimi starši zaprti tudi po leto dni, kajti Velika Britanija nima časovne omejitve zapiranja prebežnikov. Septembra 2003 je večje demonstracije proti politiki zapiranja in deportiranja iskalcev zatočišča organiziral škotski sindikalni svet (*Scottish Trade Union Council*). Demonstracij pred centrom za pridrževanje in deportiranje Dungavel (ki stoji na samem v pokrajini južnega Lanarkshira) z zahtevo po njegovi ukinitvi se je udeležilo približno 2.000 protestnikov in protestnic. 21.000 ljudi pa je podpisalo peticijo, ki je bila izročena sekretarju ministrstva za notranje zadeve Davidu Blunkettu.

Najbolj množične demonstracije proti temu zaporu za iskalce zatočišča so bile v času zasedanja G-8 na Škotskem julija 2005, ko je protestiralo na sto tisoče ljudi. Glavni naslov oziroma slogan demonstracije je bil: »Odprte meje! Proti zapiranju!« Policija je protestnike močno ovirala, center pa so predhodno izpraznili, tako da zaprti niso doživeli množice, ki jih podpira in zahteva njihovo osvoboditev.

Poleg zavzemanja za ukinitve institucij, kot je Dungavel, aktivisti in aktivistke *Glasgow Campaign to Welcome Refugees* zahtevajo izboljšanje življenjskih pogojev za vse begunke in begunce. Zelo si prizadevajo za spremembo tistih ukrepov in členov azilne zakonodaje, ki dovoljuje deložacijo ljudi z negativno azilno odločbo. Prosilci in prosilke za azil imajo namreč v času azilnega postopka pravico do nastanitve v običajnih stanovanjih, ki so v običajnih stanovanjskih soseskah, in pravico do prejemanja socialne pomoči (ki pa je nižja od običajne socialne pomoči). Prisilne deložacije so ena od vladnih metod, kako ljudi, ki niso dobili statusa begunca, »prostovoljno« spraviti iz države. Zaradi take zakonodaje se lahko na cesti znajdejo cele družine (več o tem gl.

v Zorn 2006 b). V okviru *Glasgow Campaign to Welcome Refugees* so aktivisti in aktivistke lobirali *Glasgow City Council*, da se pri centralni vladi v Londonu zavzame za spremembo zakonov, katerih posledice so brezdomstvo prosilcev za azil. V kampanji so zelo aktivni tudi nekateri poslanci in poslanke škotskega parlamenta. Ustanovili so medresorsko skupino, ki se ukvarja s tem področjem. Značilen je njihov oster protest proti centralni britanski vladi, ki je edina pristojna za zakonsko ureditev področja azila in tujcev (škotski parlament v teh zadevah nima ne zakonodajne ne izvršilne moči).

Področje delovanja *Glasgow Campaign to Welcome Refugees* je tudi preprečevanje deportacij posameznikov in družin. Zaradi močnih pritiskov zavezniške mreže, v katero sta vključeni tudi dve poslanki škotskega parlamenta, vodilni sindikalisti itn., jim včasih to tudi uspe.

S stališča antideportacijskih kampanj in zavzemanja za pravice prosilcev za azil, še zlasti otrok, je zanimiva skupina šolark, ki se je poimenovala *Glasgow Girls* (po skupini umetnic na prehodu iz 19. v 20. stoletje). Sedem deklic, starih od 13 do 16 let, so začele aktivno javno delovati, ko so v center za tujce zaprli eno izmed njihovih prijateljic. Večina od njih je iz begunskih družin, nekatere imajo begunski status, druge so skupaj s starši še v azilnem postopku. Ko je nekega dne ob 5h zjutraj policija vdrla v stanovanje njihove prijateljice Agnese (družina kosovskih Romov) in celo družino odpeljala v *Dungavel Detention Centre*, so deklice mobilizirale celo šolo, lokalno skupnost in medije, da bi skupaj ustvarili politični pritisk na lokalne in vladne predstavnike (prvega škotskega ministra, britanskega ministra za notranje zadeve itn.) s ciljem, da vrnejo družino v njihov dom, ki ni več na Kosovem, ampak v Glasgowu. Med svojim obiskom na Škotskem sem se pogovarjala tako z deklicami kot z njihovim učiteljem. Povabili so me v njihovo šolo *Drumchapel High School*, ki je poznana kot prava multikulturna šola, saj jo obiskujejo otroci iz več kot 20 različnih držav sveta. Skupaj z družinami so večinoma prišli na Škotsko v okviru vladnega programa razselitve prosilcev za azil. Zdaj je Glasgow postal njihov dom, čeprav mnogi živijo v negotovih razmerah, brez begunskega statusa. Razred je bil poln slik, ki to kulturno raznolikost delajo vidno in pomembno, denimo, koledar s prazniki različnih verskih in etničnih skupin, fotografije učenk in učencev z različnih javnih dogodkov in ustvarjalnih delavnic,

časopisni izrezki o političnih akcijah in mnenjih *Glasgow Girls* ipd.

Zaradi britanske in nasploh evropske restriktivne priseljevalne politike, ki na prvo mesto postavlja zapiranje in deportiranje beguncev in drugih priseljencev, kot je omenjeno zgoraj, se dogaja, da kakšni otroci čez noč »izginejo« iz razreda. Nenapovedani policijski vdori v stanovanja begunskih družin in njihovo zapiranje v centre za tujce otroke izpostavlja strahu in trajnemu psihičnemu pritisku, da bodo nenadoma nasilno iztrgani iz kroga prijateljev in deportirani ali pa da bodo zaradi deportacije izgubili najboljšega prijatelja ali prijateljico. Učitelj Euan Girvan je povedal, da policijsko odstranjevanje begunskih otrok in njihovih družin uničuje motivacijo za učenje in ponovno travmatizira otroke, ki so zaradi pobega iz matične države komaj prišli k sebi, pridobili nove prijatelje, se vključili v novo skupnost. »Ko so nekega dne na šolo prišli policisti v okviru neke preiskave, nič povezano z begunci, se je ena od učenk tako prestrašila, da se je skrila pod mojo pisalno mizo,« je pojasnil učitelj. »Mislija je, da so prišli ponjo. Otroci, ki pridejo kot begunci, so sprva večinoma izjemno prestrašeni in zaprti vase. Nekateri med njimi so doživeli strašne izkušnje in precej časa je potrebno, da se sprostijo in počutijo varne, da zopet postanejo običajni otroci. Videl sem mnoge otroke, ki so se komaj sprostiti, pa jih je že postalo strah, da jih bodo odpeljali v center za tujce. Komaj se pomirijo zaradi travmatskih izkušenj v matični državi, pa jih naša vlada s svojimi ukrepi ponovno izpostavi travmatizaciji. Proti taki vladni politiki se moramo boriti skupaj. To so sijajni otroci! Veliko smo delali skupaj, se družili, pogovarjali ..., tudi o grožnji deportacije in kako ukrepati v takih primerih, o rasizmu ipd.«

Dekleta iz skupine *Glasgow girls* pa so mi povedale, da učenje za izpite nima smisla v situacijah, ko nad njimi visi grožnja nasilne prekinitev šolanja zaradi zapiranja v zapore za begunce in deportacij. Tako je čez noč »izginila« ena od njihovih sošolk in najboljših prijateljic, že omenjena Agnesa. Zgodaj zjutraj je v njihovo stanovanje vdrla policija oziroma privatna varnostna služba in jih odpeljala v *Dungavel Detention Centre*. Prijateljice so jokale in bile tako pretresene, da sploh niso mogle k pouku. Učitelj jih je spodbudil, da ukrepajo; da obvestijo medije, vprašajo vladne in mestne predstavnike, kaj se dogaja s to družino, itn. Ravno tem času se je zgodilo, da je neka

novinarka škotske BBC pripravljala dokumentarni film o izkušnjah begunskih otrok. Roza (iz kurdske skupnosti) in Evelina (iz romske skupnosti) sta se javili, da bi bili pripravljeni govoriti o sebi. Izkazalo se je, da je njuna izkušnja tesno povezana s tem, da sta izgubili prijateljico. Na koncu so ves dokumentarec posvetili spremljanju antideportacijske kampanje – boja za vrnitev Agnese in njene družine iz centra za tujce *Dungavel* nazaj v njihov dom v Glasgowu. Njene prijateljice so protestirale pred škotskim parlamentom, pisale peticije, se srečale z ministrom za notranje zadeve, s komisarko Združenih narodov za pravice otrok itn. *Glasgow girls*, begunke in domačinke, so se strinjale, da imajo otroci, ki so že integrirani, pravico ostati v tej državi, in javno opozorile, da je zapiranje in deportiranje otrok v nasprotju z Konvencijo Združenih narodov o pravicah otroka. »Dokler niso odpeljali naše prijateljice, se sploh nismo zavedale tega problema, čeprav smo seveda vedele, da se take reči dogajajo. Pomembno se nam zdi ozaveščati ljudi o tem. Ne samo, da smo same aktivne na področju pravic beguncev, zlasti otrok, ampak je zelo pomembno, da s svojim delovanjem spodbudimo čim več ljudi, da se zanimajo za te zadeve in postanejo aktivni. Zelo pomembno je tudi, da imajo otroci svoj glas. Ponavadi govorijo le odrasli, zdaj je prvič, da glede priseljevanja in azila javno govorimo otroci, pravzaprav najstnice. Tudi zato nas ljudje poslušajo, novinarji z nami delajo intervjuje ...« *Glasgow Girls* so postale zelo znane, saj o njihovih aktivnostih in o njih samih kot begunkah (o njihovih življenjskih pogojih, mnenju, poklicnih željah ipd.) mediji pogosto poročajo. Prejele so tudi številne ugledne nagrade, kot denimo *Great Scott Unsung Hero Award 2005*, *Scottish Politician of the Year Award 2005*, *Campaign of the Year Award 2005*, *Community Service Award 2005* itn. »Zdaj v parlamentu vsi poznajo našo šolo, *Drumchapel High School*. Čeprav so prijazni z nami, v pogovorih nam obljubljaajo, da se bodo zavzeli za humanejše deportacije, ki ne bodo v času izpitov, nas mnogi politiki gotovo sovražijo,« so povedale deklice. Tiste, ki so prišle v Glasgow kot begunke, menijo, da to pravzaprav ne bi nič pomagalo, da so glavni problem deportacije kot take in ne le njihova brutalna izvedba. Amal iz Somalije je povedala, da želi, ko odraste, postati premierka Škotske.

Ko sem se pogovarjala z *Glasgow Girls*, njihovim učiteljem, aktivisti, aktivistkami *Glasgow*

Campaign to Welcome Refugees, eno od poslank škotskega parlamenta in s kolegi in kolegicami s *Stirling University*, sem dobila občutek, da so njihove zavezniške mreže v boju za pravice beguncev gostejše in bolj raznolike kot v Sloveniji. Na to kaže denimo večje število antideportacijskih kampanj, organiziranih okoli posameznikov, posameznic ali družin. Vprašanje, ki izhaja iz tega je, zakaj je tako. Zakaj je na Škotskem več javnih prizadevanj proti odstranjevanju priseljencev kot v Sloveniji?

Razlogi so po mojem mnenju v razlikah pri zgodovini političnega delovanja (različni politični kulturi) in v socialnovarstvenih sistemih. Glede zadnjega je gotovo ključno, da prosilci in prosilke za azil živijo v skupnosti v običajnih stanovanjih in ne v posebnem (azilnem) domu. To pomeni, da imajo otroci sošolke in sošolce, sosede in prijatelje in da begunske družine ali posamezniki niso tako zelo stigmatizirani in izolirani, kot je to običajno v Sloveniji (čeprav so njihove socialne pravice izločene od običajnega socialnovarstvenega sistema; več o tem gl. v Zorn 2006 b). V primeru Slovenije širša skupnost niti ne ve, kateri ljudje bodo deportirani in kdaj, saj večinoma z njimi nimajo nobenih stikov (razen aktivistov in aktivistk Mreže za stalni obisk in nevladnih organizacij, ki so dejavne na področju azila in tujcev).

Drugi pomemben razlog je zavzemanje nekaterih poslank škotskega parlamenta za pravico ljudi, da ostanejo v državi, in druge pravice beguncev (na področju šolanja, zdravstva, stanovanja, socialnih pravic, do dela itn.). Najaktivnejši poslanki Sandra White in Rosie Kane sta iz dveh parlamentarnih strank, Škotske nacionalne stranke in Škotske socialistične stranke. Čeprav obe goreče zagovarjata pravice beguncev (za Rosie Kane je to tudi osebna zadeva, zato v nujnih primerih deli z njimi tudi svoj dom), so razlogi tega boja v kontekstu dveh strank nekoliko različni. Pri prvi gre za del strategije nasprotovati britanskemu parlamentu in politiki, saj je eden od pomembnih ciljev neodvisna Škotska. Pri drugi gre za odpravljanje vseh zatiralskih družbenih odnosov, rasizma in rasistične zakonodaje. Škotska socialistična stranka razume britansko azilno zakonodajo in zakone o priseljevanju kot rasistične.

Tretji razlog večjega števila in pestrosti protideportacijskih dejavnosti je verjetno v daljši tradiciji boja za pravice zatiranih zlasti v okviru

sindikato. *Scottish Trade Union Congress*, ki je bil ustanovljen leta 1897 in združuje 43 sindikatov, se zavzema za pravice prosilcev za azil, enake možnosti etničnih in seksualnih manjšin, brezposelnih in upokojenцев, poudarja in zahteva uresničevanje potreb žensk (mater) in hendikepiranih na delovnih mestih ipd. (*Scottish Trade Union Congress* 2006). V primerjavi s škotskimi so jugoslovanski sindikati izgubili radikalni naboj leta 1945, ko je »delovno ljudstvo prevzelo oblast«. Sedanji slovenski sindikati pa po razpadu »socialistične« Jugoslavije v svoje delovanje večinoma niso vključili načel, ki spodbujajo emancipacijo manjšin, ampak ostajajo pri univerzalnem delovnem človeku (gl. spletne strani slovenskih sindikatov). Tako se javno ne zavzemajo za pravice priseljencev, beguncev, seksualnih in etničnih manjšin ali hendikepiranih.

Škotski sindikati, Škotska socialistična stranka in zlasti *Glasgow Campaign to Welcome Refugees* so bili pomembni akterji v pripravi alternativne konference in demonstracij proti zasedanju G-8 v Gleneaglesu (vas v osrednji Škotski) julija 2005. Po besedah ene od organizatork in sourednic knjige *Arguments Against G8* Gill Hubbard je bil to največji politični dogodek v zgodovini Škotske. To je bilo združeno delovanje različnih skupin (od protivojnih skupin, okoljevarstvenikov, beguncev, sindikalistov pa do afriških aktivistov, koalicije *Make Poverty History* itn.) proti istemu sovražniku, globalnemu neoliberalizmu in militarizaciji. Priprava in izvedba teh političnih dogodkov (konferenc, delavnic, demonstracij) je še utrdilo mrežno gibanje za pravice manjšin in pravičnejši svet za vse, okrepilo zavezništva in prepoznavnost ter vtilo ljudem novo energijo, motivacijo in pogum za graditev pravičnejše družbe, katere pomembni akterji so tudi begunci in begunke.

Jelka Zorn

VIRI

- Arthur, Sheila (2006), intervju, Glasgow, 16. 6. 2006.
- Ferguson, Iain (2006), intervju, Glasgow, 23. 6. 2006.
- Girvan, Euan (2006), intervju, *Drumchapel High School*, Glasgow, 20. 11. 2006.
- Glasgow Campaign to Welcome Refugees (2006), www.gctwr.co.uk (22. 7. 2006).
- The Glasgow Girls (2006), skupinski intervju z Amal Azzud, Raza Salih, Toni Henderson, Emmo Clifford, Evelio Siwak in Jennifer McCarron, Drumchapel High School, Glasgow, 20. 11. 2006.
- Gordon, Paul (1984), *Deportations and Removals*. London: The Runnymede Trust.
- Henderson, Damien (2006), Pupils Win Concession in Fight for immigrant Children. *The Herald* (Glasgow), 20. 3. 2006: 3.
- Home Office (2006), www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs06/asylum405/pdf (26. 4. 2006).
- Scottish Trade Union Congress (2006): www.stuc.org.uk/policy/home-and-international (29. 7. 2006).
- Hubbard, Gill (2006), intervju, *University of Stirling*, 18. 4. 2006.
- White, Sandra (2006), intervju, Glasgow, 19. 4. 2006.
- Woods, Margaret (2006), intervju, Glasgow, 19. 4. 2006.
- Zorn, Jelka (2006 a), Od izjeme do norme: Centri za tujce, pridrževanja in deportacije. *Časopis za kritiko znanosti*, XXXIV, 224 (v tisku).
- (2006 b), Azil in socialne službe v Manchestru. *Socialno delo*, 45, 6: 369–374.

POROČILO S POTI

INTENZIVNI SEMINAR EVROPSKE MREŽE ŠOL ZA SOCIALNO DELO

EVROPSKA MREŽA ZA POLITIKO DO STAROSTNIKOV IN SOCIALNO DELO S STAROSTNIKI
V SVETU DEMOGRAFSKIH SPREMEMB

Med 23. in 29. 4. 2006 je v Nemčiji na *Evangelische Fachhochschule Bochum* potekal intenzivni seminar evropske mreže šol za socialno delo o socialnem delu s starimi ljudmi. Pred podrobnejšim opisom intenzivnega seminarja naj namenim nekaj besed predstavitvi mreže, s katero je fakulteta za socialno delo začela sodelovati oktobra 2005 na sestanku učiteljev v Potsdamu.

Začetki delovanja mreže segajo v leto 1989. Od takrat do danes so v mreži krajše ali daljše obdobje sodelovale različne šole, kar pa ni ogrozilo njene prvotne dejavnosti. Glavni dejavnosti mreže sta organizacija intenzivnega seminarja in sestanka učiteljev enkrat letno, vsakokrat v drugi državi. Do sedaj so organizirali 13 intenzivnih seminarjev, v katerih je sodelovalo prek 100 študentov, 16 sestankov učiteljev, eno konferenco in številne izmenjave študentov ter profesorjev.

Trenutno so v mrežo vključene te fakultete in visoke šole: *CVU Vest, School of Social Work Esbjerg* z Danske, finska *University of Turku, Department of Social Policy, University of Applied Sciences, Evangelische Fachhochschule Rheinland-Westfalen-Lippe*, Bochum, *Eötvös Loránd University, Faculty of Social Sciences, Institute of Social Studies, Department of Social Work Budapest* in Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.

Intenzivni seminar je namenjen študentom, učiteljem in profesionalcem, sestanek učiteljev pa evalviranju in razvijanju obstoječe aktivnosti. Intenzivni seminar traja en teden. Vsako leto ga organizira ena izmed šol članic mreže. Vsebina intenzivnega seminarja je povezana z aktualnimi problemi staranja prebivalstva, pri čemer je poudarjena specifična vloga socialnega dela s starimi ljudmi. Seminar je namenjen izmenjavi mednarodnih izkušenj, pridobivanju interdisciplinarnega znanja in spretnosti in primerjanju

nacionalnih, socialnih, etičnih in kulturnih vidikov staranja prebivalstva. O vsebini intenzivnega seminarja se dogovorijo člani mreže ne sestanku učiteljev, ki ga prav tako organizira enkrat letno ena izmed članic mreže. Učitelji na intenzivnih seminarjih s predavanji in različnimi predstavitvami prispevajo k razvoju znanja o socialnem delu s starimi ljudmi in podajajo študentom izkušnje iz svojega okolja, kar omogoči mednarodno primerljivo pridobivanje znanja.

Glavni cilji mreže so povezani z demografskimi spremembami, zlasti z naraščajočim deležem starih ljudi, ki danes niso več le problem posameznega naroda, ampak so skupno, obstoječe dejstvo vseh držav Evropske unije in kar vsega sveta. Demografske spremembe vplivajo tako na socialno politiko, ki jo za stare ljudi razvija posamezna država, kakor tudi na socialno delo s starimi ljudmi. Tako je dejavnost mreže interdisciplinarno usmerjena. Poseben poudarek je na povezovanju teorije s prakso.

Letošnji intenzivni seminar je imel naslov »Demografske spremembe v Evropi – starostna politika in socialno delo s starimi ljudmi: Nova solidarnost med generacijami«. V tedni dni smo učitelji, študentje in strokovnjaki iz prakse izmenjali različne koncepte, izkušnje in spoznanja ter jih primerjali na mednarodni ravni.

Koordinatorica mreže in predavateljica na danski fakulteti za socialno delo Inger Hjerrild je predstavila svoj pogled na perspektivno staranja z zgodovinskega vidika. Poudarila je, da so stare ljudi v preteklosti obravnavali kot bolne, nemočne, nesposobne člane družbe, starost pa je bila povezana z boleznijo, propadanjem in smrtjo. Danes lahko govorimo o bio-psiho-socialni paradigmi, ki nas (tudi socialne delavke in delavce) usmerja k razumevanju staranja kot izrazito individualnega procesa, na katerega vplivajo biološki, psihološki

in socialni dejavniki. Predstavila je tri paradigme: paradigmo nemoči, paradigmo nemoči in kronološke starosti, bio-psiho-socialno paradigmo.

Paradigma nemoči. Značilna je bila za drugo polovico 19. stoletja, ko so staranje povezovali z biološkim in psihološkim propadanjem in smrtjo. Stari ljudje so veljali za nesamostojne in odvisne. Veljalo je pravilo, da si star takrat, ko si nemočen in odvisen od drugih, ne glede na kronološko starost. Po tej paradigmi je starost neizogibna, zato jo lahko označimo za deterministično.

Paradigma nemoči in kronološke starosti. Zaznamovala je drugo polovico 19. stoletja in večino 20. stoletja. Starost obravnava kot bolezen, odvisnost, propadanje, ki zaznamuje človekovo življenje med 60. in 65. letom starosti. Na določitev starostne meje je vplivala raziskava belgijskega statistika Queteleta, ki je prikazal, da lahko človek uporablja svoje življenjske sposobnosti do 65. leta starosti. Zato je tudi ta paradigma deterministična.

Bio-psiho-socialna paradigma. V 70. in 80. letih prejšnjega stoletja se je v Evropi pojavilo novo, drugačno razmišljanje o starosti, po katerem je starost izrazito individualen proces. Starost je proces, povezan z biološkimi in psihološkimi značilnostmi posameznika in socialnim okoljem, v katerem živi.

Za socialne delavke in delavce je pomembno, da poznajo različna pojmovanja o staranju in starosti, saj tako lažje razumejo prevladujoče predsodke do staranja in starih ljudi.

Siglinde Naumann in Ursula Zinda z gostujoče fakultete sta predstavili svoj pogled na socialne mreže in strokovno delo z njimi in na socialno delo s starimi ljudmi v Nemčiji. Problemi, vezani na starost in staranje, so pogoste teme v razpravah o pokojninski in zdravstveni reformi in pri iskanju priložnosti za medgeneracijsko sodelovanje. Profesionalci poudarjajo probleme, povezane z urejanjem zavarovanja za zdravstveno nego. Socialno delo na področju skrbi za stare ljudi stagnira in daje vtis, da ne obstaja. Zato je Ursula Zinda načrtala oporne in izhodiščne točke za utemeljitev in razvoj socialnega dela s starimi ljudmi. Ugotavlja, da imajo dovolj raziskav, ki opozarjajo na demografske spremembe družbe, da imajo na voljo gerontološko literaturo, da se zavedajo prevladujočih predsodkov do staranja in starosti in da staranja ne pojmujejo več na determinističnih predpostavkah. Na takih izhodiščih bi lahko utemeljili socialno delo, ki bi spodbujalo avtonomijo

starih ljudi in s tem prispevalo k učinkovitejšemu spoprijemanju s problemi starih ljudi.

Ursula Henke, prav tako z gostujoče fakultete, je predstavila zdravstvene in socialne probleme povečanega deleža starejše populacije. V njih vidi priložnost za tesnejše sodelovanje med zdravstveno nego in socialnim delom. Opozorila je na probleme svojcev, ki so ob skrbi za starejše družinske člane izčrpani, nemočni, brez ustreznega znanja, kako pomagati staremu človeku. Za zagotavljanje kvalitetnejšega življenja starih ljudi je nujno tesnejše sodelovanje med profesionalci z različnih področij, ki stopajo na področje skrbi za starega človeka, zlasti pa je pomembno sodelovanje med splošnimi zdravniki, zdravniki specialisti in socialnimi delavci. Vsi bi se morali povezati z družinskimi oskrbovalci in prostovoljci, ki se – neopremljeni z znanjem o skrbi za starega človeka – najbolj intenzivno spopadajo s problemi starih ljudi.

Prispevek iz Slovenije sem naslovlila »Medgeneracijska solidarnost v Sloveniji in oblike skrbi za stare ljudi«. Predstavila sem nekaj razlogov za razpravo o medgeneracijski solidarnosti. Slovenija ima okoli 16,5 % starih ljudi in je v tem pogledu na isti ravni kot druge članice Evropske unije. Ob pojavu hitrega naraščanja deleža starejših od 65 let zasledimo sočasno hitro zmanjševanje deleža mlajših od 15 let. Strokovnjaki predvidevajo, da bo leta 2020 delež starejših od 65 let narasel na 19,4 %. Predstavljena problematika naraščajočega deleža starejšega prebivalstva pa je le eden od družbenih pojavov, na katerega moramo biti pozorni tudi socialni delavci.

Naslednja značilnost slovenske družbe, ki je obenem lahko tudi izziv za socialno delo, je vedno večji razkol med generacijami. Razpadanje medgeneracijske povezanosti lahko razumemo kot nenamerni učinek moderne družbe, ki je zaznamoval slovensko družbo kot stranski produkt procesov industrializacije in urbanizacije v drugi polovici prejšnjega stoletja. Način življenja v sodobni družbi, ki povečuje produktivnost, storilnost in lov za zaslužkom, zmanjšuje pomen medsebojnih odnosov med vsemi tremi generacijami. Mladi ljudje, ljudje srednje generacije in stari ljudje le redko sodelujejo pri delu, razvedrilu in drugih oblikah druženja. Zaradi hitrega razvoja znanosti in znanja na vseh področjih izkušnje starih ljudi, zlasti pa njihova življenjska modrost, izgubljajo na pomenu. Po drugi strani pa niso vzpostavljeni sistemi za medsebojno komunikacijo vseh treh

generacij. Mladi ljudje pogosto niti nimajo priložnosti za vzpostavitev komunikacije s starimi ljudmi, kadar pa ta možnost obstaja, med njimi komunikacije ne steče. Kljub mogočnemu napredku znanosti in tehnologije človek še vedno ostaja socialno bitje. Potrebuje stike in druženje z drugimi ljudmi, prenašanje znanja in modrosti med generacijami. Obstoječi medgeneracijski propad daje socialnemu delu priložnost, da kot veda in znanost ponudi svoje znanje za vzpostavitev komunikacije med vsemi tremi generacijami.

Industrializacija je spremenila tradicionalno vlogo družine, ki je lahko še poskrbela za starega družinskega člana, ko je potreboval njeno pomoč, in mu v zadnjem življenjskem obdobju omogočila ohranitev statusa pomembnega in koristnega člana. Na podoben način kot je mlada generacija dobila zatočišče v vrtcih, je tudi stara generacija dobila svoje mesto v institucijah – v domovih za stare. Ta trend je bil značilen za Slovenijo v obdobju po vojni in to kljub temu, da so slovenski strokovnjaki s področja gerontologije že v 60. letih prejšnjega stoletja poudarjali, da mora star človek čim dlje ostati v domačem okolju. Danes obstaja v Sloveniji izrazito institucionalno usmerjena skrb za stare ljudi. Šele v zadnjih letih zelo počasi nastajajo tudi nekatere druge oblike pomoči za stare ljudi, ki nadomeščajo domsko varstvo. Pri tem je zanimivo, da so nosilci tovrstne skrbi pogosto prav domovi za stare. Tako imamo, recimo, dnevne centre v sklopu domov za stare, zaposleni iz domov izvajajo pomoč na domu in podobno.

Tudi za slovensko družbo je značilno marginaliziranje starih ljudi. Obstaja veliko predsodkov do staranja in starosti, kar starim ljudem otežuje življenje v starosti in pogloblja prepada med generacijami. V času mojega študija na Visoki šoli za socialno delo sem bila ena redkih študentk, ki smo se odločile za prostovoljno delo s starimi ljudmi. Danes je na fakulteti opaziti drugačen trend. Vedno več študentk in študentov se odloča za tovrstno delo, kar je pozitivno in spodbudno. V javnosti in medijih pa pogosto naletimo na zelo odklonilen odnos družbe do starih ljudi. Tudi med strokovnjaki, za katere bi pričakovali, da imajo razvit občutek za stare ljudi, opazimo diskriminatorno ravnanje. Zanimiv je tale primer: »V Piranu so imeli akcijo merjenja krvnega tlaka v javnosti. Merili so ga mimoidočim. Zelo se ga je razveselila 80-letna profesorica tujih jezikov. Zelo aktivna in živahna, še vedno polno zaposlena s

prevodi, inštrukcijami in planinstvom, je imela občutek, da premalo nadzoruje svoje zdravje. Merjenje tlaka se ji je ponudilo kot lepa priložnost. Medicinska sestra je začela izpolnjevati obrazec, druga ji je že nastavila aparat. Ko je na vprašanje, koliko je stara, povedala svoja leta, se je vse končalo. ‚Nič ne bo! Tlak merimo samo do 65. leta,‘ in že so aparat nataknil na mlajšo roko. Začela je ugovarjati. To se je mlajši ekipi merilcev zdelo še bolj nenavadno in nemogoče.« (Kranjc 2001: 16.)

Primeri dobre prakse na področju socialnega dela s starimi ljudmi lahko pripomorejo tudi k pozitivni podobi starih ljudi v javnosti in medijih, seveda pa je treba o tem pisati, spregovoriti ali kako drugače o tem obveščati javnost.

Vsi naštetih dejavniki peljejo v odpovedovanje tradicionalne skrbi družine in sosedstva za starega človeka, ki v jeseni življenja potrebuje pomoč. V domovih za stare je nekaj manj kot 5 % starejših od 65 let, vsi ostali so doma, to pa je večina. Razvitih oblik pomoči v domačem okolju je malo, zato breme skrbi za starega človeka prevzemajo družine oz. neformalni oskrbovalci. Večinoma so to sorodniki ali sosedje. Znotraj družine prevzemajo skrb za starše ženske, ki so še zaposlene, ali pa so že upokojene in zaradi svoje starosti in bolezni ne morejo več oskrbovati staršev. O oskrbi starega človeka tudi niso dovolj in ustrezno poučene, izčrpavajo pa jih tudi že skrb za lastno družino in zahteve in delovni čas redne zaposlitve (Ramovš 2003: 11). Taka situacija pogosto vodi v konflikte med vsemi tremi generacijami, doživljanje nesmiselnosti življenja, izhod iz nastale situacije pa je za starega človeka le institucija.

Lajos Szabo je predstavil skrb za stare ljudi na Madžarskem. Predstavitev je oprl na štiri zgodovinska obdobja, s katerimi je lepo prikazal vpliv politike na razvoj skrbi za stare ljudi. Najdemo lahko vzporednice z razvojem institucionalnega varstva starih ljudi pri nas, saj so tudi na Madžarskem stari ljudje v petdesetih letih prejšnjega stoletja živeli v starih, neprimernih gradovih brez ustrezne pomoči profesionalcev. Največ sprememb na področju skrbi za stare ljudi so doživeli med leti 1960 in 1990, žal pa po tem obdobju še niso našli prave strategije za uspešno spopadanje s problemi starejše populacije.

Heikki Suhonen s Finskega je predstavil podobo starih ljudi v medijih. Mediji prikazujejo stare ljudi v skladu z uveljavljenimi družbenimi

stereotipi o starih ljudeh. Zahodne kulture cenijo mladost, ustvarjalnost in tehnološki razvoj, čemur podoba starih ljudi stereotipno ne ustreza. Obstajajo celo razlike med podobami starejših moških in starejših žensk. Starejše ženske televizija pogosto predstavlja kot neprivlačen in ne-inteligen ten objekt.

V časopisih stari ljudje redko pripovedujejo svoje življenjske zgodbe. Njihove zgodbe opisujejo strokovnjaki (zdravniki, socialni delavci, psihiatri), saj so povezane s klasičnimi temami, na katere se navezuje starost, denimo bolezen, socialni problemi, fizična in psihična nemoč. Le redko lahko najdemo izjemne posameznike, ki podirajo predsodke in doživijo dolgo, zdravo starost ali starosti navkljub živijo tako kot predstavniki srednje generacije.

Zelo močan medij v sodobnem svetu je televizija. Raziskave kažejo, daasedajo stari ljudje v filmih, TV dramah ali šovih le 3 % vseh vlog, ostala mesta so podeljena mlajšim odraslim ljudem. Starejše ženske nastopajo v vlogi gospodinje, kar ustreza tradicionalni podobi ženske v ameriški kulturi.

Vedno pogosteje so stari ljudje opaženi na področju oglaševanja, čeprav še vedno ne prav pogosto, kar je verjetno posledica stereotipne predstave o tem, da stari ljudje v sodobni družbi niso pomembni potrošniki.

Novejši mediji (internet, mobilni telefoni) imajo pozitivnejši odnos do starih ljudi in do njihovih vlog v družbi, kar je spodbudno in nam daje upanje za oblikovanje pozitivnejše podobe o starih ljudeh.

Zelo aktivni vlogo so imeli na intenzivnem seminarju študentje iz Nemčije, Danske in Finske. Pripravili so tri delavnice, obiskali štiri različne institucije, izdelovali plakate, poročila, vsa njihova dejavnost pa je temeljila na mednarodni izmenjavi izkušenj.

Spoznala sem dejavnost nemškega Rdečega križa, ki ima v Bochumu dobro razvito pomoč za osebe z demenco in njihove svojce. Za osebe z demenco organizirajo različne oblike pomoči. Prilagojene so njihovim potrebam, zmožnostim, sposobnostim in stopnji demence. Poleg dnevnega varstva omogočajo osebam z demenco druženje v različnih skupinah, ki jih vodijo fizioterapevti, delovni terapevti in socialni delavci. Za svojce organizirajo izobraževanje o demenci in načinih ravnanja z osebami z demenco. Organizirajo izlete in počitnice, ki jih preživljajo osebe z

demenco in njihovi svojci z ostalimi uporabniki in osebjem dnevnega centra. Zaradi vedno večjega povpraševanja po začasni oskrbi so organizirali tudi začasno institucionalno bivanje, ki osebam z demenco omogoči bivanje za dobo štirih tednov. Tudi svojci ali skrbniki oseb z demenco potrebujejo razbremenitev in počitnice ali pa morajo na zdravljenje v bolnišnico. Takrat jim lahko v Rdečem križu ponudijo to rešitev.

Pred kratkim so ustanovili skupino žalujočih svojcev. Razmišljajo pa o uvedbi nočnega varstva ob koncu tedna in uvajanju sosedske pomoči za osebe z demenco, ki nimajo svojcev.

Naslednji intenzivni seminar bo spomladi 2007 v Budimpešti na Madžarskem. Vabim vse zainteresirane študentke in študente, da razmislijo o udeležbi in se udeležijo seminarja, saj si bodo zagotovo pridobili pomembna spoznanja za poznejše profesionalno delo.

Podrobnejša predstavitev posameznih prispevkov je zbrana v gradivu, ki je na voljo v knjižnici Fakultete za socialno delo.

Jana Mali

VIRI

- Hjerrild, I. (2006), *Compendium: The intensive Programme demographical Changes in Europe - elderly Policy and social Work with Elderly: A new Solidarity between Generations*. Esbjerg: The School of Social Work.
- Kranjc, A. (2001), Kako si zagotoviti polno življenje tudi po upokojitvi. V: J. Šelb (ur.), *Moja upokojitev moj novi izziv*. Ljubljana: Gerontološko društvo Slovenije (6-18).
- Ramovš, J. (2003), *Kakovostna starost*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka, SAZU.
- Suhonen, H., Hjerrild, I., Kubisch, S., Kasternans, M. (2005), *Demographical Changes in Europe, European Network on elderly Policy and social Work with Elderly in a World of demographical Changes*. Esbjerg: The School of Social Work.

POROČILO S POTI

V. DNEVI DELOVNEGA PRAVA IN SOCIALNE VARNOSTI

(PORTOROŽ, 1. IN 2. JUNIJ 2006)

V začetku junija 2006 je v Kongresnem centru Bernardin v Portorožu potekal letos že jubilejni kongres »V. dnevi delovnega prava in socialne varnosti« v organizaciji Inštituta za delo pri pravni fakulteti Univerze v Ljubljani (ki je z dnevi proslavil tudi svoj zlati jubilej, 50-letnico obstoja), Društva za delovno pravo in socialno varnost in Planeta GV, sodelovali pa so Inštitut za primerjalno pravo pri pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, Center za delovno pravo in Inštitut za delovna razmerja in socialno varnost pravne fakultete Univerze v Mariboru. Že seznam organizatorjev in sodelujočih nakazuje, da gre za osrednje slovensko srečanje vseh, ki delujejo na področju delovnega prava in socialne varnosti. Tudi organizator je v nagovoru poudaril, da je kongres »dogodek, ki po vsebini in razpravah presega zgolj informiranje z aktualnimi novostmi, temveč si prizadeva s sklepi in zaključki kongresa sooblikovati in razvijati zakonodajo na področju delovnega in socialnega prava«. Letos je bila pozornost usmerjena v napovedane reforme na področju dela in socialne varnosti. Ob kongresu je – tako kot vsako leto – izšel obsežen zbornik referatov kot posebna, tematska številka revije *Delavci in delodajalci* (2–3/2006/VI), dnevi pa so predstavljeni tudi na spletni strani Inštituta za delo (www.idpf.uni-lj.si).

V okviru strokovnega dela srečanja so bila obravnavana aktualna vprašanja v okviru tematskih področij:

- odpoved pogodbe o zaposlitvi z vidika predlaganih novosti,
- posebna ureditev odpovedi pogodbe o zaposlitvi v državnih organih in lokalnih skupnostih,
- varstvo pred odpovedjo posebnih kategorij delavcev,
- avtonomija kolektivnega pogajanja in nova pravna ureditev,

- socialna država in reforme: kateri politični, socialni in ekonomski razlogi ter pravni standardi lahko vplivajo na povečanje ali zmanjšanje pravic,
- realnost ali mit o fleksibilnosti v sistemih socialne varnosti,
- aktualna vprašanja pokojninskega in invalidskega zavarovanja v praksi,
- evropski socialni model,
- temelji obveznega zdravstvenega zavarovanja,
- vprašanja iz delovnega in socialnega procesnega prava.

Prvi dan je bila na dopoldanskem plenarnem delu obravnavana tema »odpoved pogodbe o zaposlitvi z vidika predlaganih novosti«. V uvodnem referatu »Odpoved pogodbe o zaposlitvi: ‚Flexicurity‘ ali ‚securibility‘?« sem obravnavala ureditev prenehanja pogodbe o zaposlitvi na iniciativo delodajalca v perspektivi predlaganih reform na tem področju. V razvoju delovnega prava se je delodajalčeva svoboda odpovedi postopno omejevala – s podaljševanjem odpovednih rokov, uvajanjem različnih procesnih in formalnih zahtev, z vsebinsko zahtevo, da mora delodajalec imeti utemeljen razlog za vsako odpoved, delavec pa pravico do odpravnine in druge pravice ob prenehanju zaposlitve. Pri nas in drugod po Evropi so vprašanja v zvezi s prenehanjem zaposlitve zelo aktualna in ves čas na udaru različnih reform. Prispevek postavlja vprašanje, ali je mogoča učinkovita kombinacija fleksibilnosti trga dela na eni strani in varnosti zaposlitve na drugi strani oziroma kaj je t. i. prožna varnost ali varna prožnost. Pri tem je treba upoštevati, da sta varstvo zaposlitve in svoboda dela ustavnopravno varovani vrednoti, Slovenijo pa v tej zvezi zavezujejo tudi mednarodne norme, zlasti Konvencija MOD št. 158 o prenehanju delovnega

razmerja na pobudo delodajalca, Spremenjena Evropska socialna listina in Direktiva 98/59/ES o kolektivnih odpustih. V sklepnem delu sem poudarila, da – glede na vprašljivost negativnega vpliva delovnopravne varstvene zakonodaje o prenehanju zaposlitve na stanje brezposelnosti in možnosti za novo zaposlovanje – ni primerno posegati v doseženo raven varstva delavcev v zvezi z odpovedjo. V nadaljevanju je Janez Novak v prispevku »Odpoved pogodbe o zaposlitvi v slovenski sodni praksi« podal izčrpen pregled novejših sodnih praks na tem področju. Ugotavlja, da je delovno razmerje pogodbeno razmerje posebne vrste. Zato je njegovo vsebino treba presojati po določbah Zakona o delovnih razmerjih (ZDR), podrejeno pa tudi po normah civilnega prava. To temeljno načelo velja tudi na odpoved pogodbe o zaposlitvi. Ta je zakonito odpovedana le, če so dokazani resni (in utemeljeni) razlogi za odpoved, če ni mogoče nadaljevanje delovnega razmerja in če so dokazane tudi posebne okoliščine, ki jih zahtevajo določbe ZDR. Ob teh pogojih je treba v vsakem primeru presoditi, ali je narava kršitve pogodbenih ali drugih obveznosti iz delovnega razmerja taka, da pomeni resno kršitev pogodbe, s čimer je podan zakoniti razlog za odpoved. V prispevku so bile obravnavane bistvene značilnosti redne in izredne odpovedi pogodbe o zaposlitvi, ki so bile predmet predloženih revizij na delovno-socialnem oddelku vrhovnega sodišča Slovenije. V prispevku »Odpoved večjemu številu delavcev – pogled iz prakse« pa je Vera Aljančič Falež predstavila analizo pravne ureditve za primer, ko delodajalec odpove pogodbe o zaposlitvi večjemu številu delavcev iz poslovnega razloga. Po obravnavi splošnih določb delovne zakonodaje o prenehanju pogodbe o zaposlitvi, ki pridejo v poštev tudi pri kolektivnih odpustih, je avtorica v nadaljevanju obravnavala zlasti tiste določbe, ki veljajo le v primeru kolektivnih odpustov (pojem večjega števila delavcev, program razreševanja presežnih delavcev, sodelovanje s sindikatom in z zavodom za zaposlovanje, kriteriji za določitev presežnih delavcev itn.). Posebno pozornost je namenila tudi obravnavi ureditve relevantnih vprašanj s kolektivnimi pogodbami in obravnavi posameznih tipičnih vprašanj, ki so se pojavljala v praksi ob izvedbi kolektivnega odpuščanja delavcev.

Sledilo je delo v dveh sekcijah. Prva sekcija je bila namenjena temi »posebna ureditev odpovedi pogodbe o zaposlitvi v državnih organih in

lokalnih skupnostih«. Etelka Korpič – Horvat je v prispevku »Posebnosti odpovedi pogodbe o zaposlitvi iz razloga nesposobnosti« analizirala posebnosti iz zakona o javnih uslužbencih, ki se nanašajo na definicijo, premestitve in odpravnino. Avtorica je poudarila, da je posebnost tudi v pravnem varstvu javnih uslužbencev, saj zanje ne velja neposredno sodno varstvo, ampak mora javni uslužbenec zoper odpoved najprej vložiti pritožbo na pristojno komisijo za pritožbe. Avtorica je opozorila, da so določbe tega zakona nekonistentne, ker zastavljajo vrsto vprašanj v teoriji in praksi, kar še posebej velja za postopek odpovedi, pravnega varstva, neizpolnjevanje pogojev za opravljanje dela, ki se šteje za dodaten razlog odpovedi, in plačilo odpravnine. Avtorica je pokazala, da cilj reforme pravne ureditve o javnih uslužbencih iz decembra 2005, ki naj bi bil v tem, da čim bolj izenači delavce in javne uslužbenke, pri odpovedi pogodbe o zaposlitvi ni bil dosežen v zadostni meri. Nepotrebno je različno obravnavanje glede odpravnin, razlogov za odpoved (objektivni razlog zaradi neizpolnjevanja pogojev za zasedbo delovnega mesta) in varstva pravic javnih uslužbencev. Avtorica je še poudarila, da bi se lahko ureditev po zakonu o javnih uslužbencih nanašala le na take posebnosti, ki so povezane z naravo dela javnih uslužbencev. V nadaljevanju je Erik Kerševan predstavil posebnosti odpovedi pogodbe o zaposlitvi iz poslovnega razloga. Luka Tičar je v prispevku z naslovom »Dodatna razloga za odpoved pogodbe o zaposlitvi« opozoril na problematiko različne obravnave spolov v sistemih obveznega pokojninskega in invalidskega zavarovanja in posledično pri vprašanjih prenehanja pogodbe o zaposlitvi. V sklepnem delu prispevka je poudaril, da sistem reševanja kadrovske problematike v organih državne uprave in lokalne skupnosti, kot ga je uvedla novela zakona o obrambi leta 2004 in nadaljevala novela zakona o javnih uslužbencih (B), pomeni velik korak nazaj v pojmovanju enakosti med spoloma in korektne obravnave starejših oseb. Pravi, da razume željo zakonodajalca, da bi vzpostavil sistem omejevanja zaposlovanja ali celo zmanjševanja števila zaposlenih v teh organih, vendar se je treba zavedati, da cilji ne opravičujejo sredstev. Avtor je poudaril, da bi moral zakonodajalec najti druge, tako ustavnopravno kot tudi sistemsko korektne vzrode zagotavljanja želene hitrosti upokojevanja tistih, ki izpolnijo pogoje za starostno pokojnino. Ustave in njenih

temeljnih načel pri tem ne bi smeli prezreti. K temu je še dodal, da bi zakonodajalec takrat, ko posega v splošno ureditev glede redne odpovedi po ZDR, moral izjeme urediti celostno. Štefka Korade Purg je v referatu »Razlogi za razveljavitev pogodbe o zaposlitvi in drugih aktov, ki urejajo pravice in obveznosti javnih uslužbencev« obravnavala sankcije v primeru nezakonitosti aktov. Gre za novost v sistemu javnih uslužbencev. Nezakonito sklenjene pogodbe o zaposlitvi in nezakonito izdane druge akte je mogoče iz razlogov, ki temeljijo na zakonu, razveljaviti. Pristojni organ v tem primeru je na podlagi zakona o javnih uslužbencih ustanovljena komisija za pritožbe iz delovnega razmerja. Ta je v svoji dosednji praksi sprejela kar nekaj zanimivih odločitev. Razlogi za razveljavitev se večinoma nanašajo na nespoštovanje zakonskih določb glede postopka javnega natečaja ali glede izpolnjevanja pogojev za zasedbo delovnega mesta oziroma za imenovanje v naziv. Avtorica je ocenila, da je ta sistem dosegel svoj namen; z njim se uveljavlja sprejeti pravni red na področju zaposlovanja, napredovanja in premeščanja javnih uslužbencev, prav tako pa vpliva tudi na strokovnost dela pristojnih strokovnih služb in na zavest samih javnih uslužbencev, saj vedo, da lahko imajo nezakonito pridobljene pravice tudi posledice v smislu razveljavitve aktov in določitev pravic v skladu z zakonom. Vrhovni sodnik Miran Blaha je v nadaljevanju sekcije predstavil pravno varstvo in sodno prakso na tem področju.

V drugi sekciji so obravnavali temo »varstvo pred odpovedjo posebnih kategorij delavcev«. Predsednica višjega delovnega in socialnega sodišča Marta Klampfer je v prispevku »Varstvo pred odpovedjo zaposlitve posebnih kategorij delavcev v sodni praksi« analizirala posebnosti in posebno varstvo posameznih posebej varovanih skupin delavcev, kot so po zakonu o delovnih razmerjih predstavniki delavcev, starejši delavci, starši oziroma delavke in delavci v zvezi z družinskimi obveznostmi in invalidi. Izčrpno in z obrazložitvijo so bile predstavljene posamezne odločbe sodišč, ki se nanašajo na to tematiko. Kot splošno značilnost je avtorica navedla, da so določbe o posebnem varstvu določenih kategorij delavcev sodni praksi povzročile težave pri interpretaciji nekaterih pravnih vprašanj. To velja zlasti za pomensko nejasne določbe, ki urejajo varstvo predstavnikov delavcev pred odpovedjo. Zato so sodniki predlagali, da bi zakon jasno določil, ali je mogoče predstavniku delavcev podati

redno odpoved pogodbe o zaposlitvi ali izredno odpoved brez soglasja ali pa je potrebno soglasje tudi pri tovrstni odpovedi. V zvezi z varstvom starejših delavcev so sodniki predlagali, da bi zakon jasneje opredelil pojem starejšega delavca, ki izpolnjuje minimalne pogoje za upokožitev. Prav tako so predlagali poenotenje terminologije v zvezi z varstvom pri prenehanju delodajalca. Avtorica je v sklepnem delu še omenila, da predlaganih pripomb, ki jih je oblikovalo višje delovno in socialno sodišče, pristojno ministrstvo, ki pripravlja reformo delovne zakonodaje, pri pripravi predlogov sprememb zakonodaje ni upoštevalo. V nadaljevanju sekcije je Irena Bečan predstavila stališča in poglede na predlagano reformo s vidika resornega ministrstva, glavni inšpektor RS za delo Borut Brezovar pa je predstavil ugotovitve inšpekcije za delo v zvezi s posebnim varstvom nekaterih skupin delavcev.

V popoldanskem plenarnem delu z naslovom »avtonomija kolektivnega pogajanja in nova pravna ureditev« je prva predstavila svoje poglede Polonca Končar v referatu »O svobodi, prostovoljnosti in avtonomiji kolektivnega pogajanja«. Poudarila je, da novi zakon o kolektivnih pogodbah uveljavlja med seboj tesno povezani načeli svobodnega in prostovoljnega kolektivnega pogajanja, eno od osnovnih vodil nove pravne ureditve kolektivnih pogodb pa naj bi bila tudi avtonomija pogodbenih strank. Avtorica je predstavila in analizirala najpomembnejše konvencije in priporočila Mednarodne organizacije dela s tega področja in določbe Spremenjene Evropske socialne listine. Posebej zanimivo in pomembno je bilo, da je avtorica v obravnavo vključila tudi nekatere razlage relevantnih norm, ki so jih sprejeli pristojni organi nadzora nad izvajanjem teh mednarodnih dokumentov. Avtorica je poudarila, da je vsem skupno, da poudarjajo, da je sindikalna svoboda prvi pogoj za svobodno in prostovoljno kolektivno pogajanje. V sklepu njenega prispevka je pomembna ocena, da pravna ureditev ni vse, temveč je pomembno zlasti, kako se uresničuje v praksi. Meni, da so se v preteklosti oblikovala nekatera zelo sporna stališča, zato v prihodnje pričakuje, da se bo treba ob konkretnih primerih veliko ukvarjati s temeljnimi vprašanji, kaj je bistvo svobodnega in prostovoljnega kolektivnega pogajanja. Katarina Kresal Šoltes je v referatu z naslovom »Aktualna vprašanja avtonomije kolektivnega pogajanja v slovenski pravni ureditvi in praksi« analizirala zlasti tiste elemente iz dosedanje slovenske pravne ureditve in prakse,

ki so omejevali regulatorno funkcijo kolektivnih pogodb in tako posegali v načelo avtonomije kolektivnega pogajanja. Med aktualnimi vprašanji (od uveljavitve zakona o delovnih razmerjih leta 2003 dalje) je poudarila vprašanje razmerja med novim ZDR in kolektivnimi pogodbami, in sicer glede tistih pravic, ki so bile z novim ZDR urejene drugače ali celo manj ugodno, kot pa so to urejale starejše, a še vedno veljavne kolektivne pogodbe. Nadalje je avtorica odprla tudi vprašanje obsega pristojnosti komisij za razlago kolektivnih pogodb v zvezi z določanjem (ne)uporabnosti posameznih določb kolektivnih pogodb po uveljavitvi novega ZDR. Tudi Katarina Kresal Šoltes je v sklepu poudarila, da je za razvoj sistema kolektivnih pogodb pri nas najpomembnejše, kako se bo nova uravna ureditev v zakonu o kolektivnih pogodbah uresničevala v praksi. Poudarja, da avtonomije pogodbenih strank kot temeljnega načela, izvedenega iz ustavnopravnih in mednarodnopravnih standardov sindikalne svobode, ne more mimo teh standardov omejevati ne zakonodajalec ne izvršilna ali sodna oblast. Vrhovni sodnik Marijan Debelak je v prispevku »Kolektivne pogodbe v slovenski sodni praksi« predstavil in analiziral dosedanje sodno prakso na tem področju. Obdelal je zlasti vprašanja, kot so ustavnost in zakonitost kolektivnih pogodb, avtonomija pogodbenih strank in omejitve te avtonomije, razmerje med zakonom in kolektivnimi pogodbami, razlage komisij za razlago kolektivnih pogodb in procesna vprašanja v zvezi s kolektivnimi pogodbami. Zvone Vodovnik je prispevke v tej sekciji sklenil z referatom »Menedžment in kolektivno sporazumevanje«. V njem je obravnaval vlogo in posebnosti menedžmenta v zvezi s kolektivnim pogajanjem. Avtor je poudaril, da je pomembno, da vrhnji menedžerji, ki so nosilci poslovodne funkcije v organizacijah in v tej vlogi zastopajo delodajalce pri kolektivnih pogajanjih in pri sklepanju kolektivnih pogodb, celostno obvladajo razmerja z obema vrstama delavskih predstavništev, tako s sindikati kot tudi z delavskimi voljenimi predstavništvi. Prav tako so pomembne njihove pobude za sporazumno urejanje razmerij med delodajalcem in zaposlenimi. Po avtorju je Slovenija še daleč od zaželenega in v družboslovni stroki priporočene uveljavitve menedžerskega modela participativnega menedžmenta, država pa bi lahko na tem področju s svojimi pobudami pomembno spodbudila razvoj. Podobno po avtorjevem mnenju velja za spodbujanje razvoja sistema kolektivnega sporazumevanja,

kjer še ni dovolj spodbud za razvijanje odločnih kolektivnih pogajanj o pravicah zaposlenih na ravneh zunaj organizacij in za sodelovanje in dogovarjanje z voljenimi delavskimi predstavništvi v organizacijah.

Strokovni del prvega dne se je končal z javno tribuno »Socialna država in reforme: Kateri politični, socialni in ekonomski razlogi ter pravni standardi lahko vplivajo na povečanje ali zmanjšanje pravic?«, na kateri so kot vabljeni uvodničarji sodelovali Jože Mencinger, Polonca Končar, Dušan Semolič in Lidija Apohal Vučkovič. Razprava je bila seveda aktualna in žgoča, čas pa je zaustavil debato, saj je bila po napornem strokovnem delu prvega dne v večernih urah predvidena še skupna večerja s plesom, namenjena druženju in sprostitvi udeležencev kongresa.

Drugi dan se je začel z dopoldanskim plenarnim delom na temo »realnost ali mit o fleksibilnosti v sistemih socialne varnosti«. Grega Strban je v uvodnem prispevku z naslovom »Fleksibilnost v sistemih socialne varnosti« analiziral aktualno vprašanje, kako pravni red ureja in zagotavlja pravico t. i. fleksibilnih delavcev (ki jih avtor definira kot delavce, ki so vključeni v katero od fleksibilnih oblik zaposlitve in dela) do socialne varnosti. Avtor je uvodoma poudaril, da fleksibilnost v sistemih socialne varnosti ni le prilagoditev sistemov socialne varnosti različnim oblikam zaposlitve in dela, temveč tudi prilagodljivost posameznikovim željam, torej možnost izbire za posamezne upravičence znotraj sistemov socialne varnosti. Avtor je obravnaval ta vprašanja v okviru ureditve pokojninskega in invalidskega zavarovanja, obveznega zdravstvenega zavarovanja, zavarovanja za primer brezposelnosti, zavarovanja za starševsko varstvo, družinskih prejemkov in denarne socialne pomoči. V sklepu je dodal, da fleksibilni delavci niso homogena skupina. V zvezi s pričakovanimi spremembami zakonodaje na področju socialne varnosti pa je poudaril, da je treba skrbno paziti, da prilagoditve ne vodijo v zmanjšanje solidarnosti. Miran Kalčič je v prispevku »Atipične oblike zaposlitve, zaposlovanje starostnikov in obvezno pokojninsko in invalidsko zavarovanje« predstavil probleme podaljševanja življenjske dobe, staranja prebivalstva in priprave na posledice tega. Poudaril je, da bi se morale starajoče družbe (kamor sodi tudi Slovenija) pripraviti in v sisteme socialne varnosti vgraditi možnosti fleksibilnega zaposlovanja starejših oseb in njihovega upokojevanja v obveznem pokojninskem zavarovanju. V prispevku je

avtor definiral nekatere osnovne pojme v zvezi s starostjo, prikazal temeljne demografske podatke in pravno varstvo starejših delavcev z vidika priprave na upokožitev, fleksibilnega upokojevanja in ustreznih zaposlitev v starosti. V nadaljevanju je referate v dopoldanskem plenarnem delu sklenil Janez Urbas s prispevkom »Delna brezposelnost«. Ugotovil je, da zakon o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti, kot velja sedaj, ne ureja delne brezposelnosti. Za primer popolne brezposelnosti so obvezno zavarovani delavci v delovnem razmerju, prostovoljno pa se lahko zavarujejo tudi nekateri drugi. V nekaterih drugih državah imajo urejeno tudi delno brezposelnost. Avtor je definiral delno brezposelnost kot tiste, ki zaradi ekonomskih razlogov v podjetju, kjer so zaposleni, vremenskih ali drugih razlogov delajo manj kot polni delovni čas ali določen čas ne delajo, vendar jim delodajalec ni prekinil pogodbe o zaposlitvi, ker pričakuje, da bodo razlogi v določenem krajšem času odpadli in bo podjetje normalno poslovalo naprej. V sklepu avtor povzema razloge za to, da bi se dajatve za primer delne brezposelnosti uredile tudi v Sloveniji, ob tem pa tudi možne pomisleke.

Po krajšem odmoru se je nadaljevalo delo v sekcijah. Tretja je bila namenjena obravnavi aktualnih vprašanj pokojninskega in invalidskega zavarovanja v praksi. Najprej je Nataša Belopavlovič predstavila pregled institutov obveznega pokojninskega in invalidskega zavarovanja v luči sprememb in dopolnitev zakona. Sledil je prispevek Maje Zakonjšek z naslovom »Postopkovna ureditev uveljavljanja pravic iz obveznega pokojninskega in invalidskega zavarovanja«. V njem je opozorila na nekatera vprašanja v zvezi z izrednimi pravnimi sredstvi v postopku pri Zavodu za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije. Obravnavala je problematiko v zvezi z institutom razveljavitve ali spremembe dokončne upravne odločbe na zahtevo zavarovanca zaradi nepravilne uporabe materialnega prava ali zaradi pozneje zavzetega, za zavarovanca ugodnejšega pravnega stališča. Avtorica je opozorila, da sedanja ureditev ne omogoča več uporabe tega instituta, saj veljavni zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju sploh nima določb o izrednih pravnih sredstvih, zakon o splošnem upravnem postopku iz leta 1999 pa je opustil institut razveljavitve ali spremembe dokončne odločbe. Z vidika tega instituta v razmerju do uveljavljanja pravic iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja je pomembno, da gre

za dolgoročne dajatve, za nezastarljive pravice, in da je od teh dajatev odvisna socialna varnost zavarovancev in njihovih družinskih članov v primeru invalidnosti, smrti zavarovanca in v starosti, ko so ljudje zmanjšano ali pa sploh ne pridobitno sposobni. Avtorica je predlagala, da bi bilo ob predvidenih spremembah ureditve na tem področju primerno razmisliti tudi o ponovni vključitvi tega instituta v zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju. Marjan Bilban je v prispevku »Starostnik in upad delazmožnosti« predstavil fenomen staranja z medicinskega vidika. Opozoril je, da bo zaradi daljšanja življenjske dobe in delovne dobe, spreminjanja vrednot v družbi in vse večje stopnje izobraženosti vse več starostnikov zaposlenih. To bo napravilo vidnejše njihove specifične omejitve in potrebe in tudi številne prednosti, ki jih bo treba upoštevati tudi na področju dela. Avtor je opozoril, da bodo morali to upoštevati tako delodajalci kot tudi zdravniki, ki se ukvarjajo z ocenjevanjem delazmožnosti, še zlasti specialisti medicine dela, prometa in športa. Avtor je poudaril, da je treba človeku, ki je delazmožen in ima voljo ostati v delovnem okolju kljub dopolnjenim pogojem za upokožitev, omogočiti varno in stimulatивно delovno okolje, v katerem bo lahko ob izkoriščanju svojih delovnih potencialov še veliko prispeval v zakladnico človeštva. V okviru četrte sekcije z naslovom »evropski socialni model« so sodelovali Mitja Novak, Aleksej Cvetko in Marjana Fras Zorec. Drugi dan je bil obogaten še s knjižnim klubom, kar je novost »dnevo delovnega prava in socialne varnosti«; organizirana je bila razprava o aktualnih vprašanjih ob predstavitvi knjige Grega Strbana *Temelji obveznega zdravstvenega zavarovanja*. Uvodni predstavitvi, ki sta jo podala Mirjam Beranek iz Cankarjeve založbe in avtor, je sledila razprava z vabljenimi uvodničarji Anjuto Bubnov Škoberne, Stanislavom Primožičem, Rosano Lemut Strle, Evo Godina Jalen in Ireno Žagar.

Popoldanski plenarni del na temo »vprašanja iz delovnega in socialnega procesnega prava« je bil namenjen obravnavi posameznih aktualnih tematik z vidika delovanja delovnega in socialnega sodstva. Na podlagi lanske pobude sodnikov je bil oblikovan kot forum za strokovno posvetovanje sodnikov z delovnih in socialnih sodišč. Okrožna sodnica svetnica Vihorka Omerzu je v prispevku »Koliko nova procesna zakonodaja prispeva k pospešitvi postopka v delovnih sporih« predstavila svoja stališča o tem, v kolikšni meri določbe

novega zakona o delovnih in socialnih sodiščih prispevajo k pospešitvi postopka v individualnih delovnih sporih pred sodiščem prve stopnje. Po analizi posameznih določb je sklenila, da je cilj zakona v pretežni meri dosežen. Višja sodnica svetnica Biserka Kogej Dmitrovič je v prispevku »Prenehanje pogodbe o zaposlitvi na podlagi sodbe sodišča« obravnavala t. i. sodno razvezo pogodbe o zaposlitvi. Poudarila je pomanjkljivosti veljavne ureditve zlasti v tistem delu, ki določa, da lahko sodišče, potem ko ugotovi, da nadaljevanje delovnega razmerja ni več mogoče, samo, brez predloga, razveže pogodbo o zaposlitvi in določi odškodnino. Avtorica je opozorila, da je ob pravilni uporabi procesnih pravil institut sodne razveze neizvedljiv, in predlagala, kako naj zakonodajalec pomanjkljivosti ureditve čim prej odpravi. Višja sodnica svetnica Nada Perić Vlaj je v prispevku »Oblikovanje tožbenih zahtevkov v socialnih sporih« obravnavala aktualno problematiko, ki se je pojavila od uveljavitve novega zakona o delovnih in socialnih sodiščih, ki v nasprotju s prejšnjo ureditvijo tudi za socialni spor zahteva, da tožnik postavi tožbeni zahtevek. Avtorica je poudarila, da brez temeljitega poznavanja zakonske ureditve obveznih socialnih zavarovanj in postopkovnih pravil ni mogoče ustrezno oblikovati tožbenih zahtevkov, neustrezno in nepravilno oblikovani tožbeni zahtevki ali laično vložene tožbe, ki zahtevkov sploh nimajo, pa imajo vse prevečkrat za posledico, da tudi izreki prvostopenjskih sodnih odločb niso taki, kot bi morali biti. Popoldanski plenarni del je s prispevkom »Pravna sredstva v delovnih in socialnih sporih« sklenil vrhovni sodnik Ivan Robnik. Ugotovil je, da se ureditev pravnih sredstev v novem zakonu o delovnih in socialnih sodiščih bistveno odmika od dosedanje ureditve pravnih sredstev v delovnih in socialnih sporih in od ureditve pravnih sredstev po zakonu o pravdnem postopku. Predstavil je novo ureditev pritožbenega postopka z (relativno) prepovedjo vračanja zadev sodišču prve stopnje, širšo uvedbo pritožbene obravnave in širša pooblastila pritožbenega sodišča za popravo napak, odpravo zahteve za varstvo zakonitosti (ta je, pravi avtor, v nekem smislu nadomeščena z dopuščeno revizijo) in uvedbo dveh novih pritožb, s katerima je odgovornost za ustrezno realizacijo novih rešitev prenesena tudi na vrhovno sodišče. Avtor ugotavlja, da se leto od uveljavitve novega zakona nove rešitve le počasi uveljavljajo; to zlasti velja za pritožbeno obravnavo.

Tudi letos se je z bogato in raznovrstno vsebino prispevkov, z aktualnimi debatami in številom in aktivnostjo udeležencev potrdilo, da se je uresničila zamisel, ki jo je ob prvih dnevih delovnega prava in socialne varnosti 2002 oblikovala Katarina Kresal Šoltes, ko je v predgovoru zbornika referatov o viziji dnevov zapisala, da je »njihov namen izmenjava strokovnih znanj in stališč iz prakse, znanosti in sodne prakse, soočenje različnih stališč in mnenj, prenos raziskovalnih dosežkov v prakso, predstavitev novosti na mednarodnem področju, s posebnim poudarkom na ravni MOD in ES, ter novih rešitev v drugih evropskih državah – vse pa z namenom uresničevanja temeljnega poslanstva teh srečanj, to je vzpodbujanje raziskovalnega in aplikativnega potenciala v praksi in teoriji, s tem pa tudi razvoja in ugleda delovnega prava in prava socialne varnosti v Sloveniji«.

Barbara Kresal

POROČILO S POTI

DELOVNO SREČANJE DRŽAV PARTNERIC PROJEKTA EQUAL

(ERLANGEN, 22. 5. – 25. 5. 2006)

Srečanje predstavnikov partnerskih programov projekta EQUAL je bilo namenjeno vzpostavljanju programov za izenačevanje možnosti zaposlovanja hendikepiranih ljudi. Partner iz Slovenije je v tem projektu YHD – Društvo za teorijo in kulturo hendikepa, med sodelujočimi pri izvedbi dela programa pa je tudi Fakulteta za socialno delo. Partnerji v projektu EQUAL se na rednih srečanjih seznanjajo s primeri dobre prakse v svojih državah. Z Ivico Kotnik sva se udeležili predstavitve triletnega programa podpornega zaposlovanja (*Job Coaching*), ki ga v Erlangnu izvaja nevladna organizacija za uveljavljanje enakih možnosti hendikepiranih ljudi Partner. Ta organizacija je bila gostiteljica tokratnega delovnega srečanja, udeleženi pa smo prišli iz Nemčije, Švedske in iz Slovenije.

Erlangen je za nemške razmere sicer manjše mesto, saj šteje okoli 100.000 prebivalcev, in slovi zlasti po tem, da je tu sedež nekaterih multinacionalk, ki so v preteklosti dodobra odredjale razvojne poti in možnosti tega območja. To so Siemens, Adidas in Puma. Danes se lokalne oblasti ukvarjajo s programi poklicnega prestrukturiranja, saj se proizvodni programi selijo v predele sveta, kjer je delo cenejše.

Mesto leži na jugozahodu Nemčije, na pol poti med Münchnom in Nürnbergom. Vsak peti prebivalec Erlangna je študent, kar daje mestu svojevrsten pridih mladosti in odprtosti. K temu prispevajo tudi prilagoditve za neovirano gibanje po mestu z invalidskim vozičkom, zvočna opremljenost semaforjev, urejeni dostopi z rampo na avtobusih mestnega prevoza in številna območja v središču mesta, rezervirana samo za pešce. V mestni hiši so ravnokar končali obnovo zgradbe in po novem bodo občani in občanke Erlangna vse opravke urejali na enem okencu v pritličju zgradbe. So dostopni z invalidskim vozičkom in

razporejeni tako, da se število delujočih okenc prilagaja dolžini čakalne vrste. Čakalnica je opremljena z nujnimi pritiklinami za udobno počutje, vključno z igralnim kotičkom za otroke. To smo si ogledali s podžupanjo Erlangna za družbene zadeve, ki nam je med enourno panoramsko vožnjo z avtobusom po mestu povedala tudi, da se mesto sicer ne more pohvaliti s posebno zvenječimi dogodki iz zgodovine, ima pa zgodovinske posebnosti, med njimi sta najvidnejši odprtost in gostoljubnost do prišlekov. V srednjem veku so bili to Hugenoti, rokodelci, ki so jih zaradi vere pregnali iz Francije. Erlangen je bil do tedaj poznan po varjenju piva, z njihovim prihodom pa je zaslovel tudi po obrtniških izdelkih. Danes je kraj zavezan skrbi za kakovostne življenjske pogoje, tako ekološke kot socialne. Pravijo, da se prišlek v Erlangnu dvakrat zjoče; prvič, ko se sem preseli, ker se ne dogaja nič posebej zanimivega, in drugič, ko ga zapusti.

Partner je nevladna uporabniška organizacija, ki razvija programe za izenačevanje možnosti in kakovostno življenje hendikepiranih ljudi v Erlangnu in okolici. Sredstva za delo pridobivajo iz občinskih in zveznih fondov in tudi sredstev EU. K promoviranju pravic hendikepiranih ljudi do zaposlitve prispeva vodstvo Partnerja z uspešnim lobiranjem uglednih osebnosti iz gospodarstva in politike. Učinke njihovega uspešnega lobiranja smo odkrivali v delovnih organizacijah, ki smo jih obiskali v teh dneh. Namen obiskov je bil spoznati življenjske zgodbe odraslih ljudi z oznako duševna prizadetost, ki so na poklicnem usposabljanju ali pa že tudi v rednem delovnem razmerju v različnih delovnih okoljih.

Triletni zaposlitveni program *Job Coaching* je namenjen zagotavljanju podpore pri poklicnem usposabljanju in zaposlitvi odraslih mladih ljudi, ki so obiskovali šolo s prilagojenim programom ali

programe osnovnega usposabljanja. V programu delujejo trije strokovni delavci, ki se ukvarjajo z organiziranjem razmer za to, da se za posameznika – ki ga predlaga svetovalna služba šole, agencija za zaposlovanje ali pa za program izve iz medijev – poišče ustrezno plačano delo.

Zaposleni v programu *Job Coaching* so nas seznanili z življenjskimi zgodbami štirih vključenih v program, ki smo jih v naslednjih dneh obiskali v njihovem delovnem okolju. V dveh primerih gre za osebe, ki imajo status zaposlene osebe in njihova plača sestoji iz dejanskega zaslužka in dodatka za spodbujanje zaposlovanja hendikepiranih oseb. Ta sredstva se zbirajo po kvotnem sistemu, in sicer vanj prispevajo organizacije, ki ne zaposlujejo toliko hendikepiranih ljudi, kolikor bi jih na število zaposlenih morali. To nadomestilo se odraža ali v dodajanju mesečni plači ali pa v subvencioniranem nakupu tehnične opreme za proizvodno dejavnost.

V vseh štirih okoljih smo spoznali ljudi iz delovne organizacija, ki so zaposlenemu po kvotnem sistemu neposredni nadrejeni. Del mentorstva, vodenja in podpore jim zagotovijo ravno slednji.

Delovno mesto strokovne delavke v programu *Job Coaching* sestoji pretežno iz treh vsebin; prva je ugotoviti posameznikove interese, sposobnosti, znanja, aspiracije. Druga vidna vsebina dela strokovnih delavcev v tem programu je iskanje ustreznega dela in oblikovanje delovnega mesta po posameznikovih sposobnostih. Tretji vidik pa je redna podpora in spremljanje zaposlitvenega procesa in sledenje, dokler je to potrebno.

Iz razprav po izmenjavi izkušenj in zaposlitvenih možnosti v državah partnerkah projekta EQUAL smo ugotavljali, da je zaposlovanje ljudi, ki zaključijo programe posebnega izobraževalnega sistema, nekje na robu ustaljenega sistema zaposlovanja, da zanje ni prostora ne v tem sistemu niti kje izven njega, da so torej predsodki pri zaposlovanju te skupine državljanov še globoko vsajeni v zakonodajo in zaposlitveno prakso. Zato so bili videni primeri zgled in spodbuda za vse udeležene.

V nekaterih državah, na primer na Nizozemskem in v Veliki Britaniji, je ta program zagotavljanja zaposlitvenih možnosti za ljudi z oznako duševne prizadetosti poznan dobro desetletje in več. V Erlangu so se z njim spoprijeli pred dvema letoma. Kdaj se ga bomo lotili v Sloveniji?

Udeleženci in udeleženke tokratnega delovnega srečanja smo imeli posebno čast, da nas je sprejela predsednica svetovnega gibanja hendikepiranih ljudi *Disabled People International* Dinnah Ratzka. To gibanje je prispevalo nekatere ključne definicije filozofije neodvisnega življenja in teorije družbenega izključevanja. Seveda smo v njenem kratkem, a navdihujočem pozdravnem nagovoru slišali smernice socialnega modela – teorije družbenega zatiranja. Kot direktorica Centra za neodvisno življenje Erlangen je predstavila tudi načela za zaposlovanje in delo pri zagotavljanju osebne asistencije, ki je eden izmed programov omenjenega centra.

Jelka Škerjanc

POROČILO S POTI

10. KONFERENCA ICSD

(VARŠAVA, 28. 6. 2006 – 1. 7. 2006)

»SOCIALNA POLITIKA IN SOCIALNO DELO – AKCIJA IN INTERAKCIJA V KONTEKSTU SOCIALNEGA RAZVOJA«

Fakulteta za socialno delo je že nekaj let članica mednarodne organizacije *International Consortium for Social Development* (ICSD). Pred tremi leti sem se na pobudo Blaža Mesca, ki je bil predstavnik naše fakultete v tej organizaciji, udeležila prve konference in obenem postala predstavnica fakultete v glavnem odboru organizacije.

ICSD je neprofitna mednarodna zveza institucij, znanstvenikov, profesorjev, učiteljev, praktikov in študentov, ki se združujejo zaradi skupnega interesa za socialni razvoj. Socialni razvoj organizacija razume kot večanje socialnih, ekonomskih in političnih kapacitet posameznikov, družin, skupnosti, držav in mednarodnih organizacij. Delo v tej organizaciji poteka prek postavljanja ključnih vprašanj, oblikovanja teorij, raziskovanja, uporabe podatkov za izboljšanje politike in prakse, poučevanja, organiziranja profesionalnih srečanj, izdaja pa tudi mednarodno revijo *Social Development Issues*. ICSD je med drugim vir informacij o mednarodnem socialnem razvoju in spodbuja sodelovanje z organizacijami, kot so Organizacija združenih narodov, Svetovna banka, UNESCO, UNICEF. Poleg tega spodbuja sodelovanje med profesionalnimi združenji, ki delujejo na področju socialnih storitev, raziskovalnimi centri, agencijami za razvoj, izobraževalnimi institucijami in nevladnimi organizacijami.

Evropska veja mednarodne organizacije ICSD vsaki dve leti organizira konferenco, na kateri člani organizacije in ostali udeleženci predstavijo svoje prispevke v zvezi s teorijo, raziskovalnimi dosežki in praktičnimi izkušnjami na področju socialnega dela in socialnega razvoja. Letos je bila konferenca organizirana v Varšavi na Poljskem, v deželi z bogato zgodovino, ki pa je bila velikokrat tudi precej tragična. Od 28. 6. 2006 do 1. 7. 2006 je tu potekala že 10. konferenca ICSD z delovnim

naslovom »Socialna politika in socialno delo – akcija in interakcija v kontekstu socialnega razvoja«. Na plenarnih predavanjih je bil glavni poudarek na razvoju in spremembah na področju zagotavljanja socialnih storitev v različnih režimih blaginje, pri čemer so predavatelji poskušali kontekstualizirati liberalne pristope, ki si utirajo pot v različne režime blaginje. Posebej je bilo poudarjeno, da kljub temu, da nam različne tipologije blaginje rabijo kot okvir za konceptualizacijo sprememb, spremembe, ki se dogajajo v različnih podsistemi socialne politike, ne sledijo nujno predpostavkam, ki bi jih pričakovali v posameznem režimu. Tako smo npr. v državah, ki jih uvrščamo v konzervativni režim blaginje, priče spremembam, ki nakazujejo bolj elemente liberalnega režima. Prof. Opielka z Inštituta za socialno ekologijo iz Jene v Nemčiji je na podlagi raziskav ob liberalni, konzervativni in socialnodemokratski režim blaginje postavil še režim, ki ga je poimenoval »garantisti« (garancijski režim), z glavno predpostavko, da je v takem režimu socialna politika utemeljena na človekovih pravicah. Prof. Jolanta Skupinska pa je apelirala na ozaveščanje ekonomistov in tistih, ki ustvarjajo javno mnenje, da je treba sredstva, namenjena za socialo, videti kot investicijo v družbo in ne kot strošek (kar v današnjem javnem mnenju in številnih poljudnih člankih sicer prevladuje).

Večina predstavitev je potekala v štirih sklopih sočasnih delavnic:

- lokalna socialna politika v času decentralizacije,
- družine v socialni politiki in socialno delo,
- poučevanje socialne politike in socialnega dela,
- migracija in trg dela v EU – odgovor države in družbe.

Na konferenci so sodelovali predstavniki z različnih evropskih univerz iz Poljske, Nemčije,

Švedske, Litve, Velike Britanije, Irske, Švice, Estonije, Norveške, Avstrije, Srbije, Rusije. Nekaj pa je bilo tudi udeležencev iz ZDA in Indije.

Sama sem aktivno sodelovala v delavnici »Lokalna socialna politika v času decentralizacije« kot vodja sekcije ter s prispevkom o socialni politiki socialnega vključevanja v Sloveniji. Ker sem kot raziskovalka sodelovala v raziskavi *Socialna in ekonomska vključenost ranljivih skupin v Sloveniji - možni ukrepi za dvig zaposljivosti najbolj ranljivih kategorij težje zaposljivih in neaktivnih oseb*, ki je bila osnova za pripravo določenega dela Nacionalnega akcijskega načrta o socialnem vključevanju (v nadaljevanju NAP), sem na konferenci predstavila glavne ugotovitve raziskave in primerjavo med predlogi iz raziskave s predlogi, ki so bili vključeni v NAP. Analiza vsebine dokumenta je pokazala, da je bila upoštevana večina predlogov, ki jih je priporočila raziskovalna skupina. Kljub temu pa je opaziti nekatere pomanjkljivosti, ki se kažejo v tem, da bilo več pozornosti namenjene tistim informacijam oz. tistim ugotovitvam, ki so jih posredovali strokovni delavci, ki v javnih institucijah delajo z ljudmi iz ranljivih skupin, v manjši meri pa ugotovitvam na podlagi podatkov, pridobljenih od ljudi iz ranljivih skupin. Nekateri predlogi raziskovalne skupine, kot npr. »normalna zaposlitev« za ljudi, ki so razrešili akutne probleme, pa v NAP niso bili vključeni. Poleg tega je precej ciljev oz. strategij predstavljenih v taki obliki, da bo težko oceniti dosežke po preteku relevantnega obdobja.

Tudi veliko drugih udeležencev konference je omenjalo podobne probleme, še zlasti tisti iz Amerike. Opozorili so, da so na ravni socialne politike ugotovitve profesionalcev in raziskovalcev le redko v celoti upoštevane, mogoče le v manjši meri, pa še to takrat, ko so v skladu z vladajočo politiko.

Kljub številnim zanimivim naslovom prispevkov je bilo zaradi vzporednih delavnic nemogoče slišati vse, vendar so organizatorji obljubili, da bodo prispevke objavili v zborniku, za katerega sem prepričana, da bo vir bogatih informacij.

Take konference so izjemna priložnost za vzpostavljanje stikov z ostalimi šolami, ki imajo izobraževalnih programov za socialno delo, in za izmenjavo izkušenj. Tokrat smo kot institucija dobili povabilo Golama M. Mathborja z oddelka za socialno delo na Univerzi Monmouth iz New Jersey v ZDA, da sodelujemo kot partnerska organizacija v njihovem magistrskem programu.

Piotr Salustowicz iz Šole za socialno psihologijo v Varšavi, ki je vodja oddelka za socialno delo, pa je dal pobudo za vzpostavitev sodelovanja v izmenjavah Socrates-Erasmus med obema šolama. Možnost za razširitev sodelovanja se ponuja tudi v okviru programa Leonardo da Vinci, v katerem Fakulteta za socialno delo sedaj sodeluje že drugo leto v povezavi s partnerskimi organizacijami iz zahodnoevropskih držav; na ta način pa bi lahko spodbudili tudi sodelovanje z vzhodnoevropskimi državami.

Predsednik organizacije Frank Raymond nas je povabil na naslednjo konferenco z delovnim naslovom »Iskanje harmonije in spodbujanje socialnega razvoja v konfliktnem svetu«, ki bo julija 2007 v Hong Kongu. Vse informacije o konferenci so na voljo na spletni strani <http://www.icsd.info/hongkong/callforabstracts.htm> (8. 1. 2007).

Liljana Rihter

POROČILO S POTI

ZNANSTVENO SREČANJE V OKVIRU PROJEKTA EQUAL

(PARIZ, 17.-21. MAJ 2006)

ENAKE MOŽNOSTI PRI ZAPOSLOVANJU HENDIKEPIRANIH LJUDI V EVROPI

Zaposlovanje hendikepiranih oseb postaja v državah Evropske unije vse bolj pomembno iz več razlogov. Eden od njih je vse večje število hendikepiranih ljudi (z vidnimi in nevidnimi ovirami) in bolj poglobljeno zavedanje, da izključenost iz prostora dela in plačane zaposlitve prinaša vsaj delno socialno smrt. Predmet sestanka je bilo znanstveno srečanje predstavnic in predstavnikov transnacionalnega partnerstva v okviru projekta EQUAL (2005–2008), ki se ukvarjajo z vprašanjem enakih možnosti, vključevanjem in novimi pobudami na področju zaposlovanja hendikepiranih ljudi.

Znanstveno srečanje je bilo sestavljeno iz dveh delov: iz strokovnih obiskov francoskih organizacij, kjer poteka dobra praksa na področju zaposlovanja in poklicnega strokovnega usposabljanja hendikepiranih ljudi, in iz znanstvenega sestanka v zvezi z potekom primerjalne raziskave med Francijo, Nemčijo, Italijo in Slovenijo o stanju na področju enakih možnosti na področju zaposlovanja ljudi z ovirami.

Francija pozna sistem kvotnega zaposlovanja že od leta 1987, zakon o zaposlovanju hendikepiranih ljudi pa je leta 2005 še povečal obvezni odstotek hendikepiranih oseb, ki jih mora zaposliti vsaka organizacija in podjetje (zasebno ali javno). V vsaki organizaciji, ki ima več kot 20 zaposlenih delavk in delavcev, mora biti 6 odstotkov ljudi z ovirami. Če obvezna kvota 6 % ni izpolnjena, mora organizacija plačati kazen, ki znaša okoli 5.000 evrov za vsakega delavca, ki ga je zaposlila premalo. Denar, ki se s kaznijo pridobi, se vrača nazaj k spodbujanju projektov za zaposlovanje oviranih oseb.

Tudi v Sloveniji od leta 2004 poznamo kvotni sistem, ki pa je le skromno spremenil obstoječo prakso, saj predpostavlja le 2 % kvoto hendikepiranih v javnih institucijah, kar je občutno

premalo za resnične spremembe. Še več, slabo senzibiliziranje delodajalcev, slaba podpora hendikepirnim za pridobitev strokovnega znanja ali prekvalifikacijo (v primeru ovire, ki se pojavi sredi življenjskega ciklusa) in slabo prilagajanje delovnih okolij ohranja Slovenijo kot državo, ki diskriminira hendikepirane in jim ne daje enakih možnosti. Slovenija ohranja ideologijo skrbi in dela iz terapevtsko-disciplinskih nagibov namesto zaradi individualne podpore za razvoj strokovnih poklicnih znanj. Zato Slovenija ostaja v skupini tradicionalno tranzicijskih držav, ki so strukturno odporne in nenaklonjene spremembam in ki le počasi dosegaajo standarde v starih državah EU.

Če iščem jedrno misel celotnega strokovnega in znanstvenega srečanja, bi jo strnila v slogan: Od delovne terapije k strokovnemu delu za plačilo – in od predsodkov, ki hendikepirane izključujejo, k novim znanjem, ki jih vključujejo.

Darja Zaviršek

POROČILO S POTI

OBISK NA UNIVERZI V JYVÄSKYLI

Od 25. 3. do 2. 4. 2006 sem prek programa izmenjave učiteljev Socrates–Erasmus gostoval na Univerzi v Jyväskylä na Finskem. Na to univerzo je vpisanih približno 15.000 študentov in ima okoli 2.300 zaposlenih. Znan je bolj po svojih tehničnih fakultetah, saj se pri njih ukvarjajo z nanotehnologijo in imajo svoj pospeševalnik subatomskih delcev. Univerza ima sedem fakultet, med katerimi je tudi fakulteta za družbene vede in v njej oddelek za filozofijo in sociologijo, v okviru katerega poteka študij socialnega dela. Trenutno študira socialno delo približno 20 študentov.

Fakulteta za socialno delo (FSD) na Univerzi v Ljubljani že dolga leta sodeluje s predavatelji socialnega dela na Univerzi v Jyväskylä, zato navezava stika za ta obisk ni bila problem. Univerza v Jyväskylä sodeluje pri vseh Erasmusovih aktivnostih tako z Univerzo v Ljubljani kot tudi z drugimi univerzami. Med FSD in oddelkom za filozofijo in sociologijo poteka redna izmenjava učnega osebja in študentov (septembra letos odhaja v Jyväskylä študentka FSD v okviru programa Erasmus, konec maja pa prihaja k nam v goste iz Jyväskylä predavatelj Teppo Kröger).

Na oddelku za filozofijo in sociologijo Univerze v Jyväskylä so mi organizirali osemurni seminar o evalvaciji programov v socialnem varstvu (vreden 2 ECTS) v okviru izbirnih predmetov. Predaval sem malo o zgodovini evalvacijskega raziskovanja, o različnih modelih evalvacije, na koncu pa sem jim predstavil, kako nameravamo v Sloveniji razviti sistem evalvacije v socialnem varstvu.

Posebne jezikovne priprave za moj obisk niso bile potrebne, saj imajo na Univerzi v Jyväskylä za mednarodne študente organizirana predavanja v angleščini, ki jo obvladam, obvladajo pa jo tudi finski študenti. Na seminar se je prijavilo 10 študentov, od tega 8 študentov iz mednarodne izmenjave. Med študenti socialnega dela sicer

nisem vzbudil zanimanja, saj mislim, da le ena od študentk in študentov, ki so se seminarja udeležili, študira socialno delo, pa še v to nisem popolnoma prepričan. Sem pa bil zato zanimiv študentom političnih ved. Študentke in študentje so bili pozorni in jih ni bilo težko vplesti v diskusijo. Po seminarju so mi rekli, da je bil zanimiv in mi zatrdili, da so se naučili nekaj novega.

Poleg predavanj sem opravil nekaj pogovorov s sodelavci pododdelka za socialno delo oddelka za filozofijo in sociologijo, na katerih smo primerjali svoje delo, študijski proces in obravnavali druge aktualne teme. V tem času so mi organizirali tudi obisk v lokalni pisarni Nacionalnega centra za raziskave in razvoj v socialnem varstvu in zdravstvu (STAKES). V okviru STAKES deluje tudi FinSoc, finska agencija za evalvacijo socialnih služb. Moram priznati, da so se mi kar slane cedile, ko sem videl, kaj in kako delajo tam. Pravzaprav bi bilo lepo, če bi kaj takega imeli tudi v Sloveniji, kar od vsega začetka poudarjamo v projektu uvajanja sistema evalvacije v socialnem varstvu, ki ga vodim.

Ogledal sem si tudi nekaj nevladnih organizacij, ki delujejo na področju socialnega varstva. V Jyväskylä imajo hišo za različne nevladne organizacije. Obenem je v tej hiši tudi občinska pisarna za pomoč, ki deluje po principu »ena vrata za vse«. Sem lahko pridejo ljudje s kakršnimi koli (zlasti socialnimi) problemi, svetovalka ali svetovalec pa jih posluša, jim pomaga načrtovati in izvesti vse potrebno za rešitev problema. Pisarna informira o pristojnih službah in možnostih, ki so na voljo, ter pomaga pri izpolnjevanju različnih obrazcev. So pa povedali, da včasih ljudem zadostuje, da s kom premeljejo svoj problem in tako sami pridejo do rešitev. Dovolj jih je le poslušati.

Posebno zanimivo se mi je zdelo, da med nevladnimi organizacijami obstaja združenje

brezposelnih, ki je zelo močna organizacija (ena največjih nevladnih organizacij na Finskem in vsekakor največja v hiši, ki sem jo obiskal). Ta ima v tej hiši med drugim tudi menzo z dvojnimi cenami, eno za zaposlene, drugo za brezposelne obiskovalce. Imajo tudi krojaško delavnico, v kateri si lahko brezposelni kaj zašijejo, lahko pa si s šivanjem tudi prislužijo kakšen sivi euro. Do pred kratkim je to združenje imelo tu tudi »banko hrane«, razdeljevalnico živil za revne.

Sodelovanje z Univerzo v Jyväskylä bo, če sodim po tem, kar sem videl in delal na svojem obisku, nedvomno v korist vsem sodelujočim.

Nino Rode

DOKUMENT

INDEKS AVTORIC IN AVTORJEV V LETNIKU 45 (2006)

ČLANEK

- Marina Ajduković** – Ženske in zgodovina socialnega dela na Hrvaškem 3-5: 153
- Viktorija Bevc** – Čustveno stanje neplodnih parov pred posvojitvijo otroka 1-2: 51
- Gabi Čačinovič Vogrinčič** – Socialno delo z družinami: Razvoj doktrine 3-5: 111
- Iain Ferguson** – Drugačen svet je mogoč: Radikalno socialno delo v 21. stoletju 3-5: 183
- Simona Gerenčer** – Življenje v svetu tišine in teme 3-5: 207
- Borut Grabrijan** – Razvoj programov nevladnega sektorja na področju duševnega zdravja 3-5: 213
- Simona Hvalič Touzery** – Vloga družinskih članov pri oskrbi starih ljudi 1-2: 29
- Bogo Jakopič (& Bogdan Knavs)** – Duhovniki, začetniki pouka za gluhe na Slovenskem in njihovi dobrotniki 3-5: 161
- Sabina Jelenc Krašovec (& Sonja Kump)** – Širjenje socialnih mrež starejših ljudi s pomočjo izobraževanja 3-5: 143
- Maca Jogan** – Enakost med spoloma in moškosrediščna tradicija v slovenski družbi 3-5: 197
- Andreja Kavar Vidmar** – Brezposelnost in upokožitev 1-2: 9
- Bogdan Knavs (Bogo Jakopič &)** – Duhovniki, začetniki pouka za gluhe na Slovenskem in njihovi dobrotniki 3-5: 161
- Barbara Kobal (Nino Rode, Liljana Rihter &)** – Uvajanje sistema evalvacije v socialnem varstvu: Predlog postopka 1-2: 1
- Barbara Kobal** – Skrbništvo: Togo urejeno javno pooblastilo ali fleksibilna oblika družbenega varstva? 1-2: 35
- Sonja Kump (Sabina Jelenc Krašovec &)** – Širjenje socialnih mrež starejših ljudi s pomočjo izobraževanja 3-5: 143
- Jana Mali** – Koncept totalne ustanove in domovi za stare 1-2: 17
- Jana Mali (& Vida Milošević Arnold)** – Nekatere značilnosti razvoja domov za stare ljudi v Sloveniji po drugi svetovni vojni 3-5: 169
- Jana Mali (& Liljana Rihter)** – Skrb za stanovalce z demenco v domovih za stare 6: 323
- Blaž Mesec** – Očarani z močjo 3-5: 235
- Nina Mešl (& Nataša Omladič Ograjenešek)** – Izviren delovni projekt pomoči v kriznem centru za mlade: Model in uporaba 3-5: 135
- Vida Milošević Arnold** – Celostna obravnava oseb z demenco v domu za stare 3-5: 119
- Vida Milošević Arnold (Jana Mali &)** – Nekatere značilnosti razvoja domov za stare ljudi v Sloveniji po drugi svetovni vojni 3-5: 169
- Nataša Omladič Ograjenešek (Nina Mešl &)** – Izviren delovni projekt pomoči v kriznem centru za mlade: Model in uporaba 3-5: 135
- Liljana Rihter (Nino Rode &, Barbara Kobal)** – Uvajanje sistema evalvacije v socialnem varstvu: Predlog postopka 1-2: 1
- Liljana Rihter (Jana Mali &)** – Skrb za stanovalce z demenco v domovih za stare 6: 323
- Nino Rode (& Liljana Rihter, Barbara Kobal)** – Uvajanje sistema evalvacije v socialnem varstvu: Predlog postopka 1-2: 1
- Mateja Sedmak** – Etnično mešani pari in družine 3-5: 189
- Bernard Stritih** – Strategije pomoči pri socialnem delu s travmatiziranimi osebami in družinami 6: 333
- Lea Šugman Bohinc** – Socialno delo z neprostopljivimi uporabniki 6: 345
- Špela Urh** – Socialna izključenost Romov v Beli krajini 1-2: 41
- Toni Vrana** – Družbena odgovornost med deklarativnostjo in prakso 3-5: 221
- Marie-Anne Zahl** – Vključevanje duhovnosti v prakso socialnega dela 3-5: 127
- Romana Zajc** – Pogoji upokojevanja in oblike dodatnih pokojninskih zavarovanj 3-5: 227

ESEJ

Janko Cafuta – Etika, častno razsodišče, socialno varstvo 1-2: 61

Tanja Lamovec – Razdvojene duše in strta srca 1-2: 69

POROČILO O PROJEKTU

Maria Anastasiadis (& Paul Weihs) – Krepitev moči z medijsko produkcijo 3-5: 257

V. Flaker (P. Videmšek & B. Kresal, M. Nagode, N. Rode, J. Škerjanc, Š. Urh) – Neposredno financiranje kot odgovor na posebne potrebe uporabnikov 3-5: 249

B. Kresal (P. Videmšek, V. Flaker & M. Nagode, N. Rode, J. Škerjanc, Š. Urh) – Neposredno financiranje kot odgovor na posebne potrebe uporabnikov 3-5: 249

Tanja Medvešek – Skupinsko delo z mladostniki: Novi koncepti ali le nov besednjak? 3-5: 263

M. Nagode (P. Videmšek, V. Flaker, B. Kresal & N. Rode, J. Škerjanc, Š. Urh) – Neposredno financiranje kot odgovor na posebne potrebe uporabnikov 3-5: 249

Tamara Rape (& Pavla Rapoša Tajnšek) – Socialne delavke v delovnih organizacijah 3-5: 253

Pavla Rapoša Tajnšek (Tamara Rape &) – Socialne delavke v delovnih organizacijah 3-5: 253

N. Rode (P. Videmšek, V. Flaker, B. Kresal, M. Nagode & J. Škerjanc, Š. Urh) – Neposredno financiranje kot odgovor na posebne potrebe uporabnikov 3-5: 249

J. Škerjanc (P. Videmšek, V. Flaker, B. Kresal, M. Nagode, N. Rode & Š. Urh) – Neposredno financiranje kot odgovor na posebne potrebe uporabnikov 3-5: 249

Š. Urh (P. Videmšek, V. Flaker, B. Kresal, M. Nagode, N. Rode, J. Škerjanc &) – Neposredno financiranje kot odgovor na posebne potrebe uporabnikov 3-5: 249

P. Videmšek (& V. Flaker, B. Kresal, M. Nagode, N. Rode, J. Škerjanc, Š. Urh) – Neposredno financiranje kot odgovor na posebne potrebe uporabnikov 3-5: 249

Paul Weihs (Maria Anastasiadis &) – Krepitev moči z medijsko produkcijo 3-5: 257

POROČILO O DELU

Danijela Jelka Bratec – Od deklarativnega h konkretnemu: Problemi pri uveljavljanju pluralizma socialno-varstvenih storitev 3-5: 267

Jasmina Breznik (& Duška Landecker) – Pomen odnosov med uporabniki v varstveno-delovnem centru 3-5: 291

Tatjana Dolinšek (Marija Serdoner – Lavrenčič &) – Psihosocialni programi pomoči družinam z gluho ostarelo osebo in posameznim ostarelim gluhih osebam 3-5: 299

Natalija Gregorič (Dževada Popaja &) – EMMA: Psihosocialna pomoč dekletom in mladim ženskim z izkušnjo nasilja 1-2: 85

Danica Hren (Jože Ramovš & Pavlina Žgajnar) – Klub svojcev v domu upokojencev v Trbovljah 3-5: 287

Tatjana Kavšek – Skupnostna skrb za stare ljudi v Zasavju 1-2: 73

Suzi Kvas – Predstavitel program varne hiše Celje 1-2: 83

Duška Landecker (Jasmina Breznik &) – Pomen odnosov med uporabniki v varstveno-delovnem centru 3-5: 291

Bogdan Lešnik – Tabor socialnega dela na Šrilanki v štirih hitrih posnetkih 3-5: 301

Bojana Petrovič – Dom upokojencev Kranj 3-5: 295

Dževada Popaja (& Natalija Gregorič) – EMMA: Psihosocialna pomoč dekletom in mladim ženskim z izkušnjo nasilja 1-2: 85

Ksenija Ramovš (& Jože Ramovš) – Klubi svojcev kot sredstvo za povečanje kakovosti bivanja v domovih za stare ljudi 3-5: 279

Jože Ramovš (Ksenija Ramovš &) – Klubi svojcev kot sredstvo za povečanje kakovosti bivanja v domovih za stare ljudi 3-5: 279

Jože Ramovš (& Danica Hren, Pavlina Žgajnar) – Klub svojcev v domu upokojencev v Trbovljah 3-5: 287

Tatjana Rožič – »Lahko kričim, saj me ne slišita«: Izzivi in problemi gluhih staršev 3-5: 271

Marija Serdoner – Lavrenčič (& Tatjana Dolinšek) – Psihosocialni programi pomoči družinam z gluho ostarelo osebo in posameznim ostarelim gluhih osebam 3-5: 299

Emica Toplak – Krizni Center za Mlade Maribor v mreži institucij za pomoč mladim 1-2: 79

Jasna Vešligaj – Damiš – Delavnice za kvalitetno življenje s starši varovancev: Varstveno-delovni center Polž Maribor 3-5: 283

Pavlina Žgajnar (Jože Ramovš, Danica Hren &) – Klub svojcev v domu upokojencev v Trbovljah 3-5: 287

POROČILO S POTI

M. Markoč (N. Mešl, Š. Urh, T. Rape, M. Pajnhart, S. Štrbenc &) – Prva mednarodna poletna šola socialnega dela na Finskem 1-2: 91

N. Mešl (& Š. Urh, T. Rape, M. Pajnhart, S. Štrbenc, M. Markoč) – Prva mednarodna poletna šola socialnega dela na Finskem 1-2: 91

M. Pajnhart (N. Mešl, Š. Urh, T. Rape & S. Štrbenc, M. Markoč) – Prva mednarodna poletna šola socialnega dela na Finskem 1-2: 91

T. Rape (N. Mešl, Š. Urh & M. Pajnhart, S. Štrbenc, M. Markoč) – Prva mednarodna poletna šola socialnega dela na Finskem 1-2: 91

S. Štrbenc (N. Mešl, Š. Urh, T. Rape, M. Pajnhart & M. Markoč) – Prva mednarodna poletna šola socialnega dela na Finskem 1-2: 91

Š. Urh (N. Mešl & T. Rape, M. Pajnhart, S. Štrbenc, M. Markoč) – Prva mednarodna poletna šola socialnega dela na Finskem 1-2: 91

Jelka Zorn – Azil in socialne službe v Manchestru 6: 369

DRUGO

Bogdan Lešnik - Uredniški opombi 3-5: 109

NAGOVOR

Darja Zaviršek – O nujnosti socialnega: Javni nagovor ob praznovanju 50. obletnice izobraževanja za socialno delo 1-2: 87

PISMO

Dina Vanja Dobovičnik (& Lilijana Vučenović, Jelka Zorn, Tanja Skornšek Pleš) – Restriktivna imigracijska politika in vloga socialnega dela 3-5: 303

Tanja Skornšek Pleš (Dina Vanja Dobovičnik, Lilijana Vučenović, Jelka Zorn &) – Restriktivna imigracijska politika in vloga socialnega dela 3-5: 303

Lilijana Vučenović (Dina Vanja Dobovičnik & Jelka Zorn, Tanja Skornšek Pleš) – Restriktivna imigracijska politika in vloga socialnega dela 3-5: 303

Jelka Zorn (Dina Vanja Dobovičnik, Lilijana Vučenović & Tanja Skornšek Pleš) – Restriktivna imigracijska politika in vloga socialnega dela 3-5: 303

RECENZIJA

Jelka Zorn – Dick Blackwell (2005), Counselling and Psychotherapy with Refugees 6: 357

Rastislav Knez – Srečo Dragoš, Vesna Leskošek, Polona Petrovič Erlih, Jelka Škerjanc, Špela Urh, Simona Žnidarec Demšar (2005), Krepitev moči 6: 363

IN MEMORIAM

Bogdan Lešnik – Jo Campling 6: 375

Vito Flaker – Tanja Lamovec 6: 377

DOKUMENT

Indeks avtoric in avtorjev v letniku 45 (2006) 1-2: 99

SOCIALNO DELO, 46 (2007), 1

Mojca Pajnik
MEDIJSKE PODOBE O BEGUNCIH

V prispevku so analizirana medijska besedila na temo beguncev in begunstva, objavljena v slovenskih tiskanih medijih v obdobju 2003–2005. Tema je povečini vezana na položaj posameznikov in posameznic, ki so prišli v Slovenijo v času izbruha vojne v Bosni in Hercegovini (1992–1993). To je bilo tudi obdobje najbolj intenzivnega poročanja medijev v 90-ih letih. Dosedanje analize retorike begunske politike v Sloveniji so pokazale procese ideološke legitimizacije diskriminatornih diskurzov. Begunce so opredeljevali kot problem, kot grožnjo javnemu redu in varnosti slovenske države. Danes se v povezavi s proučevano temo odpirajo nekatera nova vprašanja. Po več kot desetletju se nekatere vsebine spreminjajo, čeprav se legitimizacijski toni, ki begunce inkriminirajo kot grožnjo nacionalni državi, ohranjajo. Analiza je pokazala, da o beguncih še vedno poročajo kot o številčno veliki grožnji in da je državniška drža še vedno lahko legitimizacijski okvir za nekatere diskriminatorne diskurzivne obrate. Na drugi strani pa je mogoče zaznati nekatere premike v poročanju, na primer, pojavljanje zgodb, v katerih govorijo begunci, ali poročanje o težavah, s katerimi se soočajo begunci pri iskanju zaposlitve ali stanovanja.

Ključne besede: kritična diskurzivna analiza, novinarska besedila, strategije legitimizacije, diskriminacija, protidiskriminatorni angažma.

Dr. **Mojca Pajnik** je raziskovalka na Mirovnem inštitutu – Inštitutu za sodobne družbene in politične študije v Ljubljani, Mirovni inštitut, Metelkova 6, 1000 Ljubljana, 01 2347720 [mojca.pajnik@mirovni-institut.si].

Darja Kobal Grum, Barbara Kobal
SMERNICE ZA ZAGOTAVLJANJE PRAVIC NAJMLAJŠIH SLEPIH IN SLABOVIDNIH OTROK

V večini evropskih držav slepi in slabovidni otroci prejemajo vrsto ustrezne strokovne pomoči centrov, ki so se

preoblikovali iz zavodov in s svojimi mobilnimi strokovnimi službami delujejo v matičnih okoljih posameznih uporabnikov. Politike različnih držav poudarjajo pomembnost najzgodnejše individualne obravnave otrok, ki se že rodijo slepi ali slabovidni oziroma ki izgubijo vid v najzgodnejših letih. Slovenska država se še vedno ne zaveda, kako pomembna je zgodnja obravnava otrok s posebnimi potrebami za ves njihov nadaljnji razvoj. Avtorici poudarita pomen zgodnje obravnave otrok s posebnimi potrebami in položaj slepih in slabovidnih otrok v Sloveniji v obdobju 2000–2004 ter razmišljata o tem, kaj bi bilo treba omogočiti slepim in slabovidnim otrokom tudi v Sloveniji. Pri tem še zlasti poudarita pomen osebne asistencije kot sredstva za neodvisno življenje tudi najmlajših otrok.

Ključne besede: otroci s posebnimi potrebami, okvare vida, zgodnja obravnava, osebna asistenca.

Doc. dr. **Darja Kobal Grum** je predavateljica na oddelku za psihologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana [darja.kobal@ff.uni-lj.si]. Mag. **Barbara Kobal** je višja raziskovalka na Inštitutu RS za socialno varstvo, Rimska 8, 1128 Ljubljana [barbara.kobal@guest.arnes.si].

Zdenka Šadl
ČUSTVENO DOŽIVLJANJE STAROSTNIKOV
OD TRADICIONALNIH POGLEDOM K SODOBNIM

Tradicionalni pogledi na čustveno življenje starostnikov na eni strani poudarjajo upadanje in slabitev čustvenih funkcij nasploh, na drugi strani pa povezujejo staranje z naraščanjem negativnega emocionalnega doživljanja. Predpostavke, da se z biološkim staranjem »starajo« oziroma »negativizirajo« tudi človekova čustva, avtorica preveri s pomočjo novjših raziskav, ki pokažejo, da je poenostavljen pogled na odnos med procesom staranja in čustvi problematičen. Večina raziskav kaže pozitivno sliko emocionalnega življenja v starosti. Staranje ne prinaša povečanega tveganja, temveč je prej varovalo pred doživljanjem negativnih čustev, pozitivno čustvovanje starostnikov narašča ali

vsaj ohranja razmeroma stabilno raven, emocionalna kontrola in regulacija pa se v starosti izboljšata. Članek v nadaljevanju obravnava teorijo socioemocionalne selekcije, ki pojasnjuje izboljšano emocionalno dobro počutje starostnikov, hkrati pa avtorica razkriva, da se prek specifične emocionalizacije starostnikov odvija produkcija starostnikov kot Drugih.

Ključne besede: staranje, teorija socioemocionalne selekcije.

Doc. dr. **Zdenka Šadl** predava na Fakulteti za družbene vede. Zdenka Šadl, Gregorčičeva 7, 1000 Ljubljana, 01 4259835, 031 684370 [zdenka.sadl@fdv.uni-lj.si].

Klelija Štrancar, Majda Pahor **UMIRANJE KOT DRUŽBENI POJAV**

Avtorica obravnava institucionalno prakso skrbi za hudo bolne in umirajoče in njihove svojce v luči nekaterih socioloških teorij. Proces, ki je pri tem na delu, poskuša pojasniti s konceptoma nehotnih posledic delovanja po Giddensu in dvojnosti družbenega prostora po Habermasu. Berger in Luckmann pa odpirata vprašanja pluralizma in krize smisla v moderni družbi, ki se odražajo tudi na področju umiranja in smrti. V nadaljevanju članek predstavi kraje in situacije umiranja ter obravnava pojmovanje skrbi za umirajoče v njih. V sklepnem delu se osredotoči na razmerja moči v sistemu zdravstvenega varstva kot enega od razlogov za nezadostno skrb za umirajoče – najprej razmerje moči med zdravniki in ostalimi zdravstvenimi delavci, nato pa še v odnosih med zdravstveni delavci in bolniki – in to pojasnjuje s Saleebeyem konceptom perspektive moči. Na podlagi ugotovitve o nezadostni skrbi za hudo bolne, umirajoče in njihove svojce obravnava možne prednosti novejših oblik skrbi v okviru paliativne oskrbe in hospica.

Ključne besede: institucije, družba, moč, skrb, marginalizacija, paliativna oskrba, hospic, smrt.

Mag. **Klelija Štrancar**, rad. ing. in univ. dipl. teol., je zaposlena na Onkološkem inštitutu, Zaloška cesta 2, Ljubljana, 01 5879637 [kstrancar@onko-i.si]. Doc. dr. **Majda Pahor**, univ. dipl. soc., predava na Visoki šoli za zdravstvo Univerze v Ljubljani, Poljanska 26-a, Ljubljana, 01 3001173 [majda.pahor@vsz.uni-lj.si].

Sandra Stare **TRGOVANJE Z ŽENSKAMI ZA NAMENE PROSTITUCIJE**

K širitvi naslovnega pojava prispevajo zlasti globalni dejavniki, katerih posledica je feminizacija revščine v

državah vzhodne in srednje Evrope, ki so nastale s padcem komunističnega režima. Odnosi v njih so patriarhalni, ženske so podvržene fizičnemu, verbalnemu in spolnemu nasilju. Niso spoštovane in imajo slabo samopodobo. Cilj sodobnega trgovanja z ženskami je spolno zlorabljanje. Ženske so žrtve socialno-ekonomske situacije v svoji državi (državi izvora), nato pa so tudi v tranzitnih državah in državah končne destinacije izpostavljene nasilju in grobim kršitvam temeljnih človekovih pravic. Kot žrtev trgovanja opredelimo žensko, ki je bila zavedena ali prisiljena v ponujanje spolnih storitev, žensko, ki je bila sicer seznanjena s polresnico o delu striptize v lokalu, ne pa tudi s tem, da bo morala zadovoljevati spolne želje klientov, in ženska, ki je bila natančno informirana o vrsti in načinu dela, a so jo trgovci spravili v dolžniško odvisnost. Trgovci z belim blagom so člani v verigi dobro organiziranih kriminalnih združb v državah izvora, državah tranzita in državah končne destinacije. Slovenija nastopa v vseh treh oblikah.

Ključne besede: človekove pravice, zloraba, kriminal, migracije.

Sandra Stare, univ. dipl. soc. del., je zaposlena na Zavodu RS za zaposlovanje na projektu informiranja in svetovanja za mlade, ki niso vključeni v izobraževalni sistem. Sandra Stare, Trg svobode 6, 4264 Bohinjska Bistrica, 051 358217 [ism.info@siol.net]

Tea Smonker **PERSPEKTIVA MOČI NA PODROČJU** **DUŠEVNEGA ZDRAVJA V SKUPNOSTI**

Nova dimenzija civilne družbe so v zadnjem desetletju v Sloveniji nevladne organizacije za podporo in pomoč ljudem z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju. Koncept delovanja večine organizacij temelji na skupnostnem načelu in dopolnjevanju medicinskega pristopa s psihosocialnim. V prispevku je predstavljen del kvalitativne analize, v kateri je ocenjena uspešnost programov treh nevladnih organizacij v dodajanju moči uporabniku za vključitev v vsakdanje življenje. Teoretski okvir kriterijev ocenjevanja so prirejena načela perspektive moči v praksi socialnega dela po Saleebeyu.

Ključne besede: moč uporabnika, socialno delo, uspešnost nevladnih organizacij

Mag. **Tea Smonker** je svetovalka v Socialni zbornici Slovenije in sodelavka Društva za duševno zdravje in kreativno preživljanje prostega časa VEZI, Sežana. Socialna zbornica Slovenije, Koseška 8, Ljubljana, 01 5819315, 040 226045 [tea.smonker@soczborsl.si].

Polona Kovač

**JAVNA POOBLASTILA CENTROV ZA SOCIALNO DELO
V UPRAVNEM POSTOPKU**

Centri za socialno delo so pomembni nosilci javnih pooblastil v Sloveniji, zlasti pri odločanju o pravicah in obveznostih v upravnih zadevah. Statusno delujejo kot javni zavodi, funkcionalno pa kot upravni organi v zadevah iz državne pristojnosti. Pri tem se poraja konflikt med nalogami svetovanja in pomoči na eni strani in oblastnim odločanjem na drugi. Konflikt se pogloblja od 1. 1. 2005, ko s bile uveljavljene zadnje spremembe zakona, ki ureja splošni upravni postopek (ZUP), in odkar centri izvajajo tudi izvršbo lastnih odločb (npr. odvzem otroka). Avtorica ugotavlja, da pri vrsti institutov pravila ZUP v postopkih, ki jih vodijo centri, niso do- cela primerna, denimo izključno individualno vodenje postopka, neveljavnost telefonskih stikov, neomejena pravica do pregleda dokumentov, roki za odločanje, načini izvršbe, razmerje med CSD in ministrstvom kot pritožbeno instanco. Zato bi bilo treba v prihodnje več pozornosti posvetiti tako prenosu upravnih zadev na sodišča, poenostavitvi upravnega postopka za nosilce javnih pooblastil na splošno in ureditvi procesnih do- ločb v materialnih predpisih, torej razvoju posebnih upravnih postopkov.

Ključne besede: upravni postopek, socialno varstvo, subsidiarna raba ZUP, vpogled v spis, izvršba.

Dr. **Polona Kovač** je višja predavateljica na Fakulteti za upravo in Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Fakulteta za upravo, Gosarjeva 5, Ljubljana, 041 787 335 [polona.kovac@fu.uni-lj.si].

POVZETKI

ABSTRACTS

SOCIALNO DELO, 46 (2007), 1

Mojca Pajnik **MEDIA IMAGES OF REFUGEES**

The author analyses the presentations of refugees that appeared in Slovenian printed media between 2003 and 2005. They are mainly concerned with the position of individuals who have come to Slovenia at the outbreak of the war in Bosnia Hercegovina (1992–1993). This was the period of the most intensive media reporting on the subject in the 90s. Earlier analyses of the rhetoric of the Slovenian refugee policy have indicated the processes of ideological legitimisation of discriminatory discourses. Refugees were treated as a problem, a threat to public order and to the security of the state. Today, new issues are raised. Some contents have changed, though the legitimisation tones that incriminate refugees as a threat to the national state have remained in use. Analysis shows that media reports still treat refugees as a massive threat, and that the statesmanly attitude may still serve as a legitimating frame for some discriminatory discursive turns. On the other hand, some shifts in reporting have been perceived as well, for example, the appearance of human interest stories, in which refugees themselves gain a voice, or a greater emphasis on the problems refugees meet when they search for employment or accommodation.

Keywords: critical discursive analysis, journalist's texts, strategies of legitimisation, discrimination, anti-discriminatory engagement.

Dr. **Mojca Pajnik** is a Researcher at the Peace Institute – Institute for Contemporary Social and Political Studies, Metelkova 6, SI-1000 Ljubljana, +386 1 2347720 [mojca.pajnik@mirovni-institut.si].

Zdenka Šadl **EMOTIONAL EXPERIENCES OF ELDERLY PEOPLE** FROM TRADITIONAL TO MODERN VIEWS

Traditional views of emotionality on the one hand emphasise the diminishing and weakening of emotional

functions in advanced age, and on the other hand link aging with increasingly negative emotional experiences. Contemporary research, however, shows that simplified views on the relationship between aging and emotions are problematic. Most examinations present a better image of emotional life in advanced age. Aging does not bring an increase in risk but rather protects from negative emotional experiences; positive emotionality of elderly people increases or at least remains on a relatively stable level; and emotional control and regulation improve. Next, the author discusses the theory of "socioemotional selection," which explains the improvements in emotional well being of elderly people, and theorises that the attribution of a specific emotionality to them is a way of producing "the others."

Keywords: aging, theory of socioemotional selection.

Dr. **Zdenka Šadl** is a Senior Lecturer at the University of Ljubljana Faculty of Social Sciences. Zdenka Šadl, Gregorčičeva 7, 1000 Ljubljana, +386 1 4259835, +386 31 684370 [zdenka.sadl@fdv.uni-lj.si].

Klelija Štrancar, Majda Pahor **DYING AS A SOCIAL PHENOMENON**

Institutional practices of care for terminally ill and dying people and their relatives are discussed in the light of certain sociological theories. The process at work is treated in terms of Giddens' concept of unintended consequences of action and Habermas' concept of the duality of social space. Berger and Luckmann, on the other hand, open the questions of pluralism and of the crisis of meaning in modern society, as they are reflected in the domain of dying and death. The author further presents the places and situations of dying and examines the understanding of care for the dying there. Finally, she focuses on power relations in health care systems, which appear to be one reason for the inadequacy of care for the dying – power relations between physicians and the other health workers as well as those

between health workers and patients – explaining this with Saleeby's concept of strengths perspective. Having established the insufficiency of care for terminally ill and dying people and their relatives, she turns to the potential advantages of palliative care and hospice.

Keywords: institutions, society, power, care, marginalisation, palliative care, hospice, death.

Klelija Štrancar, MA, works at the Oncological Institute, Zaloška cesta 2, 1000 Ljubljana, +386 1 5879637 [kstrancar@onko-i.si]. Dr. **Majda Pahor** is a Senior Lecturer at the University of Ljubljana Superior School of Health Services, Poljanska 26-a, 1000 Ljubljana, +386 1 3001173 [majda.pahor@vsz.uni-lj.si].

Darja Kobal Grum, Barbara Kobal
DIRECTIONS FOR WARRANTING THE RIGHTS OF
THE YOUNGEST BLIND AND VISUALLY IMPAIRED
CHILDREN

In most European countries, blind and visually impaired children are granted professional aid by services, which have developed from institutions and which operate, with their mobile units, in their users' living environments. Many state policies emphasise the importance of early individual treatment of the children who are born blind or visually impaired, or who lose sight in the earliest years. In Slovenia, awareness of the importance of early treatment of children with special needs for their subsequent development is still very low. The authors discuss the issue, present the situation of blind and visually impaired children in Slovenia between 2000 and 2004, and suggest improvements. They stress personal assistance as an important means of providing the youngest with the possibility of later independent life.

Keywords: children with special needs, early treatment, personal assistance.

Dr. **Darja Kobal Grum** is a Senior Lecturer at University of Ljubljana Faculty of Arts Department of Psychology, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana [darja.kobal@ff.uni-lj.si]. **Barbara Kobal**, MA, is a Senior Researcher at the Institute of the Republic of Slovenia for Social Protection, Rimska 8, SI-1128 Ljubljana [barbara.kobal@guest.arnes.si].

Sandra Stare
TRAFFICKING WOMEN FOR PROSTITUTION

Global factors contribute significantly to the propagation of the titular phenomenon, since one of their effects is the feminisation of poverty in the countries of eastern

and central Europe that have emerged with the fall of communist regimes. They are marked with patriarchal relations, and women are subjected to physical verbal, and sexual violence. They are not respected, and their self-esteem is low. The aim of contemporary trade of women is sexual abuse. Women are the victims of social-economic situation in their country (the country of origin); they are exposed to violence and gross violations of human rights, which continues and increases in the countries of transit and the country of destination. Victims of such trafficking are the women who were allured or forced into offering sexual services, the women who were acquainted only with the half-truth of their job as a stripper in a bar but not with the sexual part of the job, as well as the women who were fully acquainted with what their job would be, but were put by traffickers into the position of debtors. White slavers are linked into well-organised criminal societies in the countries of origin, transit, and destination. Slovenia represents all three.

Keywords: human rights, abuse, criminal, migration.

Sandra Stare, a social worker, works at the RS Institute of Employment on the project of counselling the youth that are not included into the educational system. Sandra Stare, Trg svobode 6, 4264 Bohinjska Bistrica, +386 51 358217 [ism.info@siol.net]

Tea Smonker
THE STRENGTHS PERSPECTIVE IN THE FIELD OF
COMMUNITY MENTAL HEALTH

In the last decade, non-governmental organisations for support and help to the people with long-term difficulties in mental health represent a new dimension of civil society in Slovenia. The concept of action in most of them is based in community and on complementing the medical approach with the psychosocial one. The author presents a part of the qualitative analysis of the efficiency of three NGO's programmes in empowering the users for inclusion in ordinary life. Saleeby's principles of strengths perspective in social work practice are used as the theoretical framework for the criteria of assessment.

Keywords: empowerment, social work, measuring efficacy.

Tea Smonker, MA, is a consultant of the Social Chamber of Slovenia and an associate of the Association for Mental Health and the Creative Spending of Free Time VEZI, Sežana. Social Chamber of Slovenia, Koseška 8, 1000 Ljubljana, +386 1 5819315, +386 40 226045 [tea.smonker@soczborsl.si].

Polona Kovač

**PUBLIC MANDATES OF CENTRES OF SOCIAL WORK
IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS**

Centres of social work are important bearers of public mandates in Slovenia, especially with regard to decision-making on rights and obligations in administrative matters. Statutorily, they are public institutes, but they function as the administrative organs of the state. This gives rise to the conflict between the tasks of counselling and help on the one hand and authoritative decision-making on the other. The conflict has been deepening since the latest amendments (in force since January 2005) of the General Administrative Proceedings Act, by which CSW have to carry out their decisions (such as separating a child from his or her family). Many rules of the Act are thus inadequate for the specifics of social care. Possible solutions are: to transfer proceedings from CSW to courts, to simplify the Act for the bearers of public mandates, and to regulate administrative procedures materially, i.e., develop them into a substantive law.

Keywords: administrative procedure, social care, subsidiary use of General Administrative Proceedings Act, access to files, execution of mandate.

Dr. **Polona Kovač** is a Higher Lecturer at the University of Ljubljana Faculty of Administration and Faculty of Social Work. Faculty of Administration, Gosarjeva 5, 1000 Ljubljana, +386 41 787 335 [polona.kovac@fu.uni-lj.si].

KAKO NAJ BO UREJENO BESEDILO ZA OBJAVO V ČASOPISU SOCIALNO DELO

ODDAJA

Uredništvo zaupa, da prispevek, poslan za objavo, ni v postopku za objavo v drugi reviji ali drugem mediju. Prispevek oddamo v elektronski obliki. Zapisano naj bo v formatu WORD. Oddamo ga lahko na zgoščenki (CD ROM), najbolje pa kot priponko po elektronski pošti.

FORMAT

Teoretske obravnave, raziskovalna poročila in druge poglobljene študije (članki) so dolgi okoli avtorske pole (30.000 znakov, vključno s presledki). Drugi prispevki (poročila, recenzije) imajo do pol avtorske pole.

Besedilo ima dvojen razmak med vrsticami in enotno velikost črk 12 pik. Je neformatirano, brez pomikov v desno, na sredino ipd.

Ne uporabljamo avtomatičnega številčenja; sezname oštevilčimo (ali zaznamujemo kot alineje) ročno.

Vmesni naslovi imajo največ dve ravni. Oštevilčimo jih (ročno) na standarden način (1., 1.1., 1.2., 2., 2.1. ...).

Ležečo ali podčrtano pisavo uporabljamo samo za poudarjeno besedilo, za naslove knjig in revij (gl. spodaj) in za tuje besede v besedilu, ne pa za citate, naslove razdelkov ipd. Krepke (*bold*) pisave ne uporabljamo.

Pazimo, da je poudarjeno samo besedilo, ki mora biti poudarjeno, ne pa tudi sosednja ločila.

Citati so označeni z narekovaji, ne pa s poudarjeno pisavo. Daljši citati so v posebnem odstavku.

Vse tuje besede (razen imen) in latinske bibliografske kratice (*ibid.*, *et al.* ipd.) pišemo ležeče ali podčrtano. Kjer z izvirnim izrazom pojasnujemo svoj prevod, ga postavimo v oglati oklepaj, npr.: »igra [*play*] in igra [*game*]«. Z oglatim oklepajem zaznamujemo tudi neizrečen ali izpuščen del citata, npr.: »[Družina] ima funkcijo,« »[V]se tuje besede [...] in latinske kratice [...]« (*Ibid.*)

Ves tekst, vključno z naslovi, podnaslovi, referencami itn., je pisan z malimi črkami, seveda pa upoštevamo pravila, ki veljajo za veliko začetnico. Tega pravila se ni treba držati le, če citiramo besedilo, ki uporablja velike črke.

Grafični materiali so črno-beli. Zagotovimo, da imajo ustrezno resolucijo. Če vsebujejo tekst, so v takem formatu, da ga je mogoče urejati (graf npr. z Excelom). Če smo v dvomih, se posvetujemo z uredništvom.

OPOMBE

Opombo pod črto dodamo samo, če je res nujno. Bibliografskih opomb (takih, katerih poglavitna vsebina je navedba vira) ne uporabljamo.

VIRI

Avtor/ica mora sam/a zaprositi za dovoljenje, če prispevek vsebuje gradivo, ki zapade avtorskim pravicam. Vse tuje gradivo (citati, slike itn.) je opremljeno z navedbo vira.

Na konec besedila postavimo seznam uporabljenih virov, razvrščen po abecednem redu. Seznam zajema samo v besedilu navedene vire. Bibliografskih enot ne številčimo in ne zaznamujemo s črtico. Med njimi ne puščamo praznih vrstic. Seznam je urejen takole:

Viri

Ambrož, M. (2002), *Alternative razvoja humane paradigme post-industrijske organizacije*. Univerza v Mariboru: Fakulteta za organizacijske vede (doktorska disertacija).

Bell, D., Caplan, P., Karim, W. J. (ur.) (1993), *Gendered Fields: Women, Men and Ethnography*. London: Routledge.

Benjamin, J. D. (1962), The Innate and the Experiential. V: Brosin, H. W. (ur.), *Lectures in experimental Psychiatry*. Pittsburg: Univ. of Pittsburg Press (81–115).

Bresler, K. (1947), *Spaševanje kozaračke djece godine 1942* (neobjavljeno).

Dienel, C. (2004), Family Policies in European Comparison. www.european-social-work.net (28. 11. 2004).

Dominelli, L. (1997 a), *Anti-racist social Work*. Palgrave: Macmillan (druga izdaja).

– (1997 b), *Sociology for social Work*. Basingstoke, Palgrave: Macmillan.

Dragoš, S. (1993), Karitas na Slovenskem. *Socialno delo*, 32, 5–6 (»Socialna Slovenija«): 163–197.

Nacionalni program socialnega varstva do leta 2005 (2000). *Ur. l. RS*, 31/2000: 3777–3787.

Vries, S. De, Bouwkamp, R. (1995), *Psihosocialna družinska terapija*. Logatec: Firis.

Pri delu, ki je bilo objavljeno v reviji, zapišemo njen letnik, številko in za dvopičjem še strani, na katerih se nahaja delo. Pri zborniku navedemo strani, na katerih se nahaja delo, v oklepaju za imenom založbe. Med številkami zapišemo pomišljaj (brez presledkov). S pomišljajem na začetku vrstice zaznamujemo, da gre za istega avtorja, avtorico (ali avtorje) kakor pri prej navedenem viru.

Pri objavah v dnevnem tisku postavimo za številko časopisa v oklepaj še datum izida.

Spletni vir opremimo z datumom, ko je bil dostopen.

Pri navajanju angleških virov se držimo pravila, da so samostalniki in glagoli v naslovu pisani z veliko začetnico, vse ostale besedne vrste pa z malo. (Pravopis seveda zahteva, da pišemo z veliko začetnico tudi prvo besedo v naslovu in podnaslovu, ki ga postavimo za dvopičje.)

Navajanju lastnih del kot virov se izogibamo. V članku predstavljamo svoje nove ugotovitve in ne ponavljamo starih, razen izjemoma za pojasnitev ozadja ali ko jih ovržemo.

REFERENCE

Reference v besedilu uredimo po temle zgledu: »(Bell, Caplan, Karim 1986, Čačinovič Vogrinčič 1993, prim. tudi Miller 1992)«, in sicer enako, če gre za avtorje ali za urednike (brez »ur.« ipd.). Ko citiramo, vedno navedemo tudi stran v viru, npr. »(Miller 1992: 121-122)«. Imena istega avtorja ali urednika v zaporednih referencah ne ponavljamo, npr. »(Dominelli 1995: 111, 1997 a: 87)«. Če navedba vira neposredno sledi omembi avtorja ali urednika v besedilu, njegovo ime v oklepaju izpustimo, npr. »po Millerjevi (*ibid.*) ...«. Če navedemo isti vir kakor prej, uporabimo *ibid.* (*ibidem*, prav tam, na istem mestu) ali *op. cit.* (*opere citato*, v navedenem delu, a na določenem ali drugem mestu, npr.: »(*op. cit.*: 121)«. Ko citiramo sekundarni vir, zapišemo takole: »(Osgood v Čačinovič Vogrinčič 1999: 25)« in na seznam virov ne uvrstimo primarnega vira (v našem zgledu Osgoodovega dela), temveč samo sekundarni (v našem zgledu delo Čačinovič Vogrinčič). Lahko pa seveda popišemo primarni vir v besedilu.

DOBRODOŠLI SO PRISPEVKI VSEH VRST

Splošno načelo dobrega pisanja je, da se izogibamo kopičenju tem, dolgim uvodom, ki niso povezani s temo, in obnavljanju splošno znanega, temveč čimprej preidemo k stvari ter jo obdelamo pregledno in zgoščeno.

Dobrodošla so poročila o raziskavah, projektih in praksi, razmisleki, namenjeni izmenjavi izkušenj ali stališč, in knjižne recenzije. Vsi taki prispevki navedejo v prvi vrstici ime avtorja ali avtorice (oz. imena avtorjev in avtoric) prispevka, v drugi naslov prispevka, v tretji pa opredelitev vrste prispevka (npr. Poročilo o projektu, Knjižna recenzija itn.). Naslov knjižne recenzije je naslov recenziranega dela, opremljen s številom strani in ISBN.

Za prispevke, ki so ponujeni v objavo kot članki, veljajo drugačna pravila; navajamo jih spodaj.

ČLANKI

V besedilu članka ni nikjer navedeno, kdo je avtor ali avtorica.

Posebna datoteka vsebuje ime in priimek avtorja ali avtorice (oz. imena vseh avtorjev in avtoric), naslov prispevka, povzetek, ključne besede in kratko informacijo o avtorju, avtorici. Omembe avtorja, avtorice so v tretji osebi.

Povzetek obsega 10-15 vrstic v enem samem odstavku. V njem so zapisane najpomembnejše ugotovitve (sklepi) prispevka. Ne uporabljamo formulacij tipa »Prispevek predstavi rezultate raziskave ...« ipd., temveč te rezultate (ali sklepe ipd.) povzamemo.

Ključnih besed ni več kakor šest. Med njimi ne ponavljamo besed iz naslova prispevka.

Informacija o avtorju, avtorici v enem stavku opiše delovno in interesno področje (npr.: »Dr. X Y je docentka za sociologijo na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani, podpredsednica Društva socialnih delavcev Slovenije in pomočnica koordinatorja Evropskega programa za begunce.«). Če je avtorjev ali avtoric več, piše stavek za vsakogar. Pripišemo svoj kontaktni naslov (lahko telefonsko številko, vsekakor elektronski naslov). Ti podatki bodo objavljeni s povzetkom.

Če je mogoče, priložimo prevod povzetka, ključnih besed in opombe o avtorju, avtorici v angleščino.

RECENZIJA

Članek bo ocenil/a strokovnjak/inja s področja, s katerim se članek ukvarja. Recenzija je anonimna na obe strani.

Če avtor/ica dobi predloge za spremembe članka, jih upošteva in vrne popravljeno besedilo.

Publisher

University of Ljubljana Faculty of Social Work
All rights reserved

Editor

Bogdan Lešnik

Editorial Board

Srečo Dragoš, Mojca Urek, Darja Zaviršek

Advisory Board

Vika Bevc, Gabi Čačinovič Vogrinčič,
Bojan Dekleva, Vito Flaker,
Andreja Kavar Vidmar, Zinka Kolarič,
Anica Kos, Blaž Mesec, Mara Ovsenik,
Jože Ramovš, Pavla Rapoša Tajnšek,
Tanja Renner, Bernard Stritih,
Marta Vodeb Bonač, Marjan Vončina

Address

Topniška 31, 1000 Ljubljana, Slovenia
phone (+386) 1 2809260
fax (+386) 1 2809270
socialno.delo@fsd.uni-lj.si,
www.fsd.uni-lj.si

Subventions

RS Ministry of Higher Education,
Science & Technology

SELECTED CONTENTS

Mojca Pajnik – MEDIA IMAGES OF REFUGEES – 1	
Zdenka Šadl – EMOTIONAL EXPERIENCES OF ELDERLY PEOPLE: FROM TRADITIONAL TO MODERN VIEWS – 13	
Klelija Štrancar, Majda Pahor – DYING AS A SOCIAL PHENOMENON – 21	
Barbara Kobal, Darja Kobal Grum – DIRECTIONS FOR WARRANTING THE RIGHTS OF THE YOUNGEST BLIND AND VISUALLY IMPAIRED CHILDREN – 33	
Sandra Stare – TRAFFICKING WOMEN FOR PROSTITUTION – 39	
Tea Smonker – THE STRENGTHS PERSPECTIVE IN THE FIELD OF COMMUNITY MENTAL HEALTH – 47	
Polona Kovač – PUBLIC MANDATES OF CENTRES OF SOCIAL WORK IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS – 57	

ZAKONODAJA IN PRAKSA

Mojca Pajnik – MEDIJSKE PODOBE O BEGUNCIH – 1
Zdenka Šadl – ČUSTVENO DOŽIVLJANJE STAROSTNIKOV: OD TRADICIONALNIH
POGLEDOV K SODOBNIM – 13
Klelija Štrancar, Majda Pahor – UMIRANJE KOT DRUŽBENI POJAV – 21
Barbara Kobal, Darja Kobal Grum – SMERNICE ZA ZAGOTAVLJANJE PRAVIC
NAJMLAJŠIH SLEPIH IN SLABOVIDNIH OTROK – 33
Sandra Stare – TRGOVANJE Z ŽENSKAMI ZA NAMENE PROSTITUCIJE – 39
Tea Smonker – PERSPEKTIVA MOČI NA PODROČJU DUŠEVNEGA ZDRAVJA V
SKUPNOSTI – 47

Polona Kovač – JAVNA POOBLASTILA CENTROV ZA SOCIALNO DELO V UPRAVNEM
POSTOPKU – 57

REFLEKSIJA

Tanja Lamovec – MEDIACIJA – 65

RECENZIJA

Andreja Kavar Vidmar – CHATERINE HEIN (2005), *RECONCILING WORK AND FAMILY
RESPONSIBILITIES: PRACTICAL IDEAS FROM GLOBAL EXPERIENCE* – 67

POROČILA S POTI

Jelka Zorn, Darja Zaviršek – 33. SVETOVNI KONGRES ŠOL SOCIALNEGA DELA V
SANTIAGU IN VPRAŠANJE ČLOVEKOVIH PRAVIC V ZGODOVINI ČILA – 77
Jelka Zorn – ŠTUDIJSKI OBISK NA UNIVERZI V STIRLINGU – 81
Jana Mali – INTENZIVNI SEMINAR EVROPSKE MREŽE ŠOL ZA SOCIALNO DELO – 87
Barbara Kresal – V. DNEVI DELOVNEGA PRAVA IN SOCIALNE VARNOSTI – 91
Jelka Škerjanc – DELOVNO SREČANJE DRŽAV PARTNERIC PROJEKTA EQUAL – 97
Liljana Rihter – 10. KONFERENCA ICSD – 99
Darja Zaviršek – ZNANSTVENO SREČANJE V OKVIRU PROJEKTA EQUAL – 101
Nino Rode – OBISK NA UNIVERZI V JYVÄSKYLI – 103

DOKUMENT

INDEKS AVTORIC IN AVTORJEV V LETNIKU 45 (2006) – 105

POVZETKI

SLOVENSKI – 109
ANGLEŠKI – 113